

Др. Мафвій Стахів

Україна
в годі
Директорії УНР

Том 2

Україна між двома Силами

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

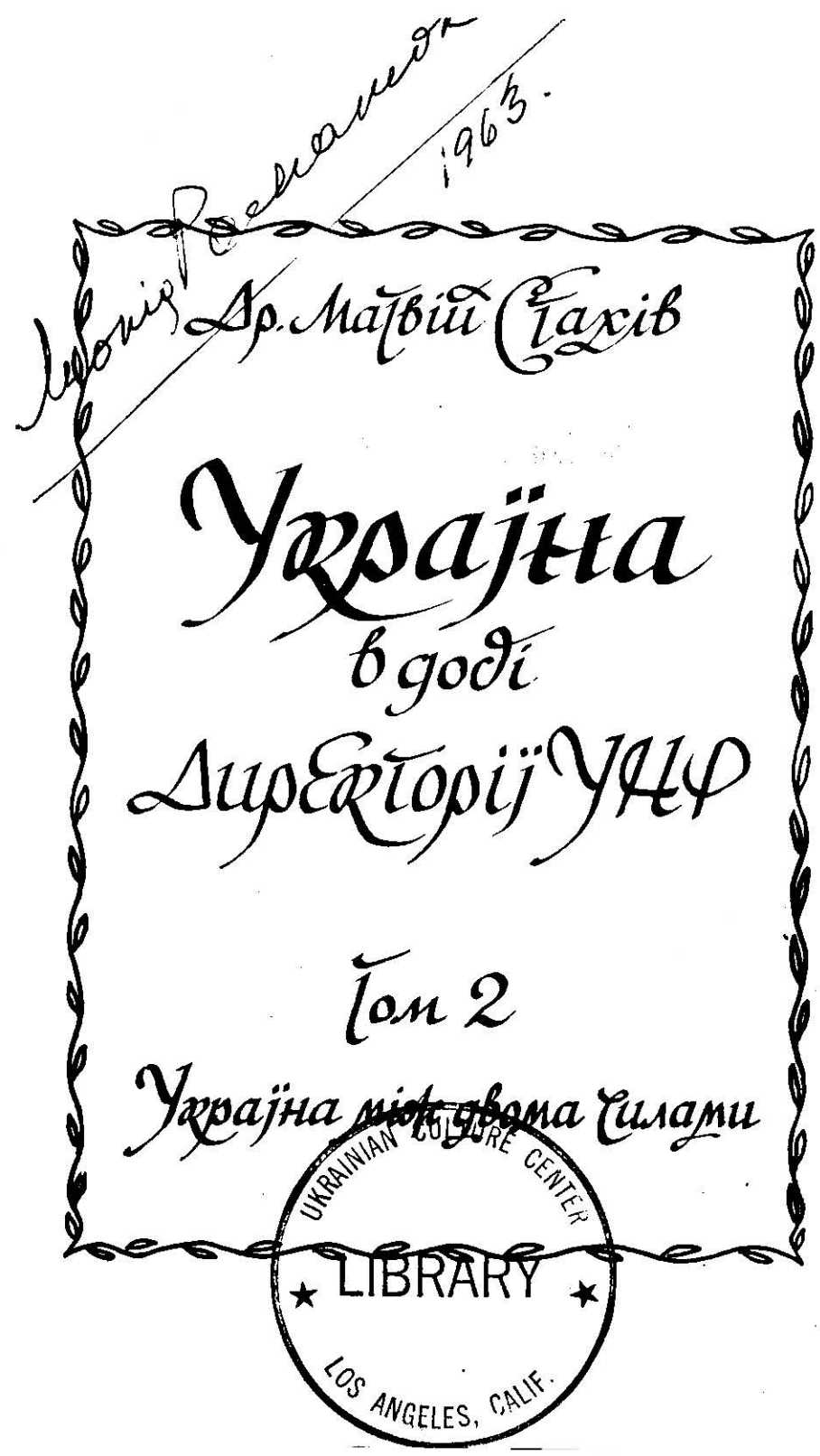
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ETUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE U S A

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

UKRAINE

DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920

Volume II

by

Matthew Stachiw, LLD

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1963 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:

Василь Модрич-Верган

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA.

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАВЕРШЕННЯ СОБОРНИХ ДЕРЖАВНИХ
ЗМАГАНЬ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

НА ПЕРЕЛОМІ 1918 – 1919 РОКІВ

ДРАМАТИЧНІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

На переломі 1918 і 1919 років ціла Україна гомоніла.

Від другої половини листопада 1918 року загомоніли, несподівано для всіх, українські народні маси. На поклик Директорії, під проводом В. Винниченка, піднявся увесь український активний елемент по містах і селах до боротьби за усунення режиму гетьмана Скоропадського. На цей поклик виникло всенародне повстання, яке, під проводом філій Українського Національного Союзу, охопило скоро всю Україну й усунуло владу гетьманського режиму в усіх губерніях. Тільки в однім Києві тримався цей режим завдяки підтримці великої німецької залози і білих московських офіцерських дружин. Проте, коли під впливом безсильности супроти всенародного повстання німецьке командування було примушене заявити свою нейтральність, тоді гетьманський режим цілком формально скапітулював перед Директорією і передав їй владу в Києві. Це була половина грудня 1918, рівно чотири тижні від дати повстання.

Таке всенародне повстання було несподіванкою для всіх сторонніх чинників: для самого гетьманського режиму, для німецького головного командування в Києві,

для місцевих большевицьких агентів в Україні і тим самим для большевицького центру в Москві, бо він не мав про підготову повстання ніякої інформації.¹⁾ Були цілком заскочені також усі національні меншини в Україні — Жиди, Москалі, Поляки і інші. Ця обставина вказує на те, що організація повстання була проведена у центрі і на місцях просто досконало з погляду конспіративного. Ні один чужий чинник і ні один ворог повстання, не встигли довідатися про повстання нічого раніше перед його проголошенням прокламацією Директорії з датою 15 листопада. Це, в свою чергу, дало повстанню небувалий успіх в історії будь-якої нації в новітніх часах.

Успіх цієї великої на світову міру події оцінили також вороги України: білі і червоні московські імперіялісти. Вони приспішили свої воєнно-агресивні операції, які вони готовили ще перед днем 15 листопада. Обидва московські центри, Ленін і Денікін, перерахувалися в своїх сподіваннях. Вони цінити українську національну свідомість мірою з початку 1917 року. Вони забули, що 1918 рік зробив милеві кроки в поглибленні національної свідомості Українців. Білі московські провідники припускали, що самі офіцерські організації в Україні вистачать для того, щоб всеціло і скоро зробити переворот в Україні, усунути навіть москвофільський режим гетьмана і підчинити Україну неподільній білій Росії.

Проте, битва під Мотовилівкою зразу показала денікінцям і всім білим московським чинникам, що вони глибоко помилилися. Під Мотовилівкою зустрілися на полі бою московські офіцерські частини ще в службі гетьмана Скоропадського з Січовими Стрільцями. Хоча збройна і кількісна перевага була по боці московських відділів під проводом князя Светополка-Мірського, то Січові Стрільці своїм бравурним наступом розбили московських неділимців до тла і тим вирішили раз на все питання, чи можливо із-середини в Україні зробити московсько-неділимський переворот власни-

ми силами меншин. Тим то після того бою московська меншина в Україні, зокрема міщанського і реакційного напрямку, гомоніла по своїх квартирах, але тільки з острахом перед українською національною стихією; вона тепер всі свої надії поклала на прихід Денікіна зі своєю “Добровольчою Армією” в союзі і з допомогою антантських збройних сил. Після бою під Мотовилівкою ніде московська меншина правого напрямку не важилася в більших містах України, де вона була в значній кількості, ставити опір військам Директорії УНРеспубліки.

Але, в тім часі сталася також, на ґрунті московської меншини в Україні в її большевицькім таборі подія, яка мала далекосяжне значення. Також ця частина московської меншини, що мала в своїх рядах дуже значну кількість змосковщених елементів інших національностей, зокрема з-поміж Жидів і Німців-колоністів, була так поражена національним ентузіазмом повстання Директорії, що взагалі розгубилася, застрашилася і не знала, що їй діяти. Про большевицькі організації в Україні в тім часі говорить урядовий большевицький історик М. Яворський виразно, що “вони в перший момент повстання не знали, що робити”.²⁾

Як табір московських реакційних неділимців, збитий з пантелику вислідом битви під Мотовилівкою, тільки гомонів у власних домах, а всі надії покладав на зовнішню силу — Денікінову “Добровольчу Армію” на Дону і Кавказі та на збройну інтервенцію антантських армій, так в свою чергу табір московських червоних неділимців в Україні від часу успіху повстання Директорії всі свої надії звернув тільки на збройну інтервенцію Советської Росії. Цей факт посвідчує нам головний командир інтервенційної армії Советської Росії, Володимир Антонов-Овсєєнко³⁾ і М. Яворський.⁴⁾

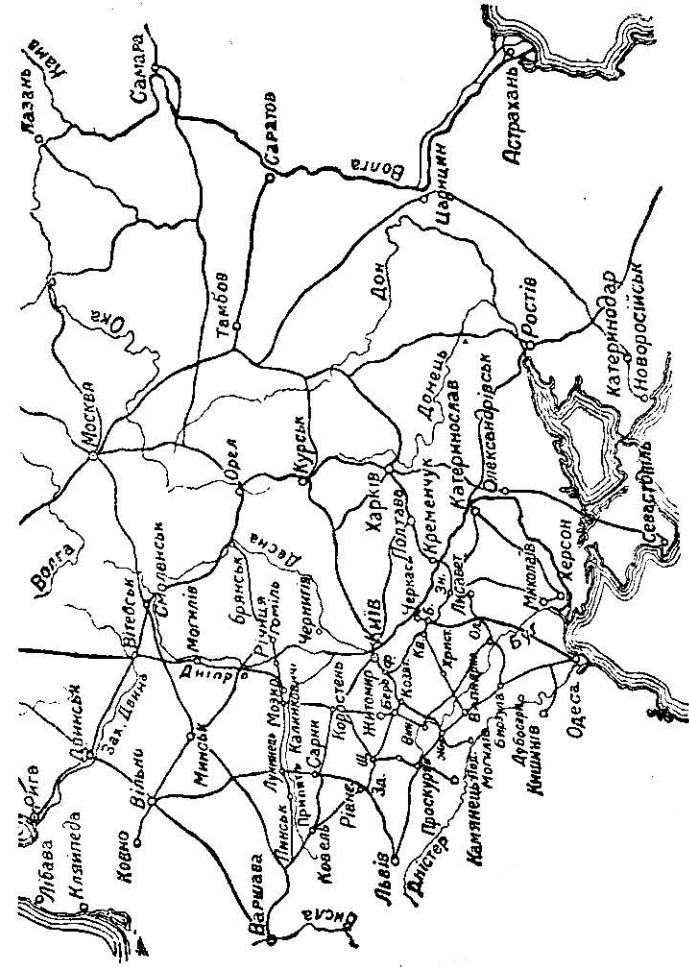
Велике враження на національні меншини і на агентів ворожих сил робив характер віднови влади суверенної Української Народної Республіки в вогні всенародного повстання. Все відбувалося у глибокім почут-

ті правопорядку. Ніде не стався бешкет або погром проти будьякої національної меншини чи проти чужих панівних чинників в Україні (поміщиків, великих капіталістів і т. п.).

Хоча скинений гетьманський режим носив виразний класовий поміщицько-капіталістичний характер, то всенародне повстання проти нього носило український національний характер. Це інша справа, що всилу тодішніх суспільно-економічних відносин в Україні українська національно-визвольна проблема була нерозлучно зв'язана також із соціальним визволенням з-під чужого класового панування. Внаслідок того національна державна політика мусіла одночасно з державним будівництвом переводити також відповідну соціальну реформу. В обличчі цього факту треба також розуміти ту обставину, що тодішні українські політичні партії і непартійні діячі мусіли лучити національно-державну справу з соціальною перебудовою. Інакше вони були б не знайшли зрозуміння і довір'я широких народних мас до своєї державної справи. Але власне в тім характеристична ознака цього несподіваного для чужих успішного повстання Директорії лежала в тім, що це повстання не перемінилося зараз в анархічну соціальну революцію. В тім напрямі тоді діяли всі заходи агентурної роботи Совнаркому Росії і в тім сенсі вела Советська Росія побіч своєї кривавої інвазійної агресії також свою психологічну війну проти Директорії Української Народної Республіки. Але, ворог тоді успіху ще не мав.

Важливою для дальшого розвитку подій в Україні була воєнна експедиція антантських морських і наземних військ в чорноморській області. Ці війська висадилися не тільки в прикавказьких портах, але також на українській території в Одесі. Цей десант чужоземних військ в Україні від самого початку скомплікував політичне становище в Україні. З одного боку ні уряди антанти, репрезентовані Найвищою Радою в Парижі, ні командування цього військового десанту, що стався

Мала Україна і сусідніх країн

Тут подані для орієнтації важливіші міста і головні залізничні лінії в 1918 - 1919 рр.

в другій половині грудня 1918 року, не зложили ніякої публічної заяви про свою політичну програму, зв'язану з цією мілітарною операцією. Її переведжено без повідомлення, та без порозуміння з Урядом Української Народної Республіки. Чорносотенні московські елемен-

ти зразу піднесли голову, маючи секретні інформації про те, що французькі генерали, що командували цією антантською експедицією, зміряють до відбудови російської імперії в давніх кордонах (за виключенням Польщі і Фінляндії). Відродився в реакційній частині московської меншини в Україні і всіх змосковщених та москвофільських колах інших меншин дух бунту проти Української Держави і одночасна саботажева і провокаційно-погромна діяльність цих елементів.

Спроби дружнього порозуміння Директорії УНР з антантським командуванням в Одесі, не дали ніякого успіху аж до обговорюваного періоду, тобто до половини січня. Антантську висадку використали зручно московські більшовики в психологічній війні проти Української Народної Республіки. Совнарком Росії в своїй пропаганді й агітації проти Директорії УНР твердив, що антантський десант має на меті повернути в Україні поміщицький режим, відобрати від селян, набуту в часі революції, землю і взагалі “поневолити всіх трудящих інтернаціональним капіталізмом”. Проти Директорії УНРРеспубліки ця советська московська пропаганда несумлінно поширювала вигадку, що ніби то Директорія вже має умову з антантським командуванням в Одесі про спільну акцію “проти трудящих”. Вмовлявано в людей, які не знали способів більшовицької агітації, що ніби то Директорія вже “запродала Україну і українських трудящих, як рабів інтернаціональному капіталові”.

Одночасно в Парижі, вже на початку січня 1919 року, зібралася Мирова Конференція, яка була, власне, представництвом переможних західних альянтів. В імені Мирової Конференції говорили голови великодержав переможної антанти: Британії, Франції, Італії, Японії і “стоваришеної” з ними Америки.) Це була Найвища Рада Мирової Конференції, яка тоді проголосила своє право укладати новий лад світу. Звідтіля не було чути в Києві доброго слова про Україну і її державність, а тим менше про моральну й матеріальну підмогу для

неї. Цей факт дуже сильно важив на настроях державних діячів УНРРеспубліки і викликав цілком зрозумілу непевність щодо відповіді на питання: що ж далі діяти в тій страшній ситуації? Сама Україна власними силами могла покищо тільки відновити свою суверенну державність на всіх своїх землях. Але трудно було й думати серйозно про те, щоб вона могла власними силами оборонитися проти сильного московського червоного імперіялізму, який вже висів Дамоклевим мечем над Україною. Білий імперіялізм покищо був в Україні повалений, але чи на довго? — питали себе українські державники, коли гляділи на гарячкову підготову денікінських сил на Дону і на Кавказі, а навіть в Одесі. З другого боку шкiрив зуби відроджений польський імперіялізм, а румунський, хоч з усіх найслабший, також висував претенсії на українську територію.

Ось ці події світового мірила, які грали ролу в ситуації України на переломі кінця 1918 і початку 1919 років. Мусимо подивляти тодішніх українських державників, що вони не заломилися психічно під натиском цієї противної хвилі.*) В цих об'єктивних труднощах вони були акторами тієї історичної драми, що рішали не тільки про долю самої України, але й цілої Європи і навіть цілого земного гльобу. Тим то варто загально схарактеризувати їх при цій нагоді.

ГЕРОІ ЦІЄЇ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ В УКРАЇНІ

З погляду історичної аналізи всі персонажі, які грали більш чи менш рішальну ролу в історичній драмі України на переломі 1918-1919 років, вчинили ті чи інші важливі помилки. Сконстатування цих помилок у ході історичного розгляду в нинішнім часі цілком не

---

*) Про стосунки Уряду УНРРеспубліки з антантою буде обширно мова в двох окремих томах цієї праці, а тепер у стислім викладі буде мова про це в одному із дальших розділів цього тому.

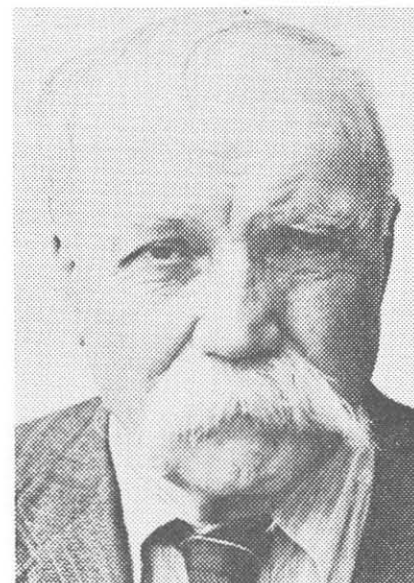
означає того, що хто інший із тодішніх передових діячів в Україні, на їхнім місці в державнім будівництві або у військовій ділянці, був би не зробив помилок інших або таки тих самих. Найбільшу хибу, яку підносить критика публіцистичного характеру, мали ці особи драматичної дії в тому, що вони хиталися в оцінці ситуації і у відповіді, що властиво в даній ситуації діяти. Ця критика є публіцистична і служить тільки публіцистичним цілям такої чи іншої політичної групи або й окремої особи.⁶⁾ Така критика не відповідає методам історичної науки, яка вимагає, щоб події і чини дієвих осіб оцінювати з погляду всіх тодішніх відносин, а не нинішнього стану речей і зокрема не нинішнього “заднього розуму”. Спеціально щодо хитання в поглядах на ситуацію треба тут ще раз підкреслити, що таке саме хитання виявляли в тім самім часі також найвизначніші шефи урядів антанті й Америки: Лойд Джордж (Британія), Вилсон (ЗДА), Черчил (Британія), Клемансо (Франція). Проте, ця обставина, при таманна даному часові, цілком не відбирає цим державникам високого загального признання в сучасників і загальної історичної науки.

Після тієї загальної замітки про методу критики, треба спинитися над деякими загальними прикметами тодішніх дієвих осіб у Придніпрянщині. Насамперед в цім періоді (грудень 1918 — січень 1919) грають передову роль релятивно молоді діячі. Це стосується членів Директорії, Ради Народних Міністрів і командирів військових з'єднань.

Голова Директорії, Винниченко, мав у грудні 1918 року 38 літ,⁷⁾ Петлюра, який мав функцію Головного Отамана, мав 39 років,⁸⁾ Швець — 36 років, А. Макаренко — 35, а лише один Андрієвський мав 40 років. Середній вік усіх членів Директорії був тоді 37 років.

Якщо йдеться про членів Ради Народних Міністрів УНР, то вони в грудні 1918 року також були приблизно в тім самім віці. Прем'єр Чехівський і отаман Осецький були між ними найстарші. Першому було 44 роки, а

другому 45. Майже всі інші міністри були молодші ніж середній вік членів Директорії. Микита Шоповал, міністер земельних справ і один із рішальних організаторів повстання Директорії, мав тоді 36 років, Борис

Панас Андрієвський
член Директорії УНР,
з професії суддя, потім
адвокат, а пізніше
професор права
(світлина з 1944 р.)

Мартос був ще молодший, бо йому було всього 35 років. Подібно було з іншими міністрами.

Якщо йдеться про членів Стрілецької Ради, то їх вік був ще менший: Андрієві Мельникові було тоді 28 років, Євгенові Коновальцеві 27. Вони офіційно мали ранги генералів (отаманів). Михайло Матчак, Ярослав Чиж, Юліян Чайківський, Андрух були ще молодші. Навіть д-р Роман Дашкевич мав тоді всього тільки 26 років. Також інші військовики Дієвої Армії були в дуже молодім віці.

Провідники політичних партій були також у тім самім молодім віці. Ісаак Мазепа, який у 1919 році став прем'єром, мав тоді 34 роки, другий визначний про-

відник тієї самої партії, Микола Порш, мав 39 років, провідник соціалістів-революціонерів — Никифор Григорій, був у віці 35 років. Інші провідники УПСР мали вік: Всеволод Голубович — 33 роки, Назар Петренко — 26 років, Іван Лизанівський — 26 років,⁹⁾ Іван Часник — 29 років, Юрій Ярослав — 28 років.

Також провідники соціалістів-федералістів були середньо в 30-их роках віку, а інші політичні діячі з новіших партій — були ще молодші.

Єдиний проф. Михайло Грушевський був у старшій віці, бо йому було 52 роки. Проте, він у тім періоді мав незначну роль в колах своєї партії соціалістів-революціонерів, бо Микита Шаповал і його приятелі всіма способами його усували від впливу. Вони також не допустили його до ніякої офіційної позиції в Уряді УНР, а депутатом на Конгрес Трудового Народу України М. Грушевський був обраний всупереч волі згаданого партійного гурту.¹⁰⁾

Дуже молодий вік провідних діячів Придніпрянщини в цім періоді впливав з тієї обставини, що новий гурт прийшов до влади і впливу внаслідок недавньої революції, що появилася була в березні 1917 року. До того часу московський царат всіма засобами адміністративного терору не допускав до розвитку українського політичного руху, отже цей рух мусів діяти як цілком нелегальний або півнелегальний. З природи речі в такім нелегальнім русі могли брати активну участь головню молодші діячі, а старші віддавали свою працю в ділянці науковій, письменницькій або кооперативній. З вибухом революції в березні 1917 р. до загального національного проводу прийшли ці молоді діячі, при чому єдиним старшим і визнаним провідником був проф. Михайло Грушевський. Це, зрештою, пригаманне всім великим революціям. Для прикладу, американську революцію проти Великої Британії переводили також головню молоді діячі. В часі, коли була проголошена незалежність ЗДА в 1776 році, багато рішальних діячів були в дуже молодім віці. Їхній серед-

ній вік тоді виносив 31 рік. Духовий і одночасно військовий провідник Революційної Війни ЗДА проти Британії мав тоді всього лише 44 роки. Пізніший творець конституції ЗДА, ухваленої в 1787 році, Дж. Медисон, мав у часі проголошення незалежності всього лише 25 років, а в часі авторства проекту конституції він мав тільки 36 років.

Релятивно молодий вік провідних українських діячів на переломі 1918-1919 років мав остільки значення,

Полковник
Свєген Коновалець

що ці діячі були відважніші в своїх постановах серед годішніх дуже складних і при тому незвичайно трудних обставин. Молодість мала також свій вплив на їхній радикалізм у поглядах на суспільні справи. Ними керувала гаряча любов до своєї нації і прагнення здо-

бути для неї належне їй право в колі вільних культурних державних націй. Емоціональні моменти в їхніх рішеннях мали перевагу над чисто раціональними. При звичайнім раціональнім рахунку сил, якими могла розпоряджати тоді Україна, старші і холодніші політики у віці західних державників того часу (понад 60 років), були б взагалі не рішилися на боротьбу за державну незалежність своєї нації, а вдоволилися б угодою чи навіть капітуляцією перед тим чи цим її ворогом. Гурт цих діячів молодого віку мав при тому незломну віру в святість свого чину і йшов на жертву в боротьбі навіть тоді, коли звичайний раціональний рахунок казав, що ця боротьба ніби безвиглядна. Їм здавалося, що вони мають обов'язок для дальшої історії, тобто для дальшої вже напевно переможної визвольної боротьби, щоб їхня нація мала духовий скарб традиції і епопею тієї традиції вони були рішені створити власним життям, якщо зайшла б для того потреба. Цей момент записаний у щоденнику Голови Директорії В. Винниченка дня 28 листопада 1918 р., коли вже йшла битва перед самим Києвом:

«Розпочався наш наступ. Німці проти нас. З Східнього Півдня наступають дончаки. З Румунії, з Чорного моря, от-от з'являються війська антант. З боку Галичини — Поляки. Большевики на Півночі поведуться дивно — підозріло. В Києві стоїть 20 тисяч Німців. У них біля 100 гармат. Гетьманців 5 тисяч при 40 гарматах. У нас же 8 тисяч війська й 30 гармат.

«І все ж таки не наступати не можна. Надії на перемогу під Києвом нама, але одступати, згодитись на умови німецької оберкоманди... було б ще гірше.

... Можливо, що справу захоплення влади в даний момент ми програли: 75 відсотків за поразку під Києвом, за безладне тікання нашого недисциплінованого¹⁾ війська, за остаточне розбиття нас Німцями й антантою разом. Але перемога наша в то-

му, що ми українські соціалісти й демократи, що ми Українці з'єднались тепер з своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духово, національно й соціально ми поєднані тепер і в слушний час наш голос матиме довір'я в нашому народі.»²⁾

Цей настрій особливо був сильний у ядрі Січових Стрільців. Їм завжди було на тямці гасло: «Українська Держава, або смерть!» Цей дух панував у січовиків також після їхньої реорганізації в Осадний Корпус, бо цей дух передавався до нових вояків, що вступили добровольцями в його ряди.

ПІДРИВНА АКЦІЯ ВОРОГІВ І БОРОТЬБА ПРОТИ НЕЇ

З моментом поступу воєнних операцій Советської Росії проти України, росли провокаційні виступи московсько-большевицької агентури в Україні. Вона складалася з місцевих членів московської меншини в Україні, або цілком змосковшених не-московських елементів. Тоді КПбУ мала літерально лише кількох членів, які признавалися до українства, але всі вони були в тім часі на території Советської Росії. Крім того Совнарком насилав нелегально через кордон ще своїх агентів із центральної Росії. Ця агентура сповняла не лише шпигунську і саботажеву службу, але ще також провадила підривну провокаційну пропаганду проти начальної влади УНРеспубліки і взагалі проти української суверенної державности в будь-якій формі.

З успіхами московсько-советської інвазії на Лівобережжі і з Півночі в напрямку із Гомеля на Київ ширилися також агентурні виступи большевиків серед жидівської меншини і спеціально серед молоді. Нагальна агітація большевицьких пропагандистів серед цих кіл доводила до того, що і серед проводу і на місцях витворилися сильні полпентацькі гурти в жидівських робітничих організаціях і навіть деякі гурти, які себе вже уважали большевиками. Советська агентура

пхала ці жидівські гурти до виступів проти Української Народної Республіки і її демократичного ладу, а за советсько-московську владу в Україні.

Цей момент використовували московські чорносотенні елементи для провокаційної агітації в користь погромів проти Жидів.

До половини січня ніде не вдалося цим провокаторам спровокувати значніші виступи темних шумовинних міських гуртів на значніші погромні дії. Де зароджувалася можливість реалізації в діло погромної агітації, там її ударемнювало всюди українське військово командування на місцях, згідно з наказом Директорії ще з грудня 1918 р.

Погромну агітацію вела також польська підривна агентура, якій також залежало на анархізуванні внутрішніх відносин в Україні, щоб тим легше досягти завоєвницькі цілі Польщі.

Місцеві командири військових частин, що стояли залогою в окремих містах України, згідно з наказом вилловлювали провокаторів і віддавали їх під військово-полевий суд. Провокатори звертали свою підривну роботу не лише на підбурення до погромів міське шумовиння, але також на окремих козаків з Армії УНР. Цим способом вони намагалися розложити її дисципліну. Цю погромну агітацію карали військові суди дуже суворо, бо за саму тільки словесну пропаганду до погромів накладано кару розстрілу. Ту саму сувору міру кари стосовано також до тих окремих вояків Армії УНР, які допускалися самовільних арештувань, бо такі самовільні вчинки впроваджували анархію і недовір'я населення до влади УНР. Як переводжено акцію проти цих елементів, може служити один із багатьох наказів і оповісток, які видала командантура Осадного Корпусу Січових Стрільців у Києві, яка з доручення Директорії виконувала адміністративні функції в столиці, щоб берегти в ній правопорядок і виконання законів та розпоряджень влади УНР.

НАКАЗ Ч. 22, ДНЯ 13 СІЧНЯ 1919, м. КИЇВ

1. Супроти того, що рішуча боротьба з внутрішніми ворогами Української Народної Республіки провадиться енергійними средствами, покликаними для цього законними органами, наказую всім військовим і громадським органам боротися проти самочинних трусів, арештів і розстрілів, якими користуються вороги Української Народної Республіки в явнопровокаційних цілях.

Я буду безмилосердно віддавати винуватих під військово-полевий суд для найтяжчого покарання.

2. Супроти того, що Український Нарід тяжку боротьбу вів за самостійність свою і свободу, він умів і вмів з великою пошаною і любов'ю відноситись до свободи других народів.

І тому рішучо буду переслідувати тих провокаторів, які розсівають чутки про можливість єврейських погромів або агітують за них, і віддавати під військово-полевий суд, як злочинців супроти Української Народної Республіки.

3. За самочинні арешти розстріляні козаки: Михайло Болотний і Микола Іванов.

За погромну агітацію розстріляні: Станіслав Полянський і Ніканор Вавельов.

Підписав: Т.в.о. Командира Осадного Корпусу
Отаман Мельник

Політичний Референт: Військовий Старшина
Чайківський¹³⁾

Треба звернути увагу на текст наказу в другім параграфі. Він погрожує найвищими карами тим Українцям і не-Українцям, хто не шанує національних меншин в Україні, все одно яких. В параграфі третім бачимо імена двох розстріляних погромних агітаторів: перший із них, як видно з імені, це Поляк, другий, очевидно, Москаль.

В справі погромних агітаторів, яких насилали також большевицькі агентури, видавав суворі доручення також Головний Отаман Петлюра ще раніше. Для прикладу тут наведений текст його телефонічної розмови з губерніяльним командиром Поділля.

**Уривки розмови прямим дротом між Києвом
і Кам'янцем Подільським.**

Розмову ведуть — Головний Отаман С. Петлюра і подільський губерніяльний комісар Степура:

[Київ]: Мусите одночасно випустити відозву до гарнізону. Хто не буде [підтримувати] влади Директорії, той не одерже землі, а хто буде робити бешкет, буде покараний польовим судом.*

[Кам'янець]: Слухаю, але попереджаю, що загін є покищо мізерний і ненадійний. Чи не пересунути до Збруча якусь частину галичан в загін, для чого негайно на підводах вивезти амуніцію поза Кам'янець за Збруч. Думаю, що положення занадто серйозне для Кам'янця, як губерніяльного міста.....**

[Київ]: Покористуватись можна тими силами, [про] які Ви говорите, не включаючи у свій загін. Із Вашого доклада бачу, що у Вас слабо проводиться інформаційна і розвідочна робота і що Ви не вживали профілактичних мір до різних агітаторів. Треба не ждати агітатора, а заздалегідь виловлювати злочинний елемент. Все.

[Кам'янець]: Слухаю, пане отамане.

[Київ]: Я скінчив.

[Кам'янець]: Вживу всіх можливих заходів, і коли чого не зробив, то сталося через те, [що] бракувало співробітників. Все. (. . . . .)***

[Кам'янець]: В неділю, 29 грудня, в Кам'янці готується [виступ] большевиків-Жидів, підтриманий залогою. Розвідка пові-

* Всюди затримана мова і правопис оригінального запису розмови. М. С.

** Опущення у виданні. М. С.

*** Опущення у виданні. М. С.

домляє, що мають арештувати комісарів Директорії, захопити владу, накази ідуть із Жмеринки. Можливо, що в ближчій часі втратимо зв'язок з Києвом. Я вжив заходів до попередження і ліквідації замаху, для чого примушений був сьогодні перед розмовою з Вами покликати з Проскурова мою реальну силу — 270 козаків з Сіяком.**** Підчас повстання тактика: переступити [має бути припустити], [що] мене, як комісаря, бути поза орбітою Кам'янця, а у мирному [мабуть має бути: крайньому] випадку за Збручем, котрий так близько. Прошу Директорію, що маю робити без зв'язку з Вами? Позаяк телеграф може бути захоплений, чи їхати в Тернопіль і що там робити? Я і сам знаю, що роботи, але хочу знати краще Ваші директиви.

[Київ]: На станції Жмеринка поля гудулів. Отже Вам звідси небезпека [має бути: "не небезпека"]. Кам'янецьку авантюру зліквідуйте негайно, не ждучи виступу. Винуватих розстрілять і сповістять про це широко населення, щоб воно знало, що ні до якої анархії ми не допустимо. Я не допускаю, щоб Ви з своїм загоном не могли справитись з якими то міфічними комітетами. В разі потреби обезброїти гарнізон вночі.^{13*}

ІНШІ МОСКОВСЬКІ ПРОВОКАЦІЇ

З хвилиною висадження антантських військ в Одесі, почали також множитися інші прояви провокації і легковаження української державности, зокрема по великих містах, де були значні не-українські меншини. Навмисно пускано різні насмішливі анекдоти і насмішливі жарти взагалі проти української нації, її мови, культури і держави. Такі насміхи повторювано публічно в голосній формі на вулицях, в ресторанах, залізницях і т. д. Купці, бюра і всякі підприємства вже при кінці гетьманського режиму навмисне викинули вівіски, що були в українській мові, а замінили їх московськими. Йшлося їм про те, щоб надати для чужого ока столиці України московський характер. Річ ясна, що такого явища не могла б толерува-

**** Це помилка в переписанні. Має бути — Сіяком. М.С.

ти ніде ніяка влада і ще до того в часі війни. Тим то командантура Осадного Корпусу Січових Стрільців, як адміністративна влада в столиці, видала наказ, щоб до означеного терміну кожна установа мала також не меншу розміром українську вивіску.

Цей наказ не подобався московським і змосковщеним елементам у столиці. Вони явно спочатку саботували його. У цім, на превеликий жаль, підтримали

Сергій Єфремів

їх також деякі екстремні "свободолюбці" з-поміж Українців. Навіть орган соціалістів-федералістів, "Нова Рада", став пускати замітки, які в основі, нехотячи, підтримували цю акцію московських елементів. Врешті дійшло до того, що в "Новій Раді" помістив довгу статтю Сергій Єфремів і в ній висмівав не лише згаданий наказ командатури міста, але саму коман-

туру Січових Стрільців.¹⁴⁾ Управління Преси і Пропаганди, що було в руках д-ра Осипа Назарука, стосувало, не зважаючи на воєнний стан, дуже лагідні цензурні методи щодо столичної преси, допускаючи кожную критику урядової політики, якщо ця критика була в межах пристойности і лояльності до Української Держави. Але, тут, у часі війни, цілком неслухно, висмівано публічно цілу командатуру того корпусу, що був найліпшим в Армії УНР і що беріг столицю перед безпорядком і зовнішнім нападом ворога, який, прецінь, дбав на всіляку волю слова і друку. Тільки з огляду на добре ім'я Єфремова, як українського письменника і громадського діяча, д-р Назарук не зробив з цього судового вжитку, а тільки негайно по виході перших примірників цього числа газети казав її усунути з обігу в столиці. Цей інцидент показує, які труднощі мала молода адміністрація держави, не знаходячи деколи відповідного розуміння навіть у своїх визначних публіцистів.¹⁵⁾

Ось цей, ні в якій книжці досі недрукований наказ:

**НАКАЗ ПО ОСАДНОМУ КОРПУСІ Ч. 13,
ДНЯ 13 СІЧНЯ 1918, м. КИЇВ**

1. За невиконання наказу по Осадному Корпусові дня 31 грудня 1918, ч. 47, наказую Столичному Отаманові м. Києва покарати слідуєчих осіб, які не зняли російських вивісок в означений час, грошевою карою у 8.000 гривень кожного зокрема:

по вулиці Лебидинсько-Володимирській: ч. 7 — Гершенівський Лейба, ч. 11 — Королів Йосиф Давидів, ч. 69 — Комаренко Олександр.

по вулиці Німецькій: ч. 41 — Замін Платон Михайлів, ч. 10 — Хамілоєс Хая і Сура Макілівна, Деветій Надежда Григорівна, ч. 8 — Січенко Онисько Василів, ч. 6 — Радцонанат Яків Петрів, ч. 4 — Арещенко Тиміш Максимів, ч. 13 — Занієр (італій-

ський підданий), ч. 140 — Голубецький Бен Нехів,
ч. 9 — Гротчек Ченя Антонівна;

по вулиці Тверській: ч. 29 — Кондратенко Лев
Степанів;

по вулиці Предславінській: ч. 10 — Орлов.

по вулиці Васильківській: ч. 166 — Клерман.
ч. 158 — Кіль;

по вулиці Кузнечній: ч. 146 — Любінік Ісаак, ч.
128 — Овчинників Сергій Йосиф;

по вулиці Суворівській: ч. 16 — Юровський, риг
Миколаївської і Суворівської — Зайцев Демид;

по вулиці Миколаївській: ч. 45 — Юровицький,
ч. 47 — Каган, Левін Бори, ч. 49 — Маріяновський
Йосиф, ч. 51 — Стрільцов Григорій;

по Бутишову Переулку: ч. 11 — Корсунов, ч.
14 — Хавкін;

по вулиці Левашівській: мировий суддя 26 учас-
тку;

по Хрещатику: ч. — Торговельна Контора
«Богатир», ч. 10 — Ширзун Борис, ч. 1 — Гутман,
ч. 29 — Ілляш.

Гроші передати в скарбницю Політичного Від-
ділу Штабу Осадного Корпусу.

Підстава: Рапорт Начальника Друкової Части-
ни Політичного Відділу Штабу Осадного Корпусу
ч. 01-50.

2. Наказую Столичному Отаманові м. Києва в
трьохденний строк донести рапортом в Політичний
Відділ Штабу Осадного Корпусу про виконання
населенням м. Києва наказу ч. 47 з дня 31 грудня
1918.

Підписав: Т.в.о. Командира Осадного Корпусу
Отаман Мельник

Політичний Референт: Військовий Старшина —
Чайківський.

*(Надруковано в Українській Ставці, передрук На-
родна Воля, Скрентон, ч. 68/1919)*

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

СПРОБА РЕОРГАНІЗАЦІЇ НАЧАЛЬНОЇ ВЛАДИ НА ДЕРЖАВНІЙ НАРАДІ 16 СІЧНЯ

ПРОЄКТ СТРІЛЕЦЬКОЇ РАДИ

В таких обставинах, як вони описані в попереднім розділі, Стрілецька Рада довідалася, що Директорія має скликати окрему Державну Наряду з метою обміркування питання про реорганізацію начальної влади і про “зовнішню орієнтацію”. Тоді вона відбула свою власну нараду, щоб обміркувати, який проєкт від себе висунути на цій Державній Наряді. Командира Корпусу Січових Стрільців (і тим самим голови Стрілецької Ради) тоді в Києві не було, бо він був виїхав до Західньої України в справі набору нових добровольців до свого корпусу. Його заступав полковник Андрій Мельник. Стрілецька Рада, з наведених у попередньому томі мотивів, постановила висунути проєкт зменшення числа членів Директорії до трьох і вибору Державною Нарядою нового складу, а саме Симона Петлюру, Єврена Коновальця і Андрія Мельника. Ця Директорія мала б мати всю повну владу аж до упорядкування відносин оборони України. В зовнішній політиці ухвалено підтримувати виразну оборонну лінію проти агресії Советської Росії, а зате всіма способами шукати політичного і мілітарного порозуміння з антантою.¹⁰⁾

Нова пропозиція Стрілецької Ради мала цю очевидну ціль, щоб усунути страх перед одноособовою "диктатурою". З другого боку особистий склад нової Директорії з повнотою влади мав причинитися до її скорих постанов і справної адміністрації. Окрім того це мало надати цій начальній державній владі біль-

Сот. Михайло Матчак
член Стрілецької Ради

шу повагу і моральний послух громадянства з огляду на те, що ця нова Директорія складалася б з загальновідомого й популярного діяча, яким був Петлюра, що одночасно був Головним Отаманом, та двох представників найбільш здисциплінованого військового з'єднання, Корпусу Січових Стрільців, які мали беззастережну репутацію, як певний сторож ладу й порядку. В обличчі державної конечности, Січові Стрільці були переконані, що відповідальні представники політичних партій цей проект приймуть.

Хибою цього проекту була пропозиція ввести до цієї нової Директорії аж двох представників Корпусу Січових Стрільців, які й так були тільки військовиками, а не досвідченими політичними діячами. А треба було тоді замість полк. Мельника запропонувати якогось популярного і досвідченого політичного діяча, здатного до гладкої співпраці з іншими.

Державну нараду скликано на 16 січня до палати колишнього генерал-губернатора, де раніше жив Скоропадський, а де тепер мешкав голова Директорії Винниченко.¹⁷⁾ На нараду явилися всі члени Директорії, — Винниченко, Петлюра, Швець, Андрієвський і Андрій Макаренко. Явилися також представники українських партій: УСДРП, УПСР-центральної течії, УПСС, УПСФ, Селянської Спілки, Спілки Залізничників, Поштовиків і інших сиспільно-громадських центральних організацій.¹⁸⁾ Були запрошені і представники Стрілецької Ради. Від неї явилися на цю державну нараду Коновалець, Мельник, Чайківський, Назарук.¹⁹⁾ Від УСДРП на нараді були присутні між іншими І. Мазепа (секретар партії) та Панас Феденко (член ЦК партії); від Селянської Спілки був між іншими присутній О. Янко, а від УПСР між іншими Микита Шаповал.²⁰⁾ Від УПСС був між іншими О. Макаренко. Були також майже в комплеті члени Ради Народних Міністрів.²¹⁾ На Державну Наряду не приготувала ні Директорія ні Рада Народних Міністрів ніякого проекту під дискусію членів наради.²²⁾ Обидва начальні державні органи мали перед собою розв'язку проблеми організації державних органів у кількох новоутворених державах і могли покористуватися одним із зразків, який найбільше підходив би до ситуації, витвореної революцією й оборонною війною.

Насамперед Директорія і кабінет народних міністрів мали приклад розв'язки цього питання в Західно-Українській Народній Республіці, з якою Директорія заключила була 1 грудня 1918 року вступний договір про об'єднання обидвох держав в одну Соборну Самостійну Народну Республіку та яка саме перед двома тижнями (3 січня 1919) законом свого представницького органу — Української Національної Ради — поставила вже конкретно питання об'єднання.

Тимчасовим Основним Законом з 13 листопада 1918 Українська Національна Рада ЗУНР встановила

тимчасову конституцію цієї держави, проголошуючи в статті IV таку підставу державної організації:

“Права влади іменем Західньо-Української Народної Республіки виконує весь нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього і пропорціонального права голосування без різниці пола. На цій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західньо-Української Народної Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів всю власть виконують Українська Національна Рада і Державний Секретаріят.”²³⁾

Ця розв'язка була вповні згідна з основними принципами демократії.

В подібний спосіб, хоч менш демократично, перевела цю розв'язку новоутворена Чехо-Словацька Республіка. Вона в тому самому часі признала, як свій перший законодавчий державний орган, також Національне Зібрання, яке було зложене в той самий спосіб, що УНРада ЗУНР (тобто членами були дотеперішні парламентарні послы і партійні представництва), але без національних меншин. Це Національне Зібрання, у відрізненні від УНРади ЗУНР, признало собі відразу права Установчих Зборів ЧСР і пізніше ухвалило для ЧСР тривалу конституцію (29 лютого 1920). Як бачимо, то президент Чехо-Словацької Республіки, Тома Масарик, зовсім не боявся закиду “недемократичности” і без новопереведених виборів утворив Національне Зібрання з правами Установчих Зборів, вважаючи, що в той революційний і воєнний час неможливо інакше творити державну будівлю.

Ще 13 листопада 1918, тобто нецілих два тижні по державнім перевороті Першого Листопада, УНРада ЗУНР прийняла закон про доповнення своїх членів нововибраними представниками повітів і виділених із повітів більших міст (Львів, Тернопіль, Станиславів, Перемишль і ін.). Таким чином УНРада ставала відразу щодо свого членства дійсно вибраним народним представництвом. Вибори були переведені 26 листо-

пада 1918. Дня 16 листопада 1918 прийняла УНРада важливий закон про тимчасову адміністрацію ЗУНР, а 21 листопада про судівництво. Дня 4 січня 1919 доповнено тимчасову конституцію ЗУНР ще законом

Проф. Ісаак Мазепа

про Виділ УНРади. Цей закон був цікавою комбінацією колегіяльного принципу голови держави із принципом одноособового шефа держави. На чолі УНРади стояв Президент із 4 Віцепрезидентами. Президент УНРади, на зразок конституції УНРеспубліки з 29 квітня 1918, був одночасно також Президентом держави. У випадку його перешкоди заступав його найстарший віком Віцепрезидент. Президент мав признані в тимчасовій конституції ЗУНР тільки права репрезентації держави назовні. Інші його права дуже обмежені. Йому полишено тільки право скликати УНРа-

ду та проводити нею. Решту прав передано окремому "Виділові УНРади", зложеному з 9 членів УНРади, вибраних пленумом УНРади і з десятого Президента УНРади. Цей Виділ отримав решту компетенцій, які звичайно в конституціях признають голові держави. Ці права були такі: 1) іменувати членів правління, 2) приймати й уділяти їм димісію, 3) виконувати право амністії 4) іменувати начальних урядників цивільної адміністрації і головних командирів армії, 5) удостоювати й оповіщувати закони, ухвалені УНРадою. Закон точно приписував кворум для важности рішень (6 членів) і спосіб рішень (більшість голосів, при чому при рівності рішає голос Президента).

Як бачимо, то механізм діяння начальних органів, зокрема голови держави, як одноособового шефа, і колегії, що виконувала деякі права разом з ним, була точно визначена і не могла давати притоки до паралізу центральної волі держави чи безпорядку. Законодавчу владу признано виключно для представницького органу, а виконавчу владу виключно для парламентарного кабінету міністрів, що діяли під назвою Державного Секретаріату.)

Директорія цього прикладу не наслідувала.

Директорія і Рада Народних Міністрів мали ще інший приклад розв'язки проблеми організації начальних органів влади і поділу їхніх компетенцій. Це був приклад західного сусіда України, — відновленої польської держави. Волею німецького і австрійського цесарів утворено в 1917 році зародок відновленої польської держави та віддано їй частину державної адміністрації до військової включно, виймаючи з її компетенції тільки самостійне дипломатичне представництво до скінчення війни. На чолі цієї нової держави поставлено покликану окупантами "Державну Раду" (Раду Стану"), зложеною з 3 членів.) Ця Державна Рада Польщі діяла аж до моменту революційної кризи в листопаді 1918, коли в Австро-Угорщині і Німеччині вибухла революція. Тоді ця колегіяльна начальна вла-

да (щось ніби Директорія УНР) прийшла до переконання, що вона в тій формі не справиться із наложеними на неї завданнями. Дня 11 листопада 1918 Державна Рада Польщі передала всі свої повноваження одній особі, генералові Юзефові Пілсудському, який таким чином став фактичним і правним диктатором, з титулом "начальника держави". Пілсудський покликав для ведення начальної адміністрації держави раду міністрів. Нові закони держави видавав начальник держави в формі наказів ("декретів") за контрасигнатою міністрів. Однак Пілсудський, як начальник держави, відразу проголосив свою владу тимчасовою, до моменту зібрання вибраного загальним і рівним голосуванням народного представництва — "уставодавчого сойму". Начальник держави негайно видав декрет про вибори до сойму, перевів ці вибори і з моментом зібрання цього сойму 9 лютого 1919 скінчилася його повнота влади. Вся законодавча влада перейшла тоді до сойму, а рада міністрів стала парламентарним правлінням. Начальникові держави признано тільки обмежені права тимчасового голови держави. Сойм зараз же ухвалив тимчасову ("малу") конституцію для польської держави, яка мала діяти аж до часу, поки він зможе виробити й ухвалити тривалу конституцію, що сталося щойно в березні 1921 року.)

Однак й цього прикладу, який давало будівництво нової польської держави, не взяла собі Директорія УНР, хоча саме цей приклад присвічував проєктові Стрілецької Ради, коли вона пропонувала наперед Голові Директорії Винниченкові, а після його відмови Головному Отаманові Петлюрі, щоб реорганізувати Директорію в той спосіб, щоб передати всі її повноваження одній особі.

ДЕРЖАВНА НАРАДА ЗАЛИШИЛА ВСЕ ПО СТАРОМУ

Відкрив Державну Нарату Голова Директорії, Винниченко, промовою, зміст якої був коротко такий:

Тепер запанував небезпечний стан республіки.

Директорія уважає, що не можна чекати, поки почне

свої наради Конгрес Трудового Народу України²⁷) з полагодженням того стану. Тому вона визнала необхідним вислухати думку представників ширшого українського громадянства щодо того, як далі провадити українську державну справу. Серед українського громадянства є три напрямки, а саме: 1) за продовження дотеперішньої політики Директорії, 2) за встановлення диктатури пролетаріату і 3) за встановлення військової диктатури. Тим то є бажаним обмінятися про це думками та знайти якусь спільну лінію.²⁸)

Так поставлена метода державної наради не могла допровадити до ніякого позитивного висліду. Якщо Голова Директорії мав переконання, що небезпечний час вимагає ще перед початком Конгресу Трудового Народу України (22 січня 1919 р., тобто всього за тиждень) встановити евентуально засади нового устрою начальної влади в Україні, то повинен був або сам або через свого прем'єра Чехівського представити нараді один окреслений проект реорганізації і переконувати до нього всю нараду. Тим часом Винниченко представив нараді рівнорядно три можливості і залишав нараді вирішити справу "так або інакше", тобто властиво "ніяк". Також ні один представник партії не предложив нараді на початок свого проекту з переконливими аргументами. Тому силою обставин мусіли виступити зі своїм проектом перші представники Стрілецької Ради.²⁹)

Проект "тріумвірату" представив в імені Стрілецької Ради Д-р Осип Назарук, що тоді був міністром преси і пропаганди. Він доводив, що такої начальної влади тепер потрібно з огляду на военний стан і на потребу успішної оборони держави. Ця оборона повинна бути на першій місці.³⁰) Його аргументацію підтримав у палкій промові сотник Юліян Чайківський, який доводив, що ніяке домовлення з більшовиками і тим самим встановлення диктатури пролетаріату не

може дати безпеки для незалежної української державности.³¹)

Щойно після доповіді представників Стрілецької Ради почали інші учасники Державної Наради висловлювати свої погляди. Спочатку вся дискусія оберталася тільки довкола проекту січовиків, при чім рішуче проти цього проекту висловилися представники соціал-демократів (М. Порш, І. Романченко, І. Мазепа й інші) та представники Селянської Спільки (О. Янко) і соціялісти-революціонери (Микита Шаповал і інші).³²) Знаменна річ щодо змінності поглядів провідників за короткий час. О. Янко, який був одночасно тоді головою Організаційного Комітету УПСР — центральної течії та Селянської Спільки, до кінця грудня рішуче обстоював парламентарну демократію, а від кінця грудня нагло перейшов на позицію "радянської системи", але з "трудовим принципом".³³)

В тім стані справи Петлюра не міг прийняти позиції Стрілецької Ради, коли дві рішальні партії висловилися проти того.

В дальшій дискусії промовляли учасники вже в користь якихсь своїх власних проектів, складених на борзі.

Член Директорії, проф. Федір Швець, говорив невизначно, не то в користь "радянської системи", яку заступав Микита Шаповал, не то в користь залишення всього "по старому" з повною владою тодішнього складу Директорії.³⁴)

Деякі представники соціал-демократів висунули також невизначний проект, щоб обмежити компетенцію Трудового Конгресу тільки до дорадних функцій, залишити повноту влади Директорії, а опісля вже повний устрій України має ухвалити всенародний парламент України. Вони доводили в згоді з січовиками, що боротьба проти московського більшовицького нападу є конечна, бо не можна вірити в ніяку угоду з більшовизмом. На час війни треба було б приспособи-

ти державний апарат до оборонних військових потреб.³⁵⁾

О. Янко в імені Селянської Спілки і соціалістично-революціонерів висунув проєкт “радянської системи”, в якій диктатуру виконувало б селянство за посередництвом Центрального Комітету Селянської Спілки і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.³⁶⁾ Від українських соціалістів-самостійників заявив О. Марченко те саме, що завжди твердили січовики: партія соціалістів-самостійників не мала б нічого також проти припинення війни з Советською Росією, якби це було можливе. Соціалісти-самостійники були б також за підтримку української радянської влади, якби така влада була можлива і якби вона справді існувала. Тимчасом існує тільки влада советська і на окупованій території України виключно чужа. Війна в Україні не є громадянською, а інтернаціональною — проти чужинців.³⁷⁾

Вкінці цієї наради говорив ще раз Голова Директорії, Винниченко. Він також не з'ясував ясної концепції про питання, для якого була скликана Державна Рада.³⁸⁾ Винниченко говорив знову про різні можливості та висловився, що “може й слід видати декларацію про прийняття радянської влади”. Проте, якоїсь рішучої opinio, він не сформулював.³⁹⁾

Перед кінцем дискусії делегати Стрілецької Ради стягнули свою пропозицію, не бачучи для неї підтримки, як вони того сподівалися.⁴⁰⁾ У дискусії ще забрав голос Головний Отаман С. Петлюра. В короткій промові він поклав натиск на konieczність оборони демократичних підстав УНРеспубліки та впертої збройної оборони її незалежності проти воєнного нападу московських большевиків. Він заявив, що він особисто буде невблагано поборювати кожного, хто хотів би підняти руку на основи УНРеспубліки.⁴¹⁾

Нарада закінчилася так, що проголосовано кінцеву пропозицію, яка була в даній ситуації конечною: раз нарада не може знайти погодження на спосіб ре-

організації начальної влади в часі цієї війни, то “нехай залишиться все так, як було”.⁴²⁾ Очевидно, що Конгрес Трудового Народу України, що мав зійтися до 6 днів, міг це “старе” змінити силою своєї організованої політично-громадської думки. Проте, як побачимо, на цей конгрес начальна виконна влада пішла так неприготованою, як неприготованою вона була скликала Державну Нарату 16 січня.

Проте, Директорія після цієї Державної Нарати ще раз застановлялася над своєю непевною ситуацією та вирішила, що таки не все має залишитися по-старому. Вона постановила кооптувати до Директорії, як шостого члена, голову Стрілецької Ради, полк. Євгена Коновальця. Однак Стрілецька Рада витягнула логічний висновок із того, що почула в дискусії Державної Нарати. Тим то вона постановила цілком відтягнутися від давання своїх політичних пропозицій і тим самим не брати на себе відповідальності за те, що діялось на самих вершинах державної влади. Отож вона рішила, що Коновалець не має на практиці прийняти цієї кооптації. І так воно практично й сталося.⁴³⁾ Але формально, Коновалець з кооптації до Директорії, не зрікався.

До ходу думок, які були висловлені на Державній Нараті 16 січня 1919, треба ще додати декілька заміток: Того самого дня, перед нарадою, було оповіщене попереднє рішення Директорії про проголошення формального стану війни Советської Росії проти України, а тим самим і воєнний стан України проти Советської Росії.⁴⁴⁾ Поза тим панувала явна незгода щодо політичної лінії і тактики між окремими членами Директорії, що була найвищим органом. Атмосфера непевності в таких відносинах мусіла рости до квадрату в невірблених політично колах.⁴⁵⁾

Коли з близької перспективи часу, самі учасники цієї наради (Назарук, Коновалець, Мазепа) дуже негативно оцінювали цілу Директорію за те, що вона сама не вирішила на власну відповідальність цих на-

болілих питань, то вони опускають з уваги одну важливу обставину: І Винниченко і перший у Директодії після нього — Петлюра, і інші члени Директорії та прем'єр Чехівський разом із міністрами були тоді переконаними демократами. Вони не хотіли важливих рішень приймати без згоди ширшого загалу, організованого в певних секторах суспільства. Вони й були до тієї міри переконаними демократами, що не хотіли прийняти повноти влади в одній особі навіть тоді, якщо б цю владу давано їм демократичним способом. Це є причина, чому наперед Винниченко відмовився прийняти одноособову повноту влади на пропозицію Стрілецької Ради, а потім те саме зробив Петлюра. Вони обидва і всі інші члени Директорії хотіли управляти в згоді з волею більшости організованого суспільства, а не проти його волі. Звідсіля часті скликування Державних Нарад, які скликувала Директорія і потім Директорія і Рада Народних Міністрів разом.

При тому всьому треба також мати на увазі, що в тім часі збройні сили України з природи речі були ослабі, щоб витримати военний напад Советської Росії і на Заході Польщі. Тимчасом усі заходи, щоб порозумітися з антантою і дістати від неї політичну і мілітарну допомогу, не виявляли успіху. В такій ситуації найгеніяльніші державники тратять певність у політичній оцінці ситуації, шукаючи відповіді на питання: що ж далі діяти, щоб врятувати державу?

По нараді Директорія і Рада Народних Міністрів готовилися до двох важливих актів: проголошення договору про соборне об'єднання двох українських республік — Західньої і Придніпрянської, та до відкриття Конгресу Трудового Народу України.⁴⁷⁾

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ОБ'ЄДНАННЯ УНРЕСПУБЛІКИ Й ЗУНРЕСПУБЛІКИ В СОБОРНЕ ТІЛО

ПЕРЕДВСТУПНИЙ ДОГОВІР У ХВАСТОВІ З 1 ГРУДНЯ

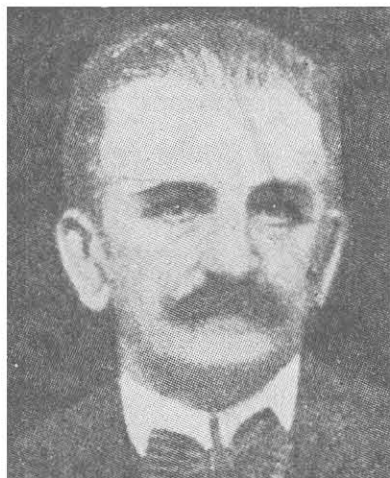
Першим і основним актом соборности є договір, укладений і підписаний у Хвастові дня 1 грудня 1918 року. Текст цього договору такий:

«В імені Української Народної Республіки Директорія — Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Федір Швець і Панас Андрієвський і іменем Західньо-Української Народної Республіки д-р Льонгин Цегельський і д-р Дмитро Левицький, як повновласники Української Національної Ради і Державного Секретаріату, заявляють:

«Идучи за найгарячішими бажаннями Українського Народу обох Українських Народних Республік бути якнайскорше і навіки злученими в одній національній, незалежній та суверенній Українській Державі, та виповняючи висловлену волю верховних і рішальних тимчасових державних органів, а саме волю Українського Національного Союзу і установленної ним Директорії з одного боку, та Українську Національну Раду і Раду Державних Секретарів з другого боку, злучитись в одно державне тіло, заключаємо ми слідуєчий передвступний договір про державну злуку:⁴⁸⁾

«1. Західньо-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику Державу з Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати, як окрема Держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина державної цілоти в Українську Народну Республіку.

«2. Українська Народна Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитися в найкорот-

Д-р Євген Петрушевич
Президент Української
Національної Ради Західньої
Области УНР

шим часі в одну Державу з Західньо-Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західньо-Української Республіки, як складову частину державної цілоти в Українську Народну Республіку.

«3. Правительства обох Республік уважають себе зв'язаними вищими заявами, то значить: уважають себе посполу обов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшому часі перевести в діло

так, щоб можливо в найкоротшому часі обі Держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

«4. Західньо-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичними обставинами окремі правні інституції та культурні і соціальні окремішності життя на своїй території, — її населення, як будуча частина неподільної Української Народної Республіки, дістає територіяльну автономію, якої межі означить у хвилині реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і правительственными державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох Держав.

«5. Цей договір списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительства кожної з обох Держав, то є Директорії Української Народної Республіки і Ради Державних Секретарів Західньо-Української Народної Республіки.

«Директорія Української Народної Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, отаман українських республіканських військ.

«Повновласники Ради Державних Секретарів Західньо-Української Народної Республіки: Д-р Льонгин Цегельський, Д-р Дмитро Левицький.»⁶¹⁾

Державний Секретаріят ЗУНР постарався про найскоріше ратифікування цього договору компетентним органом влади: Українською Національною Радою. Вона могла бути скликана з огляду на важливі воєнні події щойно на день 3 січня 1919 до Станиславова і вона зараз на першій засіданні, перед усіма іншими справами, полагодила ратифікацію цього договору окремою конституційною постановою.

РАТИФІКАЦІЙНА ПОСТАНОВА УНРади 3 з СІЧНЯ

Згідно із передвступним договором між Директорією УНР і Радою Державних Секретарів ЗУНР з дня 1 грудня 1918 у Хвастові, Українська Національна Рада ЗУНР ухвалила однодушно такий закон з 3 січня 1919:

«Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єдинення з нинішнім днем Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну суверенну Народну Республіку.

«Зміряючи до найскорішого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західньо-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським Правительством щодо сфіналізування договору про злуку.

«До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західньо-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

«До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган.»¹⁹⁾

Українська Національна Рада після того вибрала 35-членну делегацію для нотифікування цієї постанови УНРади Директорії УНР та для гостинної пізнішої участі в Трудовому Конгресі в Києві.²⁰⁾

Головою делегації УНРади до Києва був, з огляду на своє найвище становище, перший Віцепрезидент УНРади, Д-р Лев Бачинський, провідник Української Радикальної Партії. Директорія повідомила президію

УНРади, що на день 22 січня 1919 визначено врочисте проголошення акту об'єднання і тому просила обрану делегацію прибути своєчасно до Києва. Вона приїхала з різними транспортними перешкодами на територію Придніпрянщини вже дня 18 січня. Делегацію приві-

Д-р Дмитро Левицький

тано на двірці найвищою почесною: почесною сотнею Січових Стрільців, музикою і привітом, який зложив прем'єр і міністер закордонних справ В. Чехівський, а також привітом від командування Корпусу Січових Стрільців.²¹⁾

Прем'єр В. Чехівський у своїй привітальній промові підкреслив вагу об'єднання Західньої України з Придніпрянською Україною не лише в майбутнім розвитку Соборної України, але також вказав на ту вірну службу, яку повнять Січові Стрільці над Дніпром, «хоч вони є орлами з-над Дністра».²²⁾

Окрім Віцепрезидента Бачинського були ще в делегації державні секретарі полк. Д. Вітовський, І. Мирон, О. Бурачинський і державний секретар без портфелю Л. Цегельський та секретар УНРади Д-р С. Витвицький. УНРада обрала до делегації велику групу

селян, що були членами УНРади від обидвох головних партій — українських націонал-демократів та радикалів: Тимотея Старуха, Андрія Шмігельського, Петра Шекерика-Доникова і інших.⁵³⁾ До делегації були обрані також соціал-демократи — Вітик, Безпалко і Д-р Яросевич, але вони виїхали до Києва раніше, щоб взяти участь у конгресі придніпрянських соціал-демократів.⁵⁴⁾ Звертали на себе увагу київського громадянства оригінальні селянські одяги делегатів, зокрема ж гуцульський одяг Шекерика, січовицький із лентою Старуха та подільський Шмігельського.⁵⁵⁾ Дуже важливо зазначити, що УНРада включила до своєї делегації депутатів із усіх західньо-українських земель: Буковини (Безпалко), Галичини і Закарпаття (Івана Мигалка і Івана Патруса).⁵⁶⁾

ДУХОВА Й ЗБРОЙНА ДЕМОНСТРАЦІЯ ЄДНОСТІ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ

Столиця України, Київ, волею історичної неволі народу мала тоді сильну не-українську більшість, яка була назагал ворожо настроєна до української державності. Це, зрештою, було те саме у всіх більших містах (губерніальних) України в тім часі, бо середній відсоток Українців по цих більших містах був усього 14 відсотків. Решта це були Москалі, Жиди й інші національні меншини.⁵⁷⁾ Хто знав ближче Київ, той бачив, що в половині січня в столиці України серед не-української більшості міста панував дух бунту. Він проявлявся щораз сильніше з поступом офензивної червоної армії Советської Росії на Лівобережжі в напрямку столиці України.⁵⁸⁾ Тому саме Директорія тримала в столиці значну частину Осадного Корпусу Січових Стрільців, як своє найпевніше військо, на яке не мала впливу ні біла ні червона московська агітація разом зі своїми прихильниками українського роду. Щоб тримати цього духа бунту в карбах і не допустити до революції в місті, як це було в січні 1918 року, то в поро-

зумінні з Директорією командування Корпусу Січових Стрільців щоденний час продемонструвало дисципліновану силу своїх частин у Києві разом з усіма родами зброї до важких гармат включно. Поза щирим сентиментом для поляглих товаришів зброї за Українську Державу, демонстраційну ціль мав без сумніву також урочистий похорон поляглих під Мотовилівкою у рішальнім переломовім бою проти московської гвардії гетьмана.⁵⁹⁾

Цей урочистий похорон героїв з-під Мотовилівки визначено на день 19 січня 1919 р., коли вже повинні були бути в Києві провідні депутати на Конгрес Трудового Народу України і делегація Західньої Области УНРеспубліки. Похорон був визначений на 12-ту годину вполудне і почався точно. Це була одночасно в найвищій мірі врочиста, а при тім також імпазантна національна маніфестація українства в Києві і з цілої України.⁶⁰⁾

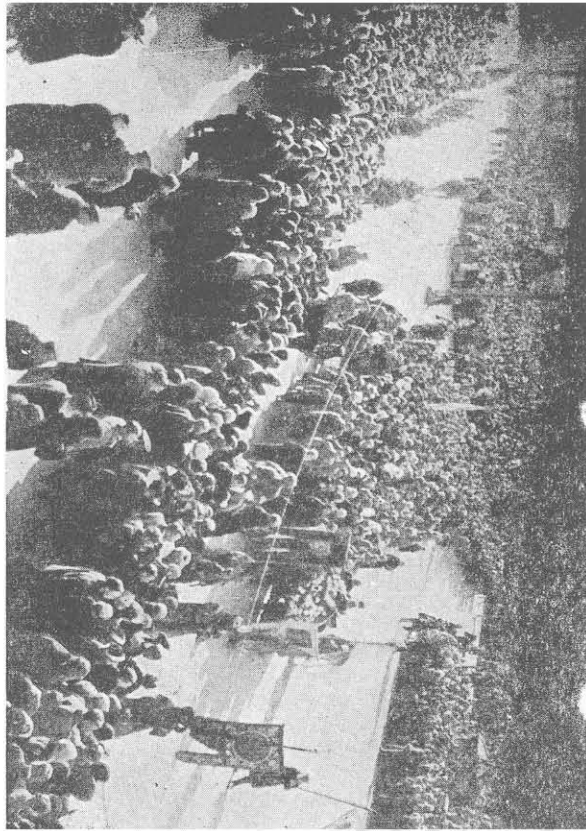
На вулиці вийшов увесь столичний український Київ. Похід відкривала січова кіннота, а далі везено на гарматних ляфетах чорні труни героїв. На кожній труні лежав багнет і січовицький шолом. За кожною труною йшла струнко ескорта січовиків. За останньою труною рідні поляглих та представники влади українського народу: члени Директорії та Ради Народних Міністрів. За ними представництва українських політичних партій і національно-громадських організацій. На вітрі повівала сива борода Михайла Грушевського, що йшов, не зважаючи на сипкий сніг, у товаристві кол. міністра Миколи Ковалевського. Разом з урядом йшла повна делегація ЗО УНРеспубліки. Далі йшло походом усе військо Січових Стрільців, яке знаходилося в столиці: піхота, артилерія і технічні відділи.⁶¹⁾

Як свідчить спостерігач цього величного акту в честь героїв і одночасної маніфестації української збройної сили в Києві, похід січовиків робив непереможне враження на всіх глядачів. Серце Українців

кріпилося, а ворожо настроєні не-українські елементи були пригноблені. Загальна думка була така: “Во-яки один в одного — військо зразкове, дисципліноване.”⁶¹⁾

Похорон героїв з бою під Мотовилівкою
Вид одної частини похорону

Усіх героїв з-під Мотовилівки поховано в спільній, братській могилі у парку “Царського Саду”. Над могилою Петлюра в імені Директорії і головного командування армії виголосив палку промову, складаючи приречення, що влада УНРеспубліки буде сповняти їх заповіти, за які вони положили своє життя.⁶²⁾

ВРОЧИСТИЙ АКТ СОБОРНОГО ОБ'ЄДНАННЯ — 22 СІЧНЯ

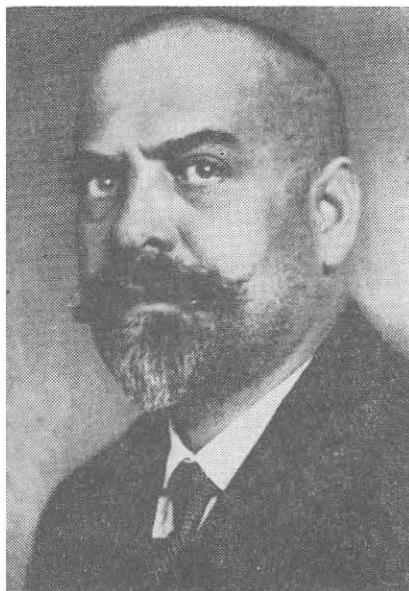
На день 22-го січня визначили Директорія і Рада Народних Міністрів урочисте проголошення Універсалу Соборної Суверенности. Врочисту церемонію призначено на 12-ту годину вполудне на Софійській Площі.⁶³⁾

Директорія видала постанову, що день 22-го січня має бути державним святом. Наперед оповіщено, що того врочистого дня мають бути закриті всі бюро державних урядів, школи і крамниці. Визначено цей день не випадково, а обдумано. День 22 січня 1918 був важливою історичною датою, бо він був назначений Третім Універсалом як день, коли мала бути відкрита Українська Конституанта. З цієї причини Голова УЦРади, Михайло Грушевський, визначив дату Четвертого Універсалу про суверенність УНРеспубліки власне на 22 січня 1918 року.⁶⁴⁾ Щоб злучити разом правну тяглість української державности, Директорія визначила дату проголошення Універсалу Соборности також на 22 січня.

Українська київська преса зустріла делегацію 30 УНРеспубліки дуже широко й сердечно. Вона обговорювала зміст ратифікованого договору про об'єднання, який саме мав бути врочисто проголошений. Столична преса визнавала цілком доцільним, що договір затримав далі діяння УНРади та Державного Секретаріату аж до урегулювання справи в остаточний спосіб Установчими Зборами України. Статті в пресі підкресляли, що таку саму методу прийняла відбудована польська держава, яка складається з трьох різних областей, яким уділено відповідну міру автономії. Поділена колись окупантами Україна має витворене різне право, побут і ступінь розвитку; тому повинні ці області мати відповідну окрему адміністрацію в межах єдиної неподільної Великої Соборної Народної Республіки.⁶⁵⁾

Столична преса на тему конечности автономічного устрою всередині України писала ще між іншим таке:

«Землі, що мають своєрідне обличчя, мають право на найширшу автономію, що садиноко може забезпечити їм шляхи до всебічного розвитку і тісного та дійсно братерського співжиття. Лиш Госпо-

Д-р Лев Бачинський

дар цих земель, Український Нарід, в Установчій Раді витворить такі умови, які найкраще відповідають особливостям усіх частин нашої широкої Батьківщини від Кубані по полонини Угорської України. Віримо, що й Зелена Буковина незабаром прийде до єдиного гурту. Шлемо знад широкого синього Дніпра братерський привіт галицьким ланам і буковинським та угорським полонинам, закликаючи всіх до спільної праці в користь вільної об'єднаної Великої Батьківщини».⁸⁸)

Офіційний щоденник Уряду УНРеспубліки, "Україна", що тоді виходив у величезнім форматі, містив

інтерв'ю з головою делегації УНРади, Д-ром Левком Бачинським. Він подав основну думку делегації про державно-правні проблеми після ратифікації Акту УНРади з 3 січня 1919. Зміст цього інтерв'ю такий:

Делегація Західньої України, зложена з усіх її частин, прибула, щоб офіційно нотифікувати однудушну постанову УНРади про злуку обидвох Українських Республік. Окрема комісія має у подробицях обміркувати всі практичні питання щодо об'єднання. В Трудовім Конгресі делегати радо візьмуть участь, як гості. Ми сподіваємося, що наша опінія може заважити і причинитися до розв'язання тих важливих питань, які ставить собі Трудовий Конгрес. В складі нашої делегації заступлені всі політичні напрямки. Нарід Західньої України з'єднався весь для захисту своєї державности. Делегація сподіється, що також українські партії УНР об'єднуються з тою самою метою. Тільки сильні правні підстави УНР і могутня національно свідомо армія являються певною запорукою розцвіту об'єднаних республік в одно ціле.⁸⁹)

Врочисте проголошення Універсалу Соборности було визначене на день 22 січня, що припадав на середу, на 12 годину вполудне. Це був найсвітліший момент нової історії України. Врочисто, вільною волею народу, проголошувалася злука всіх до того часу відділених земель Соборної України в одно нерозривне національне державне тіло. Завершення української незалежної соборної державности ставало живим фактом. Про зовнішню красу проголошення цього Акту Соборности на Софійській Площі в Києві подбало командування Корпусу Січових Стрільців.⁹⁰)

Вже о 9 годині вранці відбувалися Богослуження в наміренні українського народу і його держави в усіх церквах Києва. В 11 годині почали з усіх сторін виходити процесії на Софійську Площу і там займали

призначені для себе місця. Командантська сотня утримує на площі весь порядок. Появляються упорядковані окремі українські організації. Населення залягає всі вулиці довкола площі. Всі урядові і приватні укра-

Д-р Степан Витвицький

їнські дома прибрані прапорами й килимами. Коло пам'ятника Богданові Хмельницькому займають місця: дипломатичний корпус, депутати Трудового Конгресу, штаб Корпусу С.С., Управа УНСоюзу, Управа Міста, вищі старшини армії й інші достойники.⁶⁹⁾

В 12 годині прийшла на Софійську Площу Директорія, Рада Народних Міністрів і делегація ЗО УНРРеспубліки.

Врочисто прочитав член Директорії, проф. Федір Швець, Універсал Соборности. Відтак відправлено ще короткий Молебен з багатоліттям Українському Народові і владі УНРРеспубліки. Діякони в чотирьох кінцях площі відчитали з амвон басовими голосами ще раз Універсал народів. Оркестра відіграла національ-

ний гімн і зараз після того відбулася дефіляда Січових Стрільців. Провадив її полк. Іван Чмола. За військом відбули дефіляду перед Директорією і Урядом всі організації і школи. Порядок дефіляди війська був справді взірцевий і радісний. Українство Києва було піднесене на дусі, коли зважити, що тоді вже доходили чутки про щораз більший натиск советсько-московської армії з Півночі і Сходу.⁷⁰⁾

Вулиці довкола Софійської Площі були зайняті тільки Українцями і взагалі участь у цім акті брали тільки Українці. Московська меншість трималася здалека з явною неохотою.⁷¹⁾

Взагалі весь хід Акту Соборности робив на присутніх найглибше враження. Особливо любувалися українські кияни дефілядою Корпусу Січових Стрільців, бо вони вже давно не бачили такого війська, а до того січовики, що брали участь у параді, дали зі себе, що могли, для звеличання цього історичного акту, за який вони пролили стільки крові.⁷²⁾

УНІВЕРСАЛ СОБОРНОСТІ 22 СІЧНЯ 1919

Згідно з порядком актів соборности розпочалася урочистість на Софійській Площі промовою голови делегації Західньої Области УНРРеспубліки, Віцепрезидента Д-ра Левка Бачинського. Він тоді до зібраного начального представництва УНРРеспубліки і до всього народу промовив так:

«Світла Директоріє, Високий Уряде Української Народної Республіки!»⁷³⁾

«На цій історичній площі столичного города Києва стаємо оце ми, законні й вільними голосами нашого народу⁷⁴⁾ обрані представники Західньої України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, та доносимо Вам, і запевняємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український нарід західньо-українських земель, будучи одною кров'ю, одним

серцем і одною душею з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо й бажаємо обновити національну державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а до якої стреміли наші великі гетьмани — Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа.⁷⁴⁾

«Від сьогодні Західня Україна лучиться в одно нерозривне тіло, в Соборну й Суверенну Державу. У виконанні того я прошу пана Д-ра Льонгіна Цегельського, Державного Секретаря Закордонних Справ⁷⁵⁾ Західньо-Української Народної Республіки відчитати грамоту від Західньо-Української Народної Республіки до Директорії Української Народної Республіки».⁷⁶⁾

Промова Бачинського своїм глибоким національним патосом і державницьким духом зробила на прийнятну масу народу потрясаюче враження. Бачинський, хоч провідник соціалістичної радикальної партії, щоєднала в собі тільки трудових людей і головно селянство, як правдивий трибун нації, говорив в імені нації і в душі нації.

Після нього Д-р Л. Цегельський відчитав грамоту, підписану Президентом Петрушевичем і Президентом Державного Секретаріату, С. Голубовичем, де були подані всі акти, що вели до злуки, зокрема ж постанова УНРади з 3 січня 1919. Член делегації Д-р Ярослав Олесницький прочитав цей акт ще по-французьки, щоб для прийнятних чужих представників зазначити також інтернаціональне значення цього акту.⁷⁷⁾

Після того Д-р Цегельський передав знову грамоту в руки Д-ра Левка Бачинського, а цей урочисто передав її у руки Голови Директорії Винниченка.⁷⁸⁾

Винниченко прийняв грамоту і повітав делегацію короткою промовою, в якій підкреслив історичну вагу цього Акту Соборности. На доказ ратифікації договору з 1 грудня і постанови УНРади з 3 січня 1919,

Винниченко попросив члена Директорії, проф. Ф. Шевця, проголосити Універсал Директорії про Соборність.

Універсал дослівно такий:

«В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія цілому Українському Народові велику подію в історії нашої української землі.

Д-р Л. Цегельський

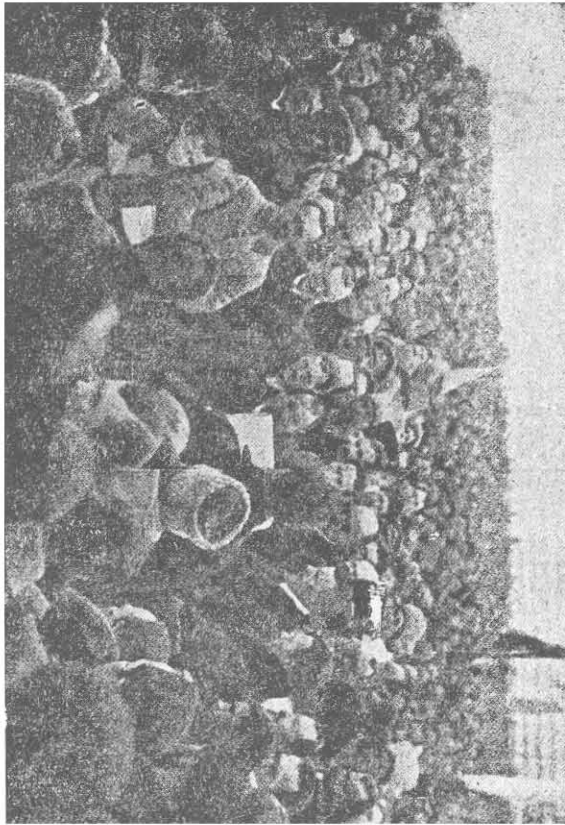
«Дня 3 січня 1919 року в місті Станиславові Українська Національна Рада Західньо-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини, і як найвищий їх законодавчий орган, святочно проголосила з'єднання Західньо-Української Народної Республіки в одну суверенну Народну Республіку.

«Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західніх братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома це з'єднання і ввести його в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 року.

«Від нині воєдино зливаються століттями ві-

діврані одна від одної частини єдиної України, Західньо-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмірали кращі сини України. Від нині є єди-

Проголошення Актів Соборности 22 січня 1919

на незалежна Українська Народна Республіка. Від нині український народ, увільнений могутим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів, для утворення нероздільної

незалежної Української Держави на добро і щастя робочого народу».^{75*})

Після прочитання Універсалу Соборности Винниченко й Бачинський подали собі врочисто руки і тоді залунало, якби громом, радісне «Слава» з усіх усюдів.⁷⁶⁾

НАЦІОНАЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВНЕ ЗНАЧЕННЯ УНІВЕРСАЛУ СОБОРНОСТИ

Всі мемуаристи признають, що на них зробили Акти Соборности найглибше враження та що таке саме враження вони зробили на загал сучасників.⁷⁷⁾ Універсал Соборности став невід'ємним артикулом національної ідеології від того моменту. Не зважаючи на всі пізніші невдачі долі, яка навістила Україну — поділами між різні чужі держави (після 1920 р.), соборна українська державність стала не тільки вірою української нації у всіх її частинах, але й самозрозумілим начальним пунктом програми кожної політичної партії, яка справді почувала себе незалежною українською політичною організацією.⁷⁸⁾

Проте, серед політичних діячів траплялися тоді й пізніше такі, які або в своїх творах, що займалися січнем 1919, не спостерігали Акту Соборности, або його знецінювали, з погляду своїх політичних доктрин.⁷⁹⁾ Одні були такі, що ставилися до Універсалу Соборности зі застереженням тому, що він відразу не перевів повної уніфікації на зразок адміністрації в тодішній Придніпрянщині. З того погляду вони уважали Акт Соборности тільки «декларативним».⁸⁰⁾ Знову ж інші були взагалі невдоволені тим фактом, що внаслідок Акту Соборности панівні в Західній Облесті Української Народної Республіки погляди й програми почали собі здобувати ґрунт також серед час-

тини придніпряньського суспільства.⁸¹⁾ Особливо невдоволені були з Акту Соборности галицькі соціал-демократи у своїй більшості, бо вони тільки при допомозі повного централістичного злиття Західньої України, без ніяких автономних прав, та при запануванні найбільш централізованої адміністрації в Соборній УНРеспубліці могли рахувати на вплив своєї течії. У Придніпрянщині тоді були соціал-демократи при владі, отже галицько-буковинські соціал-демократи сподівалися тоді при їх допомозі дістати владу в ЗО УНРеспубліки, хоча там вони творили малу й незначну групу.⁸²⁾

Невдоволені таким змістом Акту Соборности були також деякі централістичні елементи в УПСР центральної течії. Вони були вправді прихильниками "радянської системи", яка в теорії і в "чистім виді" означала ніщо інше, як повний автономний принцип для всіх громад, волостей і земель, але все таки вони були за повним централізмом там, де не могли сподіватися собі прихильників для своєї системи. Головним провідником цих невдоволених соціалістів-революонерів був міністер земельних справ Микита Шаповал.⁸³⁾ Він виступив був на урочистім засіданні Ради Народних Міністрів при участі і під проводом Директорії та в присутності делегації ЗО УНРеспубліки з рішучою критикою автономної бази Акту Соборности та домагався, щоб підставового договору в Хвастові й постанови УНРади не ратифікувати, а просто визначити до ЗО УНРеспубліки від Уряду з Києва свого генерал-губернатора. Йому дав гостру відправу міністер внутрішніх справ проф. Олександр Мицюк, що був товаришем М. Шаповала з тої самої партії. Він скритикував становище М. Шаповала та поставив внесення, щоб над ним перейти до порядку. Ясно, що голова і всі члени Директорії і більшість Ради Народних

Міністрів відкинули внесення М. Шаповала, як цілком неактуальне після обов'язуючих Актів Соборности.⁸⁴⁾

Помірковані політичні елементи Придніпрянщини були дуже вдоволені Актом Соборности власне за його автономічну підставу, а спеціально за затримання Державного Секретаріату та УНРади до часу виборів Всеукраїнської Конституанти. Вони бачили в Державнім Секретаріаті чинник також поміркованости і стабільности державного порядку, а ті принципи заступали помірковані придніпряньські елементи якнайсильніше. До тих елементів треба зарахувати есефів, народних республіканців та хліборобів-демократів.⁸⁵⁾

З легковаженням до Акту Соборности ставилися вже в часі його довершення комунофіли українського роду. Пізніше в такий самий спосіб ставилися також ті Українці, що змінили своє самостійництво і стали комуністами. Вони просто ненавиділи весь національно-державний провід ЗО УНРеспубліки за те, що він на весні 1919-го року не відступив від Директорії тоді, коли вона була в найслабшій обороннім стані приперта на Волині і до Збруча. Вони мали Державному Секретареві за зле, що він не перейшов на бік лялькового советського уряду Раковського. Внаслідок того не вдався московський плян, щоб посунути советську владу аж до західніх границь Німеччини.⁸⁶⁾

Під державно-правним оглядом, Акт Соборности з 22 січня 1919 р. є вповні зобов'язуючим об'єднавчим правним актом. Само переведення цього акту було докладно приписане і треба було лише виконати його в приписаний спосіб: шляхом рішення всенародних Установчих Зборів Соборної Української Народної Республіки, які мали дістати до затвердження подробиці автономного ладу Західньої Области УНРеспубліки. Тільки воєнні обставини не дали можливости

виконати ці вимоги Акту Соборности в подробицях. Тим не менше, сам Акт Соборности не був лише декларативним, але обов'язуючим правом.⁶⁰)

Частинне виконання приписів Акту Соборности наступило незабаром, починаючи постановами Конгресу Трудового Народу України і потім дальшими актами, які входять у розгляд у наступнім періоді історії.

ЧАСТИНА ДРУГА

ДРУГА ВІЙНА СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

ВНУТРІШНІ ТРУДНОЩІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

"ОТАМАНЩИНА" ТА В ЧІМ БАЧАТЬ ЇЇ ПРИЧИНИ
РІЗНІ АВТОРИ

В періоді від визволення Києва до відкриття Конгресу Трудового Народу України почало проявлятися поволі нездорове явище, яке ще тоді названо з погордою "отаманщина".¹⁾ Назва походить звідсіль, що окремі військові командири не звертали належної уваги на накази і розпорядження своєї вищої військової чи компетентної цивільної влади, але діяли менше чи більше виразно на власну руку. Тому, що вищі командири більших військових відділів носили титул "отаман,"²⁾ який був рівнозначним із титулом "генерал", то звідсіль і назва "отаманщини" прикладана також до неслухняних цивільних начальників адміністрації у повітах чи областях.

Отаманщину дуже гостро осуджує багато авторів, що писали про цей період. Проте, ні один із них не входить докладніше в суспільну істоту причини того явища. Вони між собою, в розгляді отаманщини, різняться тільки під цим оглядом, що спихають вину на один із політичних або персональних чинників. Ті, що потім перейшли на советську плятформу,

складають виключну вину за отаманщину на Симона Петлюру, як головного командира Військ УНРеспубліки. Другі, що перейшли на монархістичну позицію, винують не тільки самого С. Петлюру, але й цілу українську демократію.⁹⁸)

Серйозно трактують нездорове явище отаманщини, шукаючи дійсної причини лиха, лише ті державницькі діячі, які залишилися вірними українській незалежній державності. В першу чергу спиняється над цим явищем колишній прем'єр міністрів УНР проф. Ісаак Мазепа, у своїй великій праці з історії української революції. Проте, він там наводить тільки одну причину, а саме невдоволення політикою Директорії з лівого і правого боку.⁹⁹) З правого боку він наводить персональну політику полковника Петра Болбочана, з лівого явний бунт отаманів Матвія Григорієва і Данила Зеленого (дійсне його прізвище — Терпило). Інших причин отаманщини він не подає.

Проте, в тім випадку І. Мазепа властиво бере наслідок за причину. Що ті чи інші отамани були невдоволені з якогось політичного акту, чи цілої політики Директорії, то певно. Але були невдоволені цією політикою також інші військові командири і вищі цивільні начальники або політичні діячі. Все таки вони не рвали свого зв'язку з Урядом УНРеспубліки і не відмовляли йому своєї вірности.

ДІЙСНІ ПРИЧИНИ "ОТАМАНЩИНИ"

Довше над "отаманщиною"¹⁰⁰) застановляється Євген Коновалець. Він цій проблемі присвячує окремих розділ своїх спогадів.¹⁰¹) Головною причиною отаманщини він вважає необережний наказ Директорії про загальну мобілізацію до Війська УНР. Не було тоді в достатній кількості національно свідомих старшин, які могли б охопити мобілізованих людей у відповідні кадри та вишколити їх поступово, даючи таким чином доповнення для вже існуючих регулярних корпусів. Отож наступили два небезпечні наслідки того:

ті мобілізовані, які залишилися у приміщеннях (касарнях і т. п.), скоро здеморалізувалися під впливом старих розагітованих салдатів із російської армії і спричиняли владі УНРеспубліки тільки клопоти своїм непослухом і бешкетами. На чолі таких частин висувалися власне невироблені в мілітарній і державній ділянці саморобні отамани і вони творили одно ядро отаманщини. З другого боку були потворилися під час повстання Директорії деякі більші з'єднання повстанців — дві Дніпровські Дивізії, одна під орудою Зеленого, а друга під кермою Данченка. В січні обидва отамани відмовилися виконувати накази головної квартири Армії УНР, щоб піти на фронт проти ворога, а залишилися на своїх місцях та ще стали погрожувати нападом на Київ.¹⁰²)

Однак Коновалець на тім однім моменті не задоволюється, а ще наводить другий момент, що спричинив розвиток отаманщини: неясність державотворчої думки у всіх п'ятьох членів Директорії, хаос в адміністрації і недостача організаційних сил, щоб завести твердий порядок серед схвильованого революцією населення. Антагонізм між окремими членами Директорії в тім часі, а спеціально між Винниченком і Петлюрою, доводив до того, що військові командири не знали, на кого із членів Директорії і на чий накази їм орієнтуватися.¹⁰³)

Недостачу старшин із повною національною свідомістю підкреслює також ген. Микола Капустянський, як основну причину слабости дисципліни в тодішнім складі Армії УНРеспубліки на Придніпрянщині.¹⁰⁴) Дальшою причиною отаманщини вважає ген. Капустянський дуже малу національну свідомість селянства, яке творило основну масу вояків Армії УНРеспубліки. Лише найбільш свідоме меншість була захоплена національно-державницькою ідеєю.¹⁰⁵) Ясна річ, що тільки меншість усвідомляла собі також потребу військової і цивільної дисципліни, як безумовну ко-

Генерал
Микола
Капустянський

нечність для будови й оборони власної національної держави.²⁶⁾

Малосвідоме селянство, а, значить, також малосвідоме вояцтво, мусіло стати жертвою отаманщини. Але, деякі командири сотень, куренів, полків і загонів ставали "отаманами" без своєї волі і бажання. Змобілізована в нові частини маса, перемучена попередньою довгою війною і розхитана в духовій рівновазі дворічною революцією і чужими окупаціями, взагалі у своїй більшості не хотіла воювати чи взагалі бути дисциплінованим військом. Тільки незвичайно спосібні старшини могли духово опанувати таку масу і виділити з неї левні, льояльні і здисципліновані військові одиниці. Середній тип старшин, вихований у російській армії, не вмів собі дати ради з цим розбурханим

елементом; замість того, щоб ця частина слухала старшин, старшини були примушені слухати цю масу і потурати їй бунтам, бешкетам і іншим недисциплінованим вибрикам. Звичайно тоді популярно такі недисципліновані виступи і відмови послуху називали "большевицькими". Це не зовсім відповідало правді. В більшості випадків це був простий непослух здеморалізованого елемента і неохота воювати проти будького, а сидіти собі в спокою, або шукати легкого пригодицтва, на зразок давнього гайдамацтва. В дальшій ході цього розділу будуть подані документи з таких подій. Всупереч тому, що їх називають сучасники большевицькими, вони того характеру не мали. Дійсно большевицький характер носили такі бунти тільки тоді, коли дана частина переходила на бік большевицького фронту.

Багато місць у своїм "Відродженні нації" присвячує колишній Голова Директорії В. Винниченко, розглядаючи отаманщини. Але робив він це вже тоді, коли він став був на непримирнім становищі до існуючої тоді ще на території України влади УНРеспубліки, на чолі з Петлюрою.²⁷⁾ Проте, при всім своїм тодішнім антагонізмі до Симона Петлюри, який тоді ще витривав на позиціях боротьби в обороні державної незалежності України, Винниченко старався в своїм полемічнім творі шукати об'єктивних, отже соціологічних причин отаманського явища. Він подає такі соціологічні причини отаманщини: 1) темноту й нужду мас, зокрема ж селянських; 2) московську чорносотенщину, яка, мовляв, провокаційно вливалася в ряди Армії УНРеспубліки та 3) соціальне походження отаманів — "сини крамарів, куркулів, попів, і простого селянства".²⁸⁾

Має повне значення тільки мала свідомість і політична національна невиробленість більшості українського селянства при кінці 1918 і на початку 1919 років. Все інше не витримує глибшої критики. Такі самі інтелігенти, тобто сини наведених вище соціальних верств, знаходилися в різних соціально-політич-

них таборах. Сини тих самих “крамарів, куркулів, по- пів і простого селянства”, як їх називає Винниченко, знаходилися і в національно-дисциплінованім держав- ницькім таборі і серед отаманщини та вкінці деяка частина з них просто у ворожім московськім таборі (наприклад, Скрипник, Медведєв і інші.).

Само собою розуміється, що в цюкуванні окремих одиниць до отаманщини брали участь і то в значній мірі різnorodні ворожі провокатори. Це помилка, ко- ли хтось обмежує цих провокаторів тільки до мос- ковської чорносотенщини.¹⁰⁴⁾

Прикладів московсько-большевицької провокації було в тім часі куди більше. З відомих фактів варто тут навести провокацію большевицьких агентів у шта- бі отамана Зеленого й отамана Григорієва.¹⁰⁵⁾

Проте, на головний корінь, з якого виростало яви- ще бунтів взагалі, а отаманщини, зокрема, не звернув належної уваги ні один автор, що спинявся над цим лихом в Україні. А тимчасом цей корінь можна знай- ти тільки тоді, коли зробити дослід отаманщини не в ізоляції самих українських відносин того часу, але беручи на увагу суспільні явища подібного характеру в інших країнах того часу, або й раніших періодах.

ОСНОВНИЙ КОРИНЬ “ОТАМАНЩИНИ”

Грунтом, на яким росте загальне явище отаман- щини, без огляду на країну й історичний період, є за- гальна політична й суспільна революція, якщо вона триває релятивно довгий час. Йдеться тут про таку революцію, в якій цілком повалено й знищено поперед- ню державно-владну машину, а ще не збудовано но- вої. Тоді на тлі загального державного “безначаль- ства” виростають льокальні “начальники” з цивільної і військової старшини або й взагалі з-поміж метких та амбітних одиниць, які вміють знайти собі “дружи- ну” довкола себе і при її допомозі стають панамі оз- наченої території. Такі типи отаманів появлялися у революції в часі великої німецької реформації в XVI

сторіччі, французькій революції після 1789 року, а по- тім в різних революційних рухах проти турецької ім- перії на Балкані. Вони є частим явищем у тім самім часі, що й у нашім українськім періоді, також у різ- них околицях Московії, Сибіру, Дону, Кавказу, Поль- щі, прибалтійських країн і навіть “статечної” Чехії.¹⁰⁶⁾

До тої основної соціологічної обставини, з якої впливала тенденція до отаманії в кожній країні, де тільки ця обставина заіснувала, треба додати ще спе- цифічні обставини в Україні, які мусіли породити ота- манщину. Вони такі:

1. Трикратна зміна державної адміністрації згори додолу: заміна російської, за Центральної Ради укра- їнською демократичною, яка щойно будувалася, а по- тім гетьмансько-російською; а далі — гетьмансько- російської — новою українською демократичною.

2. Двократна чужа окупація в короткім часі: на- перед перша московсько-большевицька інвазія, а потім збройне встрявання в українське життя німецько-ав- стрійської армії.

3. Сильна анархістична пропаганда, яку в Україні провадили ще перед Першою Світовою Війною різні московські групи анархістів, а від часу конфлікту Со- ветської Росії з Україною також московські больше- вики для підриву всякої української державности. Ця пропаганда голосила селянським масам теорію, що нія- кої держави взагалі не треба, а кожна волость повин- на бути окремою республікою. Тоді не треба буде платити податків і поносити інших державних тягарів. При темних, під політичним оглядом, масах, ця про- паганда мала видні успіхи.¹⁰⁷⁾

4. Брак великої кількості і сильної дисципліною членів одної чи кількох коаліційних партій, які трима- ли б у дисципліні державний апарат і широкі маси. Цей брак в Україні був страшенно великий. Всі укра- їнські партії Придніпрянської України докупи не мали більше як 10 тисяч регулярних випробуваних членів.¹⁰⁸⁾ У Московії, де большевицький переворот у листопаді

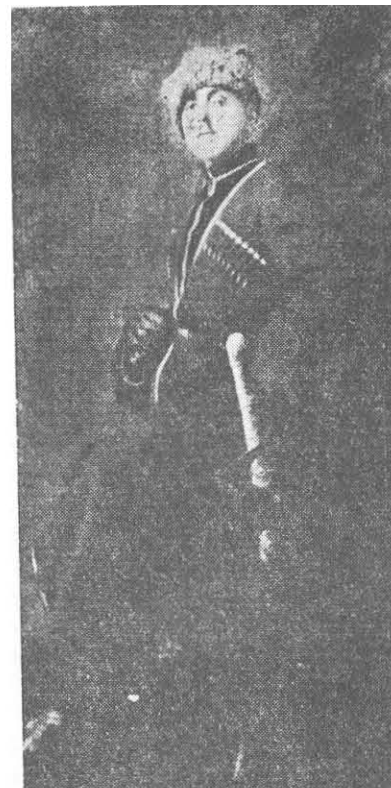
1917 р. також знищив цілий попередній державний апарат, спочатку давалися відчуті також явища отаманщини. Але навіть пізніше окремі “сильніші” одиниці в Росії часто виповідали послух центрові і діяли “своім Богом”.¹⁰⁹) Проте, ці “нормальні” явища при ломці старого державного апарату та при будові нового, могла советська або польська влада легше перебороти тому, що в обидвох країнах були сильні й дисципліновані політичні партії.”¹¹⁰)

5. Небувало великий брак української національно свідомої інтелігенції в тім часі не давав можливости скоро зорганізувати новий апарат та освідомити скоро маси, щоб зустріти психологічну війну Росії. Цей брак ще збільшився внаслідок того, що кабінет Чехівського вислав масові місії закордон, а одночасно велика кількість кваліфікованої інтелігенції взагалі відтягалася від праці чи то виїздом за кордон чи відходом “від політики”, хоча всі вони були люди у військовім віці.”¹¹¹)

Всі ці моменти вказують на те, що причини отаманщини були переважно об’єктивні і мали свій корінь не тільки в специфічних українських обставинах, але насамперед в загальних революційних відносинах Східної Європи в тім часі.

Не можемо при тім огляді отаманщини поминути також індивідуальних моментів. До отаманщини схилялися різні особи ще з індивідуальних причин свого характеру і політичних поглядів чи політичного невироблення. Одні з “правих” спонук, другі з “лівих” (перший Болбочан, другий Зелений чи Григорійв). Розгляд “історії” кожного окремого отамана вказує не лише на загальні, але й індивідуальні причини нахилу до того антисупільного явища в ті часи.”¹¹²)

Всі публіцисти й мемуаристи та історики, що займаються оцим періодом української державности, ставляться дуже негативно до явища отаманщини. Не може бути сумніву, що об’єктивний історик мусить прийти до висновку, що отаманщина в дуже сильній

Отаман Козир-Зірка
Один із “героїв”
отаманщини

мірі підкопала тодішні, й так не надто міцні, підвалини Української Держави та не дала їй змоги розвинути всю конечну оборону проти інвазії Советської Росії. Проте, пізніше знайшлися деякі публіцисти, які з переконання не тільки оправдували ці різні “отаманські республіки”, але ще ставили їх на найвищий п’єдестал, оцінюючи їх на рівні з діяльністю Вашингтона. Одним із таких публіцистів був на еміграції проф. Світозор Драгоманив, який величав різні “пашківські республіки” як своєрідний творчий “федералізм”.¹¹³)

Цей автор ніяк не бачить, що раніше, заки прийшло до скинення британської влади в Америці, існували на цій території цілком окремі "колонії" зі своїми губернаторами і законодавчими тілами та судівництвом. Це були півдержавні твори в колоніальній залежності від Британії. Визволившись від Британії, цих 13 колоній негайно створили конфедерацію і потім федеративну державу (ЗДА). Тимчасом "пашківські республіки" різних отаманів поза своєю волостю не визнавали нікого і не хотіли боротися за федеративну в своїм устрою, але назовні за суверенну Українську Державу.

Треба замітити ще одно: найчастіше закидали соціялістам-самостійникам, що то з їхніх рядів виросло найбільше отаманщини. Цим закидом займається офіційна публікація цієї партії під загальним заголовком "Українська Партія Самостійників-Соціялістів (УНП)". Вона була видана ще в розгарі дебати про це явище українського революційного періоду, бо в 1920 році.¹⁴⁾ В розділі під заголовком "Історичні справки, пояснення, уваги" знаходимо в цій публікації також становище тієї партії до отаманщини.¹⁵⁾ Там містяться твердження, які треба розглянути ближче.

«Партії С. С. закидають отаманщину, що дуже розвинулася за часів Директорії (Наші політичні противники заявляють у своїй пресі, що більшість отаманів належала до партії С. С.).

«Коли вибухло всенародне повстання проти ген. Скоропадського і чужинецької окупації, на чолі українського народу стихійно висунулися вожді: один пірвав за собою село, другий — волость, третій — повіт, а інший цілий край. Їх ніхто не призивав: вони станули на чолі народного руху з волі повставшого народу. Ці люди були душею повстання, його організаторами, і довершителями, це були народні отамани, народні вожді, великі і малі. І той, хто з рідного села привів до повстанського табору

десяток чи два своїх товаришів, і той, хто об'єднав під собою десятки тисяч повстанців завдяки своїй здібності і організаторському хистові — всі ці отамани несли на вітвар народної свободи своє життя.

«Кожний нарід, що повстав за свою свободу, таких отаманів уважає за своїх національних героїв, їм пісні складає, навіть легенди.

«До цієї категорії українських отаманів ми з гордістю признаємося; більшість цих отаманів були або наші або прихильні нам люди — українське національне старшинство (до самих високих рангів), підстаршинство, часом особи з урядового козацтва, (яке, будучи здебільшого селянськими дітьми, мало тісний зв'язок з народними масами), і керівники вільного козацтва, яке прецінь є селянською організацією.

«Ті особи, що в значній мірі випадково після народного повстання опинилися у державної влади, не зуміли використати цього дорогоцінного сильного, щиро-народного елемента, легковажили його, часом дивилися косо. В цім є також одна із причин розходження Влади з народними масами, що так катастрофічно відбилося на українській державності.¹⁶⁾

«Є ще друга категорія отаманів, до якої партія С. С. не є причасна. Багато осіб, навіть невійськових, одержували від української Влади, завдяки своїй близькості до урядових сфер, мільйони державного гроша на так звані військові формування і намагалися за добрі гроші зібрати в який будь спосіб військову частину. Ані одної доброї військової частини з цього боку Україна не бачила, хоч і дорого за це заплатила. Ініціаторами появи цієї категорії отаманів були члени Директорії Петлюра і Андрій Макаренко, які, будучи цивільними, в військовій справі нетямущими людьми, приймали, а перший і досі ще приймає велику, хоч і досить сумну, участь в цій справі.

«Військові лаври спокушували: багато спритних осіб хотіло дешевим способом, чужими головами (в прямім і непрямім розумінні) трапити в «герої» і звернутися на верхні щаблі життя.

«Є ще третя категорія отаманів, до яких партія С. С. так само непричасна. Це отамани Зелений, Ангел, Махно та їм подібні, що тримаються не національної, а власної організації. Був час, коли вони були і за Директорію і проти, і за московських большевиків і проти. Ці невеличкі¹¹⁷) гуртки безхозяйственного, вибитого з колії елемента, що часом, хоч і незавжди, вицезгаданих отаманів оточують; справедливі скарги населення на цих отаманів і на їх оточення за різні свавільства з їх боку — служать незаперечним доказом, що це є сумні наслідки нашої сумної дійсності».

Перед нами тут повне представлення явища отаманства в такому з'ясуванні, на яке здобулася офіційна публікація урядової партії в часі повстання і двох перших періодів влади Директорії — Української Партії Самостійників-Соціалістів. Перша частина цього з'ясування не дає нічого нового. Вона стверджує тільки факт, як творилися перші формації повстанського війська Директорії побіч регулярних з'єднань — Корпусу Січових Стрільців і Запорізького Корпусу. Не може бути сумніву, що в перші тижні повстання отамани, тобто командири цих повстанських частин, виявили справжні героїчні прикмети в боях і організаторські здібності. Проте, офіційне пояснення самостійників-соціалістів абсолютно не пояснює факту, що частина цих отаманів від початку січня 1919 року почала явно бунтуватися проти Уряду УНР і діяти свавільно. Серед цих бунтівничих отаманів були не лише особи з «лівою» орієнтацією, як Зелений і Григоріїв, за яких дійсно партія самостійників-соціалістів не поносить ніякої відповідальності в формальнім сенсі, бо ж вони до неї в часі повстання не пристали. Але, серед цих бунтівни-

чих отаманів були такі організовані члени партії самостійників-соціалістів, як Данченко, Козир-Зірка, Семченко, Оскілко, і інші.

Записка партійного проводу самостійників-соціалістів, яку наведено вище в цілості, цілком недоречі притягнула до питання отаманщини справу метод організації Армії УНРеспубліки в першій періоді Директорії. Ця метода не була відповідна до перших тижнів повстання, коли Директорія проголосила була загальну мобілізацію до війська численних річників. Для охоплення такої кількості покликаних до війська не було досить старшин для вишколення і дисциплінування мас у відповідних кадрах. Одначе, того згадана записка цілком не замічує, уважаючи, видно, цю загальну мобілізацію доброю. Записка тільки закидає невластивість методи набору і організації війська після того, коли власне вже замкнено методу загальної мобілізації і почато стосувати методу добровольців. Ця метода в принципі була ліпша, але вона була помилково стосована не так в загальній мірі, як це пробує вмовити в читача записка. Проте, з цієї помилки не вийшла ніяка отаманщина, про яку мова в цій розділі. Ніде не записано в мемуарах, документах або в споминах живих свідків факту, що з цих організаторів добровольців вийшли були бунтівничі отамани. Навпаки, всі отамани, які бунтувалися, були без винятку з першого періоду повстання Директорії, а не з пізнішої доби набору війська.

Вкінці, в згаданій записці цілком неправдиво приписано виключну відповідальність за методи організації війська, які виявилися помилковими, самому Симонові Петлюрі. Про ці засадничі справи рішав цілий склад Директорії, а при тому рішальний голос мав військовий фахівець ген. Олександр Осецький, який був начальником булави Головного Отамана до половини грудня, а потім був міністром військових справ. Після нього був міністром військових справ ген. Греків. Обидва вони були членами партії самостійників-

соціалістів. Безпосередній свідок організаційної діяльності Директорії і міністерства військових справ, Д-р Осип Назарук, свідчить, що обидва генерали вповні підтримували такі методи, які потім виявилися помилковими.¹⁰⁹)

Не може бути закидом проти Петлюри те, що він не був фаховим військовиком. Він ніколи не керував укладанням стратегічних плянів, бо до того були фахові офіцери штабу. Він був визначений Директорією, як її член, виконувати прерогативу начальної влади в державі в ділянці начального командування армією. Та прерогатива належить до голови держави, без огляду на те, чи він був коли при війську чи ні. Так є завжди в ЗДА. Так було в інших республіках раніше і до цього часу. Наприклад, начальник тодішньої польської держави, Юзеф Пілсудський, також не був ніколи фаховим військовиком, але, як начальник держави, він був одночасно начальним командиром всіх збройних сил. Раніше він, як цивільний, zorganizував польський легіон.

Наведена записка самостійників-соціалістів є додатковим доказом, що з сучасників отаманщини ніхто не дав аналізу того нездорового революційного явища всебічно і вичерпно.

Все те, що до тепер сказано про отаманщину, стосується тільки цього нового періоду Директорії, тобто від початку січня 1919 р. До того часу отаманщина в негативнім розумінні була рідким явищем. Загальний ентузіазм національного повстання заглушував усі нездорові інстинкти в окремих одиницях. До початку січня 1919 року ми не маємо випадку бунту або непослуху окремих командирів. Не було також ніяких бешкетів або погромів. Ця нездорова хвиля каламутної революційної води проривалася підо впливом провокаторів з чорносотенного і червоно-більшевицького боку щойно на початку січня 1919 року, а розвинула вона всю свою силу аж на початку лютого 1919 року.

Для сучасників нашої доби буде цікаво познайомитися у тім зв'язку з найважливішими документами з січня 1919 року, які ілюструють на практиці те, що в цім розгляді до тепер було описане в загальних рисах.

БУНТИ НА ПОДІЛЛІ, ЗОКРЕМА В КАМ'ЯНЦІ І ПРОСКУРОВІ

Непослух і бунти змобілізованої на скору руку маси в грудні 1918 почалися насамперед і найбільше на Поділлі і в Херсонщині. Ця правобережна область України була прифронтовою полозою в часі світової війни. Цим вона була найбільш розхитана духово і деморалізована. В часі революції в 1917 році тут переводилася демобілізація мільйонових мас російської царської армії і це знову занархізувало цю область ще більше. При цій самовільній і анархічній демобілізації залишилося тут по селах чимало зброї і амуніції.

Перший документ про бунт залоги в губерніяльнім місті Поділля, Кам'янці, був уже раніше поданий у цім розділі (розмова прямим дротом між Головним Отаманом Петлюрою і губерніяльним комісаром Степурою). Тепер пригадаймо тут, що вже в першій половині грудня 1918 року зібрана під час мобілізації маса війська в Проскурові, яка творила тамошню військову залогу, просто, відмовилася воювати. Вона хотіла жити даремно і добре в касарнях, а ніякої військової служби і зокрема на фронті, вона повнити не хотіла. Про розвиток цього бунту маємо докладний опис від голови філії Українського Національного Союзу в Проскурові, ред. Василя Мудрого. Хто хоче точно знати цю анатомію бунту і пізнішого погрому, того відсилаємо до його докладного опису.^{110А})

Стан змобілізованої маси описує Мудрий так:

“Старшини не могли опанувати тієї маси. Вона хвилювалася. Коли їй казали йти на фронт, під Київ [ще перед здобуттям його від Німців і гетьмана], вона не хотіла йти. “Там і без нас Київ візьмуть, а нам тут треба навести порядок”. Пришов наказ, щоб з

проскурівського гарматного полку вислати кілька гармат разом із цілою обслугою до Галичини під Львів. Вістка про це рознеслася миттю і в цілій залозі почалися мітінги, лунали демагогічні промови про те, що "ми з Поляками воювати не хочемо і не підемо!"... Остаточо з бідою вдалося вислати під Львів кілька гармат з людьми, але з них, як ми пізніше довідалися, не тільки там не було ніякої користі, але навпаки, навіть шкода, бо проскурівські салдати деморалізували галичан".

В другій половині грудня ця здеморалізована маса, під впливом демагогії і місцевих московських чорносотенців, стала перейматися протижидівськими гаслами і грозив погром у Проскурові. Заходи присланого нового коменданта залоги, Грищенка, не помагали. Це був дуже ідейний молодий інтелігент, але більше поет ніж вояк, як його характеризує В. Мудрий. Бачучи, що звичайними методами, які він мав до свого розпорядження, не можна нічого зробити, він зрікся свого становища. Ось текст його телеграми про зречення:

Телеграма з 4 січня 1919:

Головному Отаману Всеукраїнських Військ у Києві

Пане Отамане! Складаючи з себе обов'язки військового комісара по проскурівській залозі, я повинен Вам заявити, як щирий син України, о тих причинах, які заставляють мене так поступати.

Культура національності от те, що є головною метою української інтелігенції серед огнища всесвітньої революції, бо без культури ми завше будем рабами других націй. Наступає же час, коли національна свідомість буде служити загалом існуванню нації.*)

Як же нам сохрарити національну культуру? Соціална платформа, от той ґрунт, на котрім може розвинутиися культура на-

*) Мова і правопис оригіналу тут без поправок. М. С.

ціональна дорогою соціальною. Ми повинні завоювати довір'я у тих мас, котрі з нечуваним лицарством повстали проти гетьманщини. Через довір'я ми привем масі труддисципліну, котру так бажано бачити в тих масах, а щоб завоювати довір'я у тих мас, треба зрозуміти їх, чого вони хочуть, чого їм треба і дати зараз, не гаючись ні хвилини. Видумувати життя не можна, бо скільки б не думати, воно зістанеться таким, яким воно є в дійсности. Ви боїтесь большевизма, но той большевизм є зараз в масах, він так глибоко засів в них, що його вижити з мас не могла навіть реакція гетьманщини. Значиться, нам приходится жити паралельно з большевизмом. Завдання інтелігенції перетворити той большевизм в щось краще. Перетворити його можна тільки путьом політики, а не путьом багнетів. Треба, щоб інтелігенція взяла той большевизм в свої руки, а не віддаватися самим в руки большевизма, бо коли большевизм поглотить нас, то разом з тим поглотить і національну культуру і винуватими перед майбутністю будемо тільки ми.

Рішучі ж заходи, що приходится вже чути, мають дуже погані відгуки в народних масах, як у війську так і на селі, а з цим відгуком приходится рахуватися і слід дуже, бо це є та маса, для котрої ми працюєм і котра нам повинна вірити, бо при недовір'ю — творити для неї щонебудь — то значить творити замки в повітря. Маса при сучасній своїй темноті не має здорової думки, но інстинкт у неї здоровий і іде вона не за лозунгом, а за власним інстинктом. Цей інстинкт треба зрозуміти і тільки тоді можем осушити сльози неьки України.

Здорової політики я зараз не бачу, а та, що є, то нереальна. Сучасна політика це є та, котра веде нас до неорганізованого большевизма, котрий через місяць змете все.

Військовий комісар проскурівської залоги сотник Грищенко. На телеграмі рішення: Доклад. Копію надіслати (отаманові Шаповалові.^{118B})

Розмова прямиим дротом, Київ-Кам'янець, дня 2 січня 1919.

[Київ]: У апараті полковник Харченко просить до апараті комісара або кого небудь для балачок.

[Кам'янець]: Заступник голови Окружної Ради Ясинський у апараті. Чим можу служити

[Київ]: Шановний пане Ясисяський, прохаю дати мені інформацію про становище у Кам'янці й окрузі для доповіді Головному Отаману Симонові Васильовичу Пеглюрі.

[Кам'янець]: Гарзд! Взагалі становище — подій особливих нема, хвалити Бога спокій. Тільки в повітах лятичівському, а почасти проскурівському, маються неорганізовані большевицькі вибухи. Губерніальна влада приймає належні заходи так, що спокій в Кам'янці і його околицях включаючи лятичівський та часть проскурівського повітів.

[Київ]: Відносно большевиків прохаю вжити всіх заходів, щоб їхній рух спинити безумовно. Як неможливо це робить силою озброєння, то робить це дипломатично, це одне. Друге, є у вас в окрузі Німці? Як вони себе поведуть?

[Кам'янець]: Об цім остаточних відомостів у мене немає. Зараз побалакаю з паном комісаром Степурою і буду його прохати, щоб він вас об цім сповістив.¹¹⁸⁰⁾

Телеграма до канцелярії Директорії, копія Головному Отаману Українських Республіканських Військ.

В Києві прийнята 13 січня 1919 р.

Четвертий кінно-гарматний полк вибрав у себе революційний комітет. Проводять мітинги, вибрали делегатів на Конгрес, агітують по селах проти Директорії, продає свого полку майно. Се большевики, котрі загрожують спокою міста і краю. Офіцерство — переважно гетьманці. [Дня] 10 січня був устроєний концерт національним хором, на котрім були присутні козаки з 4-го кінно-гарматного полку. Один з козаків, Зубрик, виступив з промовою, щоб вибирати солдатський совіт і вибрати делегатів на Конгрес. Взагалі промова його була большевицького характеру. Склад комітету солдатських депутатів 4-го кінно-гарматного полку слідує: голова Зубрик, члени — Яворський, Бойко, Пахута. Буде взагалі в Кам'янці дві сотні дисциплінованого війська, котрі знаходяться при губернському комісарі. Нашим бажанням було б, щоб командувати одну сотню Січ. Стрільців в Кам'янець. Завідуючий інформаційним відділом Оляничин. Діловод Палубієнко.¹¹⁸⁰⁾

До цієї телеграми треба замітити, що тут автори віддають данину духові свого часу, коли вони звичайний бунт у військовій частині характеризують, як большевизм. Даний полк просто не хотів рушитися з Кам'янця, бо йому там було добре сидіти в теплих казарнях. В місті було багато забав з дівчатами і без дівчат. Вибір "революційної вояцької ради" ще не був доказом большевизму. Від листопада 1918 року в цій німецькій армії, відомій із найбільшого порядку, існували в кожній частині такі вояцькі ради власне для того, щоб у часі революції не допустити до самочинства. В данім випадку в Кам'янці ініціаторам вояцької ради йшлося просто про непослух наказові виходу з Кам'янця на фронт.¹¹⁸¹⁾

Телеграма: Київ, військовому міністру.

Прийнята в Києві 21 січня.

В Кам'янці 15 січня в 6 годин ранку козаки полків 8-го полтавського, 4-го кінно-гарматного, збентежені провокацією вийшли озброєні з казарень, обезброїли міліцію, захопили губерніальний будинок і банки і зняли охорону. Сімнадцятого січня в 6 годині ранку губкомісар Степура оголосив Кам'янець з околицю на осадному положенню з усіма наслідками. Для ліквідації цих бешкетів мною зроблені такі розпорядження: Отаману Волинцю, залишивши в Межибожі охорону по залізниці, рушити до Кам'янця допомагати обезброїти козаків у Кам'янці та у жванецькій залозі. По обезброєнню звільнити по домах, повідомих(ши) земкомітети і волосні управи про зрадницькі події цих козаків, аби ці люди при наділі землею її не отримали. В частинах залоги зформувати кадр левних старшин і підстаршин інструкторів і негайно приступити до навчання і підготовки для прийняття новобранців. Інститут комісарів скасувати, тому звільнив [я] з посади комісара Зоронця і наказав полковому слідчому суду негайно приступити до слідства задля з'ясування про тих комісарів і старшин, також перевести розслід про вибори, котрі від козаків 4-го кінно-гарматного полку. Комісара полка Подільського, Павловського, за те, що своєчасно не повідомив,

звільнив з посади, яку наказав прийняти старшому помішникові. Командир подільського корпусу Отаман Колодій.^{118F)}

Телеграма: Меджибож, отаману Волиню, копія комюру 2, Виниця, Штаб Галицького Фронту, Київ Головному Отаману Петлюрі, Міністру Внутрішніх Справ.

Загін подільського Національного Союзу взбунтувався і розколовся і частина пішла в Галичину, друга взбунтувався з кулеметами доганяє першу. Це зробилось у місті Жванці. В Кам'янці похищо спокійно. В повіті велика небезпека банди демобілізованих у Кам'янці частин. Обеззброюють міліцію. Крім того велика небезпека в городоцькій волості, яка складається в більшості з мазурів-Поляків, у яких мається велика сила зброї. З них по відомостях вербуються польські легіони для Галичини. З огляду зазначеного просимо негайної присилки трьох сотень січовиків з броневою машиною. Це прохання визивається безумовною необхідністю для заведення ладу та порядку в кам'янецькій повіті. Цей не порядок визван вибухом в кам'янецькій залозі. Три сотні потрібно на деякий час. В. о. губкомісара Морозовський.

Ця телеграма прийнята 21 січня.^{118G)}

ВОЛИНЬ

Оглянувши на основі оригінальних документів наслідки непотрібної загальної мобілізації на Поділлі, звернім тепер нашу увагу на Волинь. Ця губернія знаходилася в тім самім положенні, що Поділля. Тим то й тут треба було великих зусиль, щоб допровадити до порядку із змобілізованими масами. Крім того на Волині був ще клопіт із кількома отаманами, що їх прислано для допомоги в утриманні порядку з Києва, а які самі пустилися на бешкет і погромництво. Це будемо бачити з тексту телеграм.

Треба в тім зв'язку замітити, що в світлі цих документів Володимир Оскілко виглядає в своїй початковій діяльності здатним організатором війська і вмілим оборонцем порядку і ладу проти отаманії.

Телеграма: Головному Отаману Петлюрі із Житомира,

прийнято 2 січня:

Мене і членів Губерніяльної Управи Соколовського, Ольшевського та співробітника Скоморовського 21 грудня заарештовано; обвинувачення не заявлено ніякого; слідство не ведеться. При неспокою в місті нам загрожує небезпека. Прошу розпорядження про увільнення під поруку українських громадянських діячів. Розпорядження прошу передати через полковника Оскілка. Усунутий від посади Волинської Губерніяльної Народної Управи: К а н д и б а.^{118H)}

Розмова 21 січня 1919 прямим дрогоном між Києвом і Житомиром

[Київ]: У апарата головний комісар політичного зв'язку Військового Міністерства, полковник Харченко. По наказу Головного Отамана Петлюри прохаю Вас повідомте мене для докладу Головному Отаману про становище Житомира і губернії, про настрій у військах. Хто у апарата?

[Житомир]: У апарата начальник штабу команданта полковник Іванченко. В губернії у більшості повітів спокій. У луцькому повіті большевицький настрій. Полк Івана Франка бешкетує. У житомирським гарнізоні настрій війська непевний. Особливо у житомирському полку найбільш ідейний Левківський, який несе охорону по місту. Селянський з'їзд, відбувшийся позавчора, склав Виконавчий Комітет, який з'єднався з представниками робочих і козацьких депутатів. Назвали себе советом робочих, салдатських і крест'янських депутатів? Поки [що] влади в свої руки не беруть. Хотять поставити до всіх урядовців і представників влади і своїх представників, як контроль. Козаки більш прислухуються к совету. Окремі частини виявляють служняність. Сьогодні не допустили одправити кінний полк до Луцька, де Поляки прорвали фронт. Що Ви маєте запитати?

[Київ]: Щиро дякую. Може Ви маєте що передати отаману Петлюрі? Бувайте здорові!

[Житомир]: Між козаками ширяться чутки, що між старшинами і буржуазними колами та інтелігенцією є багато бувших гетьманців і співробітників старої влади, що страшно хвилює коза-

ків і вони роблять труси, перевіряють документи підозрілих, захоплюють і передають слідчій комісії, яка складається з представників козаків та членів міського самоврядування. Хиба в тому, що між старшинами у частинах мало робітників, які б впливали своїм авторитетом на козаків. У частинах, де є кілька чоловік гарних старшин, тримається дисципліна, але ж старшинам дуже трудно через вплив на козаків різних чуток і деморалізуючих лозунгів. Взагалі спокійно. Більш нічого додати.
(Київ): Поки більш нічого.

(Житомир): Всього найкращого. Інформуйте, як у Вас у Києві. Тут ходять різні чутки...¹¹⁸¹)

Телеграма: Київ. Головному Отаману Петлюрі зі штабу головнокомандувача північно-західнього району.

На Ваш наказ про звільнення Рабіна, то він увільнений бути не може, позаяк заарештований по згоді з Національним Союзом і слідство ще не скінчене. В останні дні поступають прохання з Києва різних офіційних осіб про звільнення заарештованих, але я в ніякім разі цього зробити не можу до скінчення слідства. Полковник Оскілко.

14 січня 1919 року.¹¹⁸²)

Телеграма: Київ. Головному Отаману Петлюрі, гостинниця Континенталь, прийнята 17 січня.

Із штабу південно-західнього району... Київ, Головному Отаману Петлюрі, копія військовому міністру, копія Штабфронт.

Доношу, що цього числа заарештував командира так званого ударного корпусу Палієнка, про якого вже послано донесення. Крім зазначених в попередній депеші, в потягу Палієнка знайдено срібло, золото й інші речі. Складаю слідчу комісію. 17 січня 1919. Отаман Оскілко.¹¹⁸³)

Телеграма: Штаб фронту, копія генштаб, копія Головному Отаману Петлюрі, копія військовому міністру.

Доношу, що начальник отряду Палієнко, [і] сотник Матуляк, заарештовані по кримінальним справам, а командант цього шта-

бу Миклаєв взяв з Матуляка зверх 100,000 карбованців хабара і випустив заарештованого Рабіна і компанію і Миколаєв зник. Сам Палієнко випустив самочинно з в'язниці генерала Левицького, за яким є справа сподвижності з генералом Чистяковим, яким інкримінується зрада й подача [інформацій] на сторону другої держави, а також розтрата і ограбування державних скарбниць. Взагалі коло імени Палієнка і його отряду вітає кошмар кримінальних справ і крім того його отряд не годиться для бою з ворогами, хоть трохи організований, а займається переважно грабежами, що показав приклад в бою під Домбровицею. І сам Палієнко абсолютно не розуміє військової тактики, а тому я наказав йому [відділові] з своїми гайдамаками відправитися в розпорядження Осадного Корпусу Коновальця. Прохаю спеціальної слідчої комісії задля розкриття маси тих кримінальних справ, які натворив цей отряд, бо в республіканському війську не повинно цього бути. Полковник Оскілко.¹¹⁸⁴)

Телеграма: Київ, Головному Отаману Петлюрі. Із Житомира.

Сьогодні вирушили в Київ з губерніяльним комісаром Сумневичом на чолі, для доклада про події в місті Житомирі. Зараз у місті спокій цілковитий. Охороняється місто полком січовиків галичан. Населення заспокоєно і задоволено присутністю нової свідомої частини. Осадний комендант Возний.

Прийнята 12 січня.¹¹⁸⁵)

Руїницькі наслідки отаманщини будуть нам ближче видні тоді, коли ми розглянемо ближче другу воєнну агресію Советської Росії проти України. Тоді, коли треба було напружити всі українські сили для оборони проти ворога, бунти отаманів вимагали певних військових сил для утримання порядку в запіллі і тим способом обезсилювано оборонний зовнішній фронт.

Сучасне покоління може з наведених документів і попередніх фактів із стану, в якому знаходилася змобілізована до Війська УНР маса старих салдатів, винести неправильне переконання тоді, коли не візьме

під увагу, що приблизно той самий стан був серед старих салдатів також в армії Советської Росії. Салдати, які перебули попередню світову війну і розкладову роботу большевицької пропаганди в 1917 році, не мали охоти реально воювати на фронті. Такі були салдати старої царської армії без огляду на свою національну приналежність. В однаковій мірі були під військово-моральним оглядом розложені салдати Українці, як і салдати Москалі.

Коли явища непослуху і навіть бунту проти наказів іти на фронт були в обговорюванім періоді в Україні частіші, то причина лежить не в тім, що ці старі салдати в Україні були більш здеморалізовані ніж салдати в Росії під владою Совнаркому. Відміна положення впливала з того факту, що Совнарком Росії мав до свого розпорядження кілька сот тисяч своїх дисциплінованих партійців, які творили хребет регулярної армії Советської Росії. Крім того Совнарком Росії мав кількадесять тисяч офіцерів-Москалів старої армії, охочих служити йому. Тимчасом всі українські партії мали дисциплінованих членів лише до 10,000 і це було замало, щоб обсадити і адміністрацію на місцях і дати хребет до армії. Все ж таки, треба підкреслити, що загальний ентузіазм національного відродження в Україні в значнішій мірі переборов ці труднощі із старим салдатським елементом ніж це вдалося зробити в Росії, коли брати в увагу величину бюрократичного і партійного апарату в Росії.

Не зважаючи на безоглядну терористичну машину Чека, а також без огляду на велику кількість бюрократії і партійців поза бюрократією, змобілізовані Совнаркомом салдати йшли неохоче на фронт і бунтувалися. Цей момент мало підкреслювався в большевицькій історії із зрозумілих причин. Початкова перевага советських дивізій і матеріялу автоматично зменшувала настрої московських салдатів до бунту. Але, коли в другій половині лютого і на початку березня 1919 року прийшла проти перших успіхів советської армії

протиофензива Дієвої Армії УНР, тоді дух бунту старого салдатства почав у советській армії проявлятися з новою силою. Для прикладу, самі советські історики не можуть укрити факту, що над рікою Тетеревом збунтувався 151-ий советський полк і покинув фронт.¹⁸⁹¹); під Житомиром збунтувалися нараз два полки армії Советської Росії — 9-ий і 21-ий.¹⁸⁹⁰) Так само незабаром зробив 6-ий советський полк, покинувши фронт, а за його прикладом пішов 5-ий кінний полк.¹⁸⁹²) Ці бунти мали місце протягом тижнів тільки на однім відтинку фронту в околиці Києва. Подібні явища були на інших відтинках фронту.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

НАПАД СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ НА УКРАЇНУ

ЗАРАНІ ПРИГOTOVANA АГРЕСІЯ БУЛА МАСКОВАНА ТІЛЬКИ ДО ЧАСУ

Насвітленню передісторії і ходу другої воєнної інвазії Советської Росії проти України присвячена наша окрема обширна праця.¹¹⁹⁾ Проте, ця попередня праця займається головню другою стороною фронту, тобто тим, що робилося по боці Советської Росії і на окупованій московською червоною армією частині України. Нашим завданням є тепер в цій праці проаналізувати те, що діялося в тім самім часі по цім боці українського фронту проти ворожої інвазії. Тим не менше, також тут треба коротко пригадати ті основні факти по боці московського фронту проти України, без знання яких не можна глибше зрозуміти всього того, що тоді діялося по українським боці.

Советська Росія готовила нову воєнну агресію проти України ще від літа 1918 року. Воєнна інвазія мала бути іншою, як була перша агресія в грудні 1917. Вона не мала бути відкритою оповіщеною війною, але маскованою. Маскування мало бути політичне й мілітарне. Зокрема, наперед мало вибухнути большевицьке повстання в кількох головних центрах України, а вже потім, утворений за лаштунками в Москві буцім то "український советський уряд", мав керувати при-

діленими йому регулярними військами Советської Росії проти Української Держави.

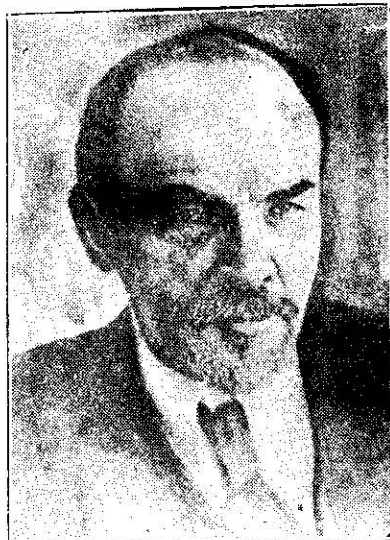
Таке повстання було навіть проклямоване проводом КПБУ на день 8 серпня 1918, тобто ще за влади гетьманату. Проте, ні робітнича ні селянська маса за цим покликком КПБУ не пішла і большевицьке повстання, а тим самим і плянована тоді інвазія, не могла реалізуватися.¹²⁰⁾

Характеристична річ, що спеціальна підфарбована і підфальшована найновіша монографія п. н. "Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні", яку написав І. К. Рибалка (Видавництво Харківського Університету, 1962 р.) цілком промовчує факт, що провід КПБУ був проголосив загальне повстання в Україні на день 8 серпня 1918. Ця мовчанка, то один із яскравих фактів фальшування історії. Цим фальшуванням намагається урядова "історія" УССР закрити факт, що ніяке загальне большевицьке повстання в Україні не мало успіху, ні в 1917 р., ні в 1918.

Другий з'їзд КПБУ дня 18 жовтня 1918 року в Москві зробив підсумки дотогочасної невдалої повстанської акції та ухвалив нову тактику ревкомів із притягненням до них також нечленів РКП. Цей з'їзд важливий тим, що він рішуче став на московську централістичну плятформу і всі рішення в справі України віддав у руки Центрального Комітету РКП. Партія готовила при допомозі державних сил Советської Росії нове повстання і відкриту воєнну агресію проти України.¹²¹⁾

Монографія І. К. Рибалки ("Розгром бурж.-нац. Директорії на Україні") з 1962 р. вже ніби то виступає проти "культу особи" і тим ніби дещо простує попередню монографію на цю тему Ліхолата (А. В. Ліхолат — Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине, Москва, 1949). Мовляв, Ліхолат поклонявся Сталінові, а промовчував заслуги інших. Тимчасом Рибалка фальшує історію в користь інших осіб, зокрема Хрущова, а Сталіна промовчує там,

де він грав головну роль з номінації Леніна. Так він промовчує факт, що на другім з'їзді КПБУ Сталін був визначним членом ЦК КПБУ (Рибалка, стор. 22 і наступні).

Владимір Ульянов Ленін

При кінці жовтня 1918 р. відбулася в Москві конференція всіх начальних державних і політичних чинників Советської Росії і тоді обмірковано знову докладний план нападу і на Донську Область і на Україну. Про це пише учасник цієї наради, пізніший командир інвазійної армії, В. Антонов-Овсенко.¹²²⁾

“Готуючись до вирішальних боїв за визволення України” — пише найновіша офіційна советська історія України — Центральний Військово-Революційний Комітет 22-го жовтня [1918] видав наказ про сформування з українських повстанців двох дивізій...¹²³⁾

Мова тут про вишколених у Советській Росії різних втікачів із України різної національності, які при

нападі на Україну мали вдавати Українців. Вже раніше вишколених до інвазійної військової служби і добре “перевихованих” салдатів згідно з центральним наказом московського уряду (Центрального Военревкому) вже 22 жовтня формували в готові дивізії до нападу на Україну. З погляду організаційно-військового і з погляду міжнародно-правного ці формації були чисто регулярними військовими формаціями Советської Росії.¹²⁴⁾

Як бачимо, то приготування Совнаркому Росії до другої інвазії в Україну робилися ще від літа 1918, а після провалу загального повстання в серпні підготовчу акцію піднято цілком на базі регулярної армії Советської Росії. Хоча ці підготування двох окремих дивізій і пересування інших дивізій червоної армії на границі України трудно було укрити перед уважливою обсервацією евентуальної розвідки, то ні гетьманський уряд, ні провід УНСоюзу не знав нічого про цю підготовку інвазії. Видно, що їх військова розвідка функціонувала дуже слабо.

ПІДГОТОВА АГРЕСІЇ СПІЗНИЛАСЯ

З другого боку, Совнарком Росії, не знав нічого про пляни повстання проводу УНСоюзу і тому підготовка Совнаркому Росії спізнилася в своїм темпі. Щойно 20 листопада 1918 р. довідався штаб Антонова про проголошення повстання Директорії УНРеспубліки.¹²⁵⁾

Головне командування над протиукраїнською армією проти України передано В. Антонову з огляду на його знання внутрішніх відносин в Україні. Всю цю армійську групу названо офіційно “Українським Фронтом”, тобто фронтом Советської Росії проти України. Цей наказ переведено в життя 17 листопада 1918. Виразно в офіційних документах Сов. Росії зазначено, що йшлося про агресивну війну проти України.¹²⁶⁾ Важливо підкреслити тут, що підготовку наступу проводили не якісь “повстанці”, що знаходилися в “неутральній зоні” між Україною і Росією. Таке враження хочуть ви-

кликати нові, більш фальшовані “історичні” тези со-
ветської історії. Мимоволі, ще й тепер у 1962 році, офі-
ційний советський історик І. К. Рибалка, підтверджує,
що підготову наступу проти України переводив не
якийсь самовільний “повстанський центр”, але сам Сов-
нарком Росії. Про це він пише:

“Ще 11 листопада Раднарком РСФСР дав дирек-
тиву Реввійськраді Російської Республіки в десяти-
дневний строк підготувати наступ радянських військ
для підтримки трудящих України в їх боротьбі за виз-
волення”.^{126А)}

Однак, не зважаючи на дбайливу підготову агре-
сії, вона спізнилася в своїй реалізації на кілька днів, а
властиво навіть кілька тижнів. Капітуляція Німеччи-
ни на Заході була для Москви несподіванкою і Москва
щойно від дня капітуляції (11 листопада) стала га-
рчково прискорювати агресивну підготову більшими
кроками. Московська розвідка в Україні серед провід-
них кіл УНСоюзу, які ладили повстання проти геть-
манату, була також нездала, як показав факт, що мос-
ковський центр був цілком заскочений повстанням Ди-
ректорії.¹²⁷⁾

Перший офіційний большевицький історик тих ча-
сів, харківський професор Матвій Яворський, виразно
на підставі ще нефальшованих большевицьких доку-
ментів стверджує, що вся підривна організація боль-
шевиків в Україні і тим самим Москва були цілком за-
скочені повстанням Директорії і її повним та скорим
успіхом. Він пише дослівно:

«Центральний Комітет Комуністичної Партії
України і Військовий Революційний Комітет [у Со-
ветській Росії] на цей раз спізнилися; повстання
почалося не під їхніми лозунгами, а Директорії, і
об'єднало своєю стихією всіх, що стояли в опозиції
до гетьмана.¹²⁸⁾

Після перемоги повстання Директорії УНР, яка на-
ступала протягом кількох днів (окрім одного Києва),

місцева організація Російської Комуністичної Партії в
Україні, що фігурувала під назвою КПБУ, була своїм
числом членів і духом так слаба, що взагалі навіть
думкою не важилося сама плянувати повстання проти
УНРеспубліки. Большевицький підпільний центр у Хар-
кові писав секретно до штабу червоної армії в Кур-
ську (Советська Росія) про свою безнадійність та ви-
магав негайного наступу регулярної армії проти Укра-
їни:

«Ви мусите зробити... наступне: негайно тре-
ба рушити війська для зайняття Харкова».¹²⁹⁾

Ця місцева підривна большевицько-московська ор-
ганізація в Україні, ще в два тижні після зайняття Ки-
єва Директорією, почувалася так слабою проти Укра-
їнської Народної Республіки, що вона, як свідчить
большевицький історик Яворський, була розгублена:
“вони не знали, що робити”. Їм треба було безумов-
ного воєнного наступу армії Советської Росії, щоб під-
няти духа підривних виступів.¹³⁰⁾

ПОРОЗУМІННЯ БОЛЬШЕВИКІВ З НІМЕЦЬКИМ ВІЙСЬКОМ

Як тільки в Німеччині вибухла революція і прий-
шло до зміни цісарського уряду на республікансько-
демократичний, тоді негайно рішив Совнарком Росії
вступити в переговори з німецькими військовими час-
тинами в Україні, щоб позискати їх прихильність під
час наступу червоної російської армії на Україну. Вже
9 листопада 1918 (того дня наступила в Німеччині ре-
волюція) звернувся Ленін телеграмою до сусідніх з
Україною губерніяльних обкомів, щоб вони “скерували
всі свої старання для того, аби вступити у взаємини з
німецькими вояками в Україні”.¹³¹⁾

Вже 13 листопада 1918 р. повідомляв один із пе-
редбачених командирів для наступу проти України,
Щорс, що він вже встиг нав'язати порозуміння з кіль-
кома німецькими полками.¹³²⁾

Дня 13 листопада 1918 р. Ленін новою телеграмою звернувся з наказом до всіх граничних пунктів Росії, що сусідували з Україною, щоб зміцнити старання в справі позискання Німців для плянів Советської

Георгій П'ятаков

Росії, щоб "скорими і рішучими діями визволити Україну" для Росії.¹³⁴⁾

Ці старання в справі порозуміння з Німцями, які переводила центральна влада Советської Росії, продовжували потім нижчі командири інвазійної армії кожний у своїм районі далі. Вони мали на периферіях України успіх відразу, а потім крок за кроком здобували собі специфічний союз із німецькими корпусами всередині України. Головний командир російської інвазійної армії, Антонов-Овсеєнко, подає, що йому вдалося в грудні перетягнути на свій бік цілий німецький корпус у районі Харкова; при його допомозі вдалося

Антонову здобути Харків від Корпусу Запорозжців під командуванням полк. Болбочана.¹³⁴⁾

Маючи переведену вступну концентрацію інвазійної армії і маючи приготовану допомогу численних німецьких з'єднань в Україні, Совнарком Росії дав командуванню протиукраїнського фронту наказ, щоб воно почало свої інвазійні операції.

НОВИЙ ЗРАЗОК ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Першу воєнну агресію проти України в грудні 1917 р. розпочала Советська Росія ще за старим і для її імперіалістичних цілей невдалим, зразком: Совнарком Росії тоді цілком формально проголосив ультиматум і після впливу ультимативного речінця розпочав воєнні операції проти України. З погляду міжнародного права Советська Росія тоді була відкритим воєнним агресором.¹³⁵⁾

Другу воєнну агресію проти України Советська Росія старалася прикрити двома методами: перша, розпочати операції інвазійної армії без ніяких декларацій стану війни, а друга — утворити на своїй території фікційний советський уряд України, який своїми деклараціями мав би замаскувати факт, що всю воєнну силу він має виключно з частин червоної армії Советської Росії.

Перший плян викопано негайно, як тільки був переведений "l'ordre de bataille" червоної армії на границях України. Вже дня 20 листопада 1918 р. розпочалися операції приготованої інвазійної армії Советської Росії в трьох напрямках: Київ, Харків і Луганськ.¹³⁶⁾

За цими операціями, як стверджує виразно офіційний советський історик Ліхолат, пильно слідив, тобто верховно керував, голова Совнаркому Росії Ленін.¹³⁷⁾ В інвазійній армії були не тільки сформовані в Советській Росії дивізії з большевиків, які втікли були раніше туди з України, але насамперед добірні ударні дивізії армії Советської Росії: "робітнича дивізія Мос-

кви", 9-та советська дивізія, 2-го Орловська Бригада та два панцерні потяги.¹⁸⁸) Таким робом вся інвазійна армія без винятку була частиною армії Советської Росії. З погляду міжнародного права розпочаті 20 листопада 1918 р. операції цієї армії проти України були доказаним злочином військової агресії Советської Росії.

"ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ВІДДІЛИ"

Окрім чисто московсько-большевицьких частин своєї армії Советська Росія кинула тоді проти України також свої "інтернаціональні відділи", зложені з чужоземних комуністів і комуністичних поплентачів: з Лотишів, Мадярів, Румунів, Китайців і інших. Це признає виразно й документально сам головний командир інвазійної армії Антонов-Овсеєнко.¹⁸⁹) Про цей факт було вже тоді багато рапортів в Армії УНР і пізніше також свідчення різних мемуаристів.¹⁹⁰) На ці факти покликається також дипломатичний матеріал Директорії й Уряду УНРеспубліки в їх протестах до Москви. Тоді з міжнародно-правних і пропагандивних причин Москва в живі очі це перечила. Найновіший советський історик того часу, І. Рибалка, замовчує цей факт цілком.

Операції інвазійної армії Советської Росії почалися 20 листопада 1918 року без ніякого дипломатичного проголошення про військовий стан з Україною і про причини того стану, хочби — неправдиві. Советсько-московські війська просто нападали у відповідних пунктах на українську територію та посувалися вперед, де тільки могли.

МОСКВА ЛАМАЄ СВОЇ ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Єдиною політичною підготовкою для тієї інвазії була декларація Совнаркому Росії про відкликання визнання самостійності України Советською Росією. Проте, це відкликання сталося після того, як Советська Росія вже давно розпочала свої військові операції проти України, бо щойно 24 грудня 1918 року.¹⁹¹)

Це відкликання урядового визнання самостійності України покликувалося на те, що Совнарком відтягнув свій підпис під Берестейським Договором із центральними державами. Це було фальшуванням правди, бо Совнарком був визнав самостійність України ще перед Берестейським Договором — у ноті з 17 грудня 1917 року, а потім окремо після Берестейського Договору декларацією з 24 травня 1918 та договором про закінчення воєнного стану з Україною з 12 червня 1918 року.¹⁹²) Важливим моментом у цій декларації Совнаркому Росії про відкликання визнання самостійності України є те, що Совнарком "дипломатично" промовчує свій найважливіший акт, а саме договір з Україною, про закінчення воєнного стану між нею і Советською Росією та про нав'язання дипломатичних взаємин з нею. Проголошенням з 24 грудня 1918 Совнарком Росії цинічно ламає цю свою умову і цим створив прецедент для дальшого ланцюга таких ламань своїх умов із сусідами.

Зрештою, це відкликання, визнання самостійності України Совнаркомом Росії, було тільки логічним висновком із підготовчих постанов суверенної комуністичної партії Росії про взаємини Росії з Україною. Засаднича постанова про ці взаємини була прийнята згідно з директивою Леніна, переданою Сталіном^{192A}) на другім з'їзді складової частини Російської Комуністичної Партії — КПБУ в Москві 18 жовтня 1918. Ще місяць перед початком інвазії дістала територіальна організація РКП в Україні, КПБУ, директиву, як вона має в дійсності провадити свою акцію проти України. В засадничій постанові цього з'їзду говориться власне вже про скасування самостійності України в будь-якій формі, навіть у советській.¹⁹³)

"СОВЕТСЬКИЙ УРЯД УКРАЇНИ" УТВОРИЛА ЧУЖА ПАРТІЯ

Совнарком Росії у тім часі мав багато політичних і мілітарних клопотів (питання політики з антантою, загроза від Колчака, Краснова й Денікіна, зростаюча

опозиція московських соціалістів і т. д.). Мабуть це була причина того, що коли мілітарна акція проти України була приготована своєчасно, то політична й дипломатична сторона справи не була своєчасно ви-

Йосіф Сталін

Призначений Леніном як політичний керівник агресії

кінчена, якщо йдеться про зовнішні ефекти. Справа втім, що фіктивний советський уряд України був створений на території Росії аж півтора тижня після того, як почалися військові операції проти України. Цей уряд був створений аж 29 листопада 1918, коли військові операції Советської Росії проти України почалися вже 20 листопада 1918 р.¹⁴⁴) Саме публічне проголошення утворення цього "уряду" в Курську сталося ще пізніше, бо аж в "Ізвестіях" з 1 грудня 1918 р.¹⁴⁵)

Цей факт, що військові операції Советської Росії розпочалися на півтора тижня раніше ніж був утворе-

ний фіктивний уряд "советської республіки України", поза всяким сумнівом доводить, що не якийсь окремих советський уряд України, утворений "робітниками і селянами України", розпочав війну проти Української Народної Республіки, але що це вчинила сама влада Советської Росії. Тим то пізніше ті советські історики, які були більш вдумливі, поминали соромливо дату розпочаття військових операцій і дату утворення "советського уряду України", а вдоволялися загальником "в останніх числах листопада".¹⁴⁶) "Академічний" підручник історії, виданий по довгих перерітках в 1959 році, при колективній редакції спостеріг ту суперечність і тому не помістив дати початку військових операцій 20 листопада 1919 р., а тільки помістив дату утворення "уряду" 29 листопада 1918 р.¹⁴⁷) Зате дату початку військових операцій, стверджену в Антонова і в Ліхолата на основі архівних урядових матеріалів, ця "академічна" історія соромливо фальшує загальником: "на прикінці листопада 1918".¹⁴⁸) Проте, факту, що дата початку операцій була оповіщена советськими документами, ця фальшивка правди зі світу не зітре, хоч як цей факт неприємний для урядової советської історії.

Важливим фактом є також те, що цей "уряд" для "советської республіки України" був утворений виключно з постанови і наказу Центрального Комітету РКП у Москві і Совнаркому Росії, а не з постанови навіть хочби територіальної організації цієї московської партії, в Україні — КПБУ. Це посвідчує виразно член цього уряду і одночасний член ЦК КПБУ того часу, В. Затонський, який перед дорученням йому цього наказу з Москви нічого не знав про проект ЦК КПБУ або кого іншого з большевиків з України творити такий "уряд".¹⁴⁹)

Цей "уряд", іменованій у цілім персональним складі Центральним Комітетом чужої партії, РКП, прибрав у своїй зовнішній декларації назву "Временное Рабоче-Крестьянское Правительство Украины". Це оригінальна назва в московській мові, бо ця мова була офіцій-

ною мовою цього “уряду”. Українську мову вживано лише для пропагандивних цілей.¹⁵⁰)

Цей, уряд ніби то советської влади України, був створений, не тільки наказом чужої партії і на чужій території в Курську, але він був зложений ще й в додатку з не-Українців. Верховну суверенну владу над окупованими областями України мав посідати ЦК Російської Комуністичної Партії. В його імені мав деякі суверенні уповноваження ЦК КПБУ, іменованій в цілості Москвою. В склад того найвищого владного органу на території окупованих частин України був такий: змосковщений Грузин Сталін, Москвин Сергеев (“Артюм”), змосковщений Жид Епштайн, змосковщений Швед Квірінг, змосковщений Жид Тарський, змосковщений Поляк Косіор та двох большевиків українського роду — Скрипник і Затонський.¹⁵¹) Вони, зрештою, обидва були тільки “парадними Українцями” в цім ЦК і впливу на політику не мали тоді ніякого.

Персональний склад першого “уряду” советської влади під час другої інвазії армії Советської Росії в Україну був такий: головою цього “Тимчасового Робітничо-Селянського Правительства” був іменованій Георгій П’ятаков, а членами Квірінг, Артюм, Антонов-Овсеєнко і ще пара інших Москвинів або змосковщених осіб. Антонов-Овсеєнко був Москвою визначений головним командиром інвазійної армії ще раніше.¹⁵²) Антонов був змосковщеним большевиком українського роду.

Треба тут підкреслити, що вся українська громадськість у тім часі не уважала ніякого большевика українського роду Українцем і властиво ніхто з них Українцем себе не уважав. Загально прийнятою аксіомою була теза: “Українець не може бути большевиком, а большевик не може бути Українцем”. Це признає навіть офіційна советська історія, представлена Д. Мануїльським.¹⁵³)

ІНВАЗІЮ ПЕРЕВОДИЛА ТІЛЬКИ РЕГУЛЯРНА АРМІЯ СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ

Інвазійна армія, що для замилення очей виступала буцім то від “уряду” П’ятакова, була виключною частиною регулярної червоної армії Советської Росії, а не якимись повстанськими відділами, як це не лише тоді, але й часто й пізніше, представляла фальшиво советська історія. В її склад входили, окрім вже раніше вчислених московських дивізій, ще 43-ій російський робітничий полк і готові численні полки “харчові” для викачування зерна й інших продуктів з окупованих частин України.¹⁵⁴) Само собою розуміється, що були приділені до інвазійної армії Антонова ще два полки з Всеросійської Чрезвычайки, щоб терором насаджувати свою владу в окупованих територіях.¹⁵⁵)

Інвазійна армія Антонова називала себе “Українською Армією” або “Українським Фронтом” тільки з погляду на ціль: завоювати Україну, а не з погляду, що частини цієї армії складаються з Українців або принаймні з людей, що походять з України. Цих останніх большевиків у цій армії було дуже мало і вони цілком не позбавляли цієї армії її московського характеру. Антонов подає у своїх спогадах, що коли такі большевики, які походили з України і знаходилися тоді в Советській Росії, бажали утворити окремі військові українські батальйони або полки, то він видав наказ, де було дослівно сказане таке:

«Відокремлення Українців в окремі військові частини... це свідомо або несвідомо провокація. Фронт нашої революції один і ніяке розпорядження спаяности наших рядів недопускальне»¹⁵⁶)

Якщо сам головний командир цієї армії уважав творення українських частин в його армії провокацією, то вже його підлеглі офіцери мусіли кожного стріляти, хто натякнув би, що це має бути дійсно українська, хоч і большевицька армія.

ВЕЛИКА ПЕРЕВАГА ІНВАЗІЙНОЇ СОВЕТСЬКОЇ АРМІЇ

Підрахунок сил цієї інвазійної армії, зроблений самим Антоновом у його спогадах, дає кругло 86,000 вояків, 170 гармат 427 кулеметів, 15 боєвих літаків і 6 панцерних потягів.¹⁵⁷⁾ Ця московська інвазійна армія мала таким робом почвірну перевагу над Армією УНР-спубліки, яка могла бути виставлена на протибольшевицьким фронті. Тим то не диво, що не зважаючи на небувалу завзятість фронткових частин Армії УНР-спубліки інвазійна агресія Советської Росії могла просуватися крок за кроком на українську територію. Все ж таки український опір зразу спиняв цю інвазію дуже сильно.

Інвазійна армія йшла не тільки з чисельною і матеріально-збройною перевагою, але й з нечуваним терором, щоб зламати всяку думку про опір. В проклямації, оповіщеній в московських "Ізвестіях" 1 грудня 1918 р., говорилося без обиняків:

«Всякий хто примушує або намовляє виконувати розпорядження гетьмана або Центральної Ради чи їх агентів на місцях підлягає розстрілові на місці».

Це значить, підлягав негайному розстрілові без суду кожний урядовець і вояк, що виконував розпорядження Директорії УНР. Нижче подаємо ще інші уривки з того "маніфесту":

«Влада робітників і селян, влада Советів в Україні, відновлена... Всі фабрики, заведення, банки і торговельні підприємства, всі копальні і каменоломи є власністю працюючих мас і вони повинні бути віддані органам советської влади їх теперішніми власниками і посідачами в повнім порядку. ... Всі землі поміщиків разом з живим і мертвим інвентарем повинні бути негайно відібрані і безплатно передані селянам... Прийнято спішні заходи для встановлення правильної обміни з Советською Росією предметів прохарчування на мануфактуру.¹⁵⁸⁾

Обіцяний розподіл земель між селян був тільки агітаційним засобом. Як тільки советська інвазійна армія зайняла якийсь повіт, тоді зараз відбирала панську землю від селян і відновляла поміщицьке господарство в формі "советського хазяйства". "Виміна з Советською Росією" хліба на мануфактуру полягала в тому, що відповідні відділи забирали збіжжя і платили безвартісними паперовими грішми або й нічого не платили, а давали лише реквізиційну посвідку.

Не зважаючи на перевагу і страшний терор, червона армія Советської Росії просувалася вперед поволі з огляду на сильний опір українських сил. Операції почалися 20 листопада 1918. До кінця листопада інвазійні війська ворога здобули лише Рильськ, Логів, Коренева, Михайлівський Хутір і Новгород Сіверський.¹⁵⁹⁾ В другій половині грудня ворог здобув Білгород, Вовчанське, Шістку, Новозубків і Городню.¹⁶⁰⁾ До кінця грудня вже була здобута ворогом значна частина Харківщини, майже половина Чернігівщини і частина київської губернії. Проте, хоч московсько-советським операціям помагали на Лівобережжі Німці, то все таки ворог встиг здобути Харків щойно 3 січня 1919 року.¹⁶¹⁾

Щойно після здобуття Харкова за деякий час перенісся з території Росії "уряд" П'ятокова на територію України. Дня 6 січня 1919 офіційно проголосив цей "уряд" П'ятокова, що та советська держава в Україні, яку він буцім то творить, має назву "Українська Соціалістична Советська Республіка". До того часу П'ятаков вживав для цієї "держави" різні назви.¹⁶²⁾

Оглянувши коротко все те, що під політичним і мілітарним оглядом діялося по боці Советської Росії до початку січня 1919 року, треба звернути нашу увагу на те, що в справі цієї ворожої агресії та оборони проти неї діялося по боці української влади.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ОБОРОНА УНР ПРОТИ ІНВАЗІЇ

ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІЯЛ УКРАЇНИ І ЇЇ РЕАЛЬНА МІЛІТАРНА СИЛА ПРИ КІНЦІ 1918 І НА ПОЧАТКУ 1919 РОКІВ

Що мілітарно могла дати Західня Україна і що вона реально дала для мілітарної оборони своєї держави проти польської агресії, про це докладно з'ясовано в окремій праці.¹⁶⁵⁾ Навіть найбільші критики мусять признати, що ця частина України дала тоді зі себе все можливе, щоб змобілізувати всю ту чоловічу людність, яка була здатна до ношення зброї і для якої була дійсно зброя.

Потенціал Придніпрянської України був непомірно більший, бо вона мала більш ніж вп'ятеро українського населення (без національних меншин). Проте, з причин, які вже виявлені в попереднім томі, цей потенціал не міг бути використаний: замість принаймні 500-тисячної армії, ця частина України могла виставити при кінці грудня і на початку січня в регулярних частинах ледве приблизно 40,000 вояків. Правда, деякі автори¹⁶⁴⁾ пускають злегка твердження, що Директорія мала в перших двох місяцях повстання 100-тисячну армію. Це число в ніякім разі ніколи не відповідало дійсності. В самій "повстанській армії" можна було начислити в тім часі дійсно озброєних "повстанських відділів" під стягом Директорії найвище до яких

50 чи 60 тисяч. Скинувши гетьманську владу в повітовім місті, такі відділи переважно розходилися разом зі здобутою зброєю додому, бо ж, мовляв, "завдання нашого повстання було виконане". Пізніша загальна мобілізація не допомогла справі, бо не було готових кадр старшин і підстаршин з національною свідомістю.

Ген. Олександр Удовиченко оцінює початкову силу Армії УНРеспубліки вже в листопаді на 150,000 людей. Це явна помилка в окресленні. Йдеться тут фактично про те, що стільки явилось рекрутів на поклик загальної мобілізації, але вони незабаром розійшлися додому з огляду на брак упорядкованих кадр, або занархізувалися. Він оставшу масу війська в кадрах і в боєвих частинах оцінює до 50 тисяч людей, але це також перебільшена цифра.¹⁶⁵⁾

Командир ворожої інвазійної армії, Антонов, оцінює тодішні сили Армії УНРеспубліки на приблизно 40,000 вояків, бо так показували йому його розвідчі звіти.¹⁶⁶⁾ Ця кількість вояків в 1918 р. згідно зі звітами Антонова мала лише від 60 до 70 гармат.¹⁶⁷⁾

Згідно з даними ген. Грекова, що був у січні 1919 року міністром військових справ, на боєвих фронтах на Лівобережжі і в обороні Києва у січні було всього до 20 тисяч вояків регулярної армії разом із резервою. Других 20 тисяч треба уважати нерегулярними повстанськими "дивізіями".¹⁶⁸⁾ Решта сиділа по містах без дисципліни.

Цих нерегулярних "повстанських дивізій" у тім часі не можна було рахувати навіть доброю резервою, бо вони не переходили наново правильного вишколу і були під командуванням саморобних отаманів або й таких раніших фахових старшин, які поробилися нагло високими отаманами. В більшості вони спричиняли клопіт для начального військового командування, а не допомогу (наприклад, отаман Козир-Зірка, М. Григорієв, Д. Зелений, Семесенко, Волох і інші). Про ці клопоти буде ще мова окремо.^{168А)}

Окрім того треба мати на увазі, що oprіч загрози від Советської Росії була ще значна загроза від білих московських сил під начальним командуванням Денікіна. Вони під прикриттям антантської висадки стали загрозувати Армії УНРеспубліки з боку Одеси й Криму (почавши від 18 грудня 1918). Там мусіли бути залишені потрібні сили УНРеспубліки, а також подібна ситуація була з боку Польщі над Бугом.¹⁶⁹)

В цій ситуації оборона УНРеспубліки на фронтах інвазії Советської Росії мала перед собою найменше почвірну перевагу ворога. Довга оборона Армії УНР на тих фронтах показує українську завзятість і витривалість у боях.

ОБОРОНА АРМІЇ УНР І Ї СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН

Українська військова й політична розвідка була тоді цілком недостатня. На це вказує факт, що Директорія і Уряд УНР нічого не знали про рішальні ухвали з'їзду КПБУ з жовтня і навіть не передчували того, що Москва пляново готувала інвазію вже від жовтня, а від початку листопада в поспішнім темпі. Навіть декларація "уряду" П'ятакова в урядових московських "Ізвестіях" не була тоді цим українським колам відома. Внаслідок того впливали дві фатальні помилки: неправильна надія в декото у тих колах на можливість мирного співіснування самостійної демократичної України з Советською Росією, а далі невироблення стратегічного плану оборони перед насуваючою інвазією ворога. "Винуватити" тут нема кого, крім обставин. Начальна влада УНРеспубліки і її Військо щойно творилися в вогні боротьби. Тим то трудно від них очікувати незвичайних чудес. Давно устabilізована влада Советської Росії також тоді не мала доброї розвідки, як доказує факт, що повстання Директорії Москву заскочило цілком.¹⁷⁰)

Стратегічний план оборони перед вже існуючими інвазійно-агресивними операціями червоної Росії му-

сів бути вироблений остаточно принаймні в половині грудня, коли вже були наявні факти плянкової інвазії ворога в концентричному порядку: від Гомеля з Півночі, від напрямку Чернігова з Північного Сходу та від напрямку Харкова на Полтаву, Київ і Катеринослав. З усього ходу оборонних операцій видно, що головний штаб Армії УНР не мав відповідного пляну стратегії, яка відповідала б вимогам оборони української незалежної державности в даній ситуації. Стратегічний плян мусить враховувати реальні обставини міжнародної політики, наявні сили країни і головну ціль: оборону незалежности країни, а не оборону кожної п'яді землі на самім початку операцій. Правильна стратегія мусить передбачити сукцесивну евакуацію певних територій країни для того, щоб сконцентрувати сили на найвигіднішій лінії, відбити там ворога від дальшого походу і потім перейти в контрфорзиву у слушній порі. Один погляд на мапу України і сусідніх країн вказував на те, що такою стратегічною лінією оборони проти Советської Росії могла бути тільки лінія Дніпра з відповідними мостовими причілками на Лівобережжі.

Цей плян входив у гру тоді, коли не можна було б досягнути негайної політичної і мілітарної координації з Донською Областю, країнами Кавказу і білими московськими силами Колчака й Денікіна. Єдино в тім останнім випадку можна було боронити ціле Лівобережжя. Без тієї координації була неможлива в ніякім разі плянова, успішна і реальна оборона Лівобережжя з огляду на розтяглість фронту і його конфігурацію. Натомість оборона Правобережжя була теоретично можлива і це підтвердила пізніша практика.¹⁷¹)

Пізніше отаман Володимир Оскілко в своїй обороні щодо переходу на бік Польщі пустив у світ вигадку, що, мовляв, зараз на початку московсько-большевицької інвазії в Україну був уложений основний стратегічний плян оборонної війни. Він твердить, що буцім то вже 19 грудня 1918 був уложений такий плян обо-

рони, який мав полягати в тому, щоб головні сили армії УНРеспубліки перекинути на Захід проти Польщі і разом з Українською Галицькою Армією міцним ударом покінчити війну з Поляками, а потім щойно перекинути сили на східній фронт проти московсько-советських армій.¹⁷⁸)

Що нарада Генерального Штабу Армії УНРеспубліки відбулася 19 грудня 1918 року в Києві, зараз після вступу Директорії до столиці, це факт. Взяли в цій нараді участь не тільки Шеф Генерального штабу, ген. Осецький і Головний Отаман Петлюра зі своїми помічниками, але також деякі командири більших з'єднань армії: полк. Болбочан, полк. Олександр Шаповал і сотник Володимир Оскілко, який вже мав титул полковника. Ген. Осецький реферував положення і предложив плян, який був потім виконуваний. Він полягав у тому, що Армія УНР мала боронити одночасно всіх кордонів України — на Сході, на Півночі, Півдні і Заході. Що це було так, показав фактичний хід операцій і розподіл сил на фронтах.

Оскілко у своїм памфлеті твердить, щось протилежне. Такому плянові, який згідно з твердженням Оскілка, нібито ген. Осецький представив нараді і вона його проти застережень Болбочана і Оскілка ухвалила, суперечить наявно факт, що такий плян не був переведжений ніколи. Оскілко явно доробив цю легенду, щоб показати себе рішучим польонофілом від самого початку.

Сили самої України не могли вистачити в далекій перспективі на оборону навіть Правобережжя. Це можна було досягнути лише на обмежений час одного чи двох років, поки Советська Росія не зліквідує своїх внутрішньо-московських ворогів з білого табору. Оборонити Правобережжя цілком і потім відзискати всю територію можна було тільки в союзі з усіма проти-большевицькими силами з території колишнього російського царства, або при політичній, матеріальній і мілітарній підтримці антанті. На цей момент мусіли бу-

ти направлені всі зусилля Директорії УНР. Треба зазначити, що Директорія від самого початку свого існування робила в тім напрямку старання, але вони виявилися в тодішній ситуації безуспішні. Антанта тоді йшла сліпо за доктрину єдиної неподільної реакційної Росії, а це унеможливлювало скоординувати не-московські національні визвольні сили з білими московськими.¹⁷⁹)

Підо впливом антанті і під натиском сил Денікіна уряд Донської Области не пішов на мілітарний союз з Україною в обороні перед Советською Росією, хоч і не перейшов на агресивну позицію. Зрештою, також Директорія і Уряд УНР та Генеральний Штаб Армії УНР не мали тоді зрозуміння для того, що оборонна ситуація України вимагає мілітарного союзу з Донським Військом. Ні шеф Генерального Штабу Осецький, ні Головний Отаман Петлюра, ні прем'єр Чехівський, ні Директорія, як цілість, нічим не виявили бажання, щоб спонукати уряд Дону до такого мілітарного союзу з Україною. Це інша справа, чи ці заходи були б удалися, чи ні. Цього з цілою певністю сказати неможливо. Проте, не можна виключити можливості, що ці заходи були б удалися. За таким союзом промовляла залізна оборонна логіка і вона могла перемогти в рішальних колах Донського Війська.

Цю конечність мілітарної координації оборонних операцій Армії УНРеспубліки і Донського Війська найбільше розумів командир лівобережного фронту полк. Петро Болбочан. Це цілком природне, бо ж він своїм правим крилом фронту прилягав до Донської Области і його фронт був зразу найбільш загрожений початковими операціями інвазійної армії Советської Росії. Що Болбочан робив у цім напрямку заходи, на це вказують вістки большевицької розвідки. В звіті агентури інвазійної армії в Ржищеві з 2 січня 1919 року подано: "Второй день идет [в Харкове] борьба... Главнокомандующий Балбачан предложил всем войскам, борющимся против казаков [Украинцев], уйти с фронта. Он

же послал офіційною телеграму полковнику Волоху з проханням негайно поступити в переговори з Доном о совместных действиях против большевиков.^{173A)}

Треба тямити, що в поштово-телеграфічному апараті України було з неможливості багато техніків-телеграфістів московської національності. Через них знали легко і скоро потрібні дані про телеграми і телефонічні розмови українського командування як денікінські, так і большевицькі агенти.

Що Болбочан заступав цю концепцію, це видно також із того, що пізніше йому це закидав Волох у телеграмі до Головного Отамана Петлюри.^{173B)}

Зате “Добровольча Армія” Денікіна відразу поставилася ворожо до України, а з появою антантських сил в українських чорноморських портах 18 грудня, денікінці перейшли до ворожих збройних дій проти УНРеспубліки. З того міг бути лише один висновок: вироблення стратегічного плану, який передбачав би оборонну війну України проти Советської Росії самостійними силами до неозначеного часу, поки властью дипломатичними засобами переконати антанту до зміни її політики.

З цієї коротко нарисованої міжнародної ситуації дехто з рішальних кіл Директорії і старшин Генерального Штабу робив висновок про те, що Україні треба негайно замиритися з Советською Росією і після того перейти на “неутральне становище” в боротьбі антант з Советською Росією. Головними речниками такої політики були Винниченко й Чехівський. Їх погляди в цій справі ми вже дещо з’ясували в попередніх розділах. Конкретно щодо замирення з Советською Росією треба розглянути це питання далі окремо. Ця концепція була перевернена дальшим реальним ходом подій.

В Генеральнім Штабі Армії УНРеспубліки при кінці грудня заступав полк. М. Капустянський найбільш відповідний до тодішніх обставин стратегічний погляд. У своїй доповіді з 30 грудня він реально

представив всі тодішні супротивні сили, що межували з Україною (антантську висадку, “Добровольчу Армію” Денікіна, Донську Область, Польщу і Советську Росію) та зробив висновок, що “справитися з усіма супротивниками Україна не може ні з погляду на кількість війська, що є до її розпорядимости, ні з огляду на характер настроїв його і на недостачу забезпечення його, обмундирування, артилерії та вогнепального припасу”^{173C)} Полк. Капустянський радив знайти в антанті принаймні неутрально-прихильне становище до України в тім сенсі, щоб вона заявила виразно, що не буде мішатися у внутрішні справи України і що зокрема пошанує земельний закон УНРеспубліки. Він підкреслював, що у випадку ускладнень з антантою, Військо УНРеспубліки “неохоче піде з нею битися”.¹⁷⁴⁾

Перейшовши огляд ставлення до Дону й денікінців, полковник Капустянський¹⁷⁵⁾ робив рішучий висновок:

«Отже битися власними силами одночасно з усіма цими супротивниками безумовно Україна не може. Думати інакше — це жити мріями, а не дійсністю».¹⁷⁶⁾

Шукаючи виходу з цієї ситуації, цей полковник генерального штабу вказував на те, що найнебезпечнішим ворогом України є московські большевики.¹⁷⁷⁾

Він стверджує, що большевики мають сильну перевагу над Україною через те, що посідають велику й вишколену сітку агітаторів у запіллі Армії УНРеспубліки, а українське селянство й робітництво, яке має давати рекрутів до своєї армії, є дуже неосвічене під грамотним і політичним оглядом.¹⁷⁸⁾

Доповідь полк. Капустянського бачила в тій ситуації тільки дві мілітарно-політичні можливості:

“Або з большевиками проти антант, або з антантою проти большевиків... Іншого виходу немає.”¹⁷⁹⁾

З цих двох можливостей він відкидав наперед союз з большевиками:

«Спілка з більшовиками це загибель для України... Наочний приклад — згода Німеччини з більшовиками і внаслідок цього розгром Німеччини антантою та наруга й заколот всередині країни».¹⁸⁰⁾

Капустянський радив вибрати спілку з антантою проти більшовиків, підкреслюючи, що антанта в тім часі, як було видно, рішена повалити більшовизм. Для тої мети вона висадила свої війська в Україні на побережжі Чорного моря (18 грудня). Капустянський бачить інтерес антанти в тому, щоб мати Україну за собою.

Він пише:

«Для союзників (антанти) важливо забезпечити себе у цій боротьбі співдіянням України, як бази для наступу в найголовнішій напрямку на Москву і забезпечення фронту й тилу Донської та Добровольчої Армії. Ув'язнути в боротьбу з українським народом союзникам [антанті] теж не усміхається. Тому виникає можливість зійтися [з антантою] примірно на таких умовах.»

Тут Капустянський наводив умови домовлення з антантою, які розглянемо на відповіднім місці далі.¹⁸¹⁾ Зрештою згадана доповідь і сама праця Капустянського, писана пізніше, не займається основним стратегічним пляном операцій у випадку, коли з домовлення з антантою нічого не вийде і Україна мусить самостійно боронитися покищо своїми силами. Не дає розгляду такого стратегічного пляну також ген. Удовиченко у своїй спеціальній праці.¹⁸²⁾

Надії на замирення з Советською Росією і тим самим на нейтральність України у тодішній світовій боротьбі проти більшовизму відкидали ті кола Директорії, які концентрувалися довкола С. Петлюри і нового ЦК соціал-демократів під духовим проводом І. Мазепа. Петлюра формулював доктрину проти москов-

ського більшовизму так, що московські більшовики хочуть знищити душу української нації, тоді, коли інші супротивники України до душі України дібраться не можуть.¹⁸³⁾ Ціль і засоби московських більшовиків такі, що вони ніколи не можуть примиритися з існуванням української національної індивідуальності.

Брак твердої лінії в концепції зовнішньої політики цілої Директорії, отже й С. Петлюри, в листопаді й грудні, не дав також поштовху до вироблення широкого стратегічного пляну оборони у випадку konieczности провадити таку оборону самостійно. Внаслідок того оборона йшла окремими відтинками фронту за кожную п'ядь землі. Це справді стримувало ворожий наступ, але й роздрібнювало українські сили та причинялося до втрати складів зброї і виряду без своєчасної евакуації і до відрізнення військових відділів, а що найважливіше, до неясности цілої мілітарної ситуації в колах війська й населення. Ворог наступав, Армія УНР боронилася, а формального военного стану з Советською Росією урядово з українського боку не проголошено.

НІЯКИХ ПАРТІЙНО-БОЛЬШЕВИЦЬКИХ ПОВСТАНЬ ДО СІЧНЯ 1919 В УКРАЇНІ НЕ БУЛО

Воєнні операції проти України не почалися якимись прихильними для більшовиків повстаннями в Україні. Операції почалися виключно з рішення Совнаркому Росії, а не з рішення місцевих московсько-більшевицьких організацій в Україні. Цей факт стверджує виразно сам головний командир інвазійної армії Советської Росії, В. Антонов-Овсенко.¹⁸⁴⁾ Він пише дослівно:

«Совет Народних Комісарів і за його вказівками Верхреввоєнсовет рішили негайно приступити до операцій в Україні.»

Всі пізніші твердження про початкові повстання більшовиків в Україні є простою видумкою. Це посвід-

чують перші нефальшовані звіти советських істориків і мемуаристів.

Мойсей Рафес у книзі, виданій у Москві в 1920 р., стверджує, що «протягом кількох днів вся Україна була об'єднана під владою Директорії».¹⁸⁶) Це значить, що ніяка частина України не була під владою якогось большевицького повстання.

Офіційний історик большевизму, М. Яворський, стверджує на основі урядових советських архівів те саме:

«На протязі двох тижнів Директорія стала паном положення в Україні... Цей раз ініціативу ще раз взяла до своїх рук дрібна буржуазія, тим то й пояснюється її великий успіх... Центральний Комітет Комуністичної Партії большевиків України і Військовий Революційний Комітет на цей раз спізналися, повстання почалося не під їхніми лозунгами, а Директорії, і об'єднало свою стихією всіх, що стояли в опозиції проти гетьмана».¹⁸⁶)

Той самий советський історик стверджує виразисто:

«Большевицькі організації на місцях [в Україні] в перший момент повстання [Директорії] були одрізані од центру [в Москві] і не знали, що робити».¹⁸⁷)

Хто не знав, що має робити, той не міг робити повстання проти Уряду УНР та ще й успішно. Ба, що більше, той мусів спізнитися і на той раз, як засвідчує Яворський. Зрештою, організована сила большевиків в Україні тоді була так нікчемно мала, що вони навіть не мріяли про своє повстання проти самостійної української влади. Антонов наводить у своїй документальній праці підсумки розвідного звіту одного з большевицьких провідників в Україні, Епштайна, з дня 11 листопада на нараді Верхреввоенсовету в Москві. Епштайн оцінював пропорцію сил в Україні так:

«В самій Україні по недавніх провалах [большевицьких організацій] у Києві й Одесі, ми не розпоряджаємо будьякими силами... Нема що рахувати без перекинення червоної армії не тільки на успіх революційного руху в Україні, але навіть на саме його виникнення.»¹⁸⁸)

Ця доповідь Епштайна на нараді центральної військової ради в Москві, є рішальним доказом на те, що всякі пізніші балачки советських «істориків» про большевицькі повстання в Україні, які буцім то встановили советську владу, є простою видумкою.

В часі між 14 листопада 1918 р. і початком січня 1919 р., не було також ніяких повстань «отаманів» не большевицького характеру. Хоча деякі з них неохоче слухали наказів Директорії, то все одно вони відкритих повстань проти Директорії тоді ще не робили. Найвизначніші з них, як Данило Зелений і Матвій Григорієв, ще формально стояли в рядах Армії УНРеспубліки.¹⁸⁹) Вийняток із того творив лише Нестор Махно, анархіст, який вже при кінці грудня 1918 бунтувався проти Директорії, але тоді ще не встиг опанувати Катеринослава.¹⁹⁰)

Тим то большевицько-московська історія не може для удокументування нібито большевицьких повстань в тім часі в Україні покликатися навіть на отаманські бунти проти Директорії, бо їх тоді ще не було. Московсько-большевицька організація в Україні навіть не думала тоді сама повставати проти Директорії, уважаючи свої сили за нікчемні серед українського народу. Вона 22 листопада послала до Верхреввоенсовету свій таємний звіт, де давала свою єдину раду Москві:

«Ви [тобто Реввоенсовет] мусите зробити наступне... негайно треба рушити війська для зайняття Харкова.»¹⁹¹)

Зрештою советський історик Матвій Яворський про здобуття Харкова писав: «Третього січня червона

армія здобула Харків". Не якісь повстанці-большевики, а саме червона армія.¹⁹²)

В тім дусі фальсифікації історичних подій подана також академічна "Історія Української РСР", яка про здобуття Харкова червоною армією Советської Росії пише: "Частини Другої Української Радянської Дивізії поспішили на допомогу робітникам і 3-го січня звільнили Харків від ворожих військ."¹⁹³) По-перше, ніякої української радянської дивізії не було взагалі, бо це вважав головний командир інвазії провокацією. По-друге, не було чого поспішати "робітникам на допомогу", бо вони ніякого повстання там не вчинили. Згадана "академічна історія" зараз у наступнім реченні після того пише далі так: "Український радянський уряд переїхав до Харкова і звідти керував боротьбою робітників і селян за цілковите визволення України."¹⁹⁴) Читач має набрати враження, що уряд Москаля П'ятакова переїхав із Курська до Харкова негайно таки 3-го січня 1919 р., тобто, що в здобутій області України вже було так тоді безпечно, що там вже міг урядувати цей ляльковий уряд. Тимчасом інші нефальшовані джерела советської історії подають, що цей ляльковий уряд переїхав до Харкова аж 24 січня 1919 року.¹⁹⁵)

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

УКРАЇНСЬКА ВЛАДА З'ЯСОВУЄ СТАНОВИЩЕ СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ ДО УКРАЇНИ

ДОВГА ДИПЛОМАТИЧНА СПРОБА УРЯДУ УНР ЗНАЙТИ МИРНЕ СПІВІСНУВАННЯ

Директорія та пізніше Рада Народних Міністрів старалася наперед з'ясувати становище Совнаркому Росії до факту вступлення червоної армії на територію України і її збройних виступів проти українських військових частин. Як вже підкреслено раніше, українська розвідка працювала тоді досить невдало і інформативна служба з місць ішла до Державного Центру УНР також пиняво. Коли воєнні операції інвазійної армії Советської Росії почалися вже 20 листопада, то ще 28 листопада Державний Центр знав мало про це, бо Винниченко, Голова Директорії, записував тоді в свій щоденник: "большевики на Півночі поводяться дивно-підозріло."¹⁹⁶) Ще на початку грудня Винниченко, Петлюра й зближені до них кола, уважали збройні сутички інвазійної армії Советської Росії за "провокацію П'ятакова й компанії", тобто за якусь тільки групову акцію, яка є ведена всупереч директивам з Москви.¹⁹⁷)

Ще на початку січня Генеральний Штаб і Гол. Отаман вірили у версію, що буцім то в Україну вірвалися лише самочинні “большевицькі добровольці” з Росії під проводом “авантюриста Георгія Пятакова”, а не регулярні частини армії Советської Росії. Це видно з факту, що орган цього штабу, “Українська Ставка”, друкував тоді, з похвалою від себе і без слова застереження, таку відозву групи українських большевиків з їхнього з’їзду, що відбувся конспіративно в Києві дня 5 січня 1919 року:

Маніфест Центрального Комітету партії українських большевиків

«Всеукраїнський З’їзд большевиків на своїх засіданнях 5—8 січня 1919 року в місті Києві постановив вважати Центральный Комітет Партії старого складу розпущеним і замість його обрав новий склад Центрального Комітету, доручивши йому всі партійні справи та оборону інтересів робітництва і незаможного селянства. Здійснюючи завдання з’їзду Центральный Комітет Комуністичної Партії українських большевиків признає революцію на Україні в небезпеці. Для боротьби зі злочинними замірами капіталістів і буржуазії, Центральный Комітет вважає потрібним утворити єдиний соціалістичний фронт. Осуджуючи сепаратний виступ Пятакова, Центральный Комітет вимагає припинення анархічних виступів проти спокійно проживаючих мирних громадян Української Республіки. Німецькі штики й гетьманська епопея залишили важкий слід на житті робітників і селян. Союзні [антантські] імперіялісти готуються скористувати анархією і замість німецьких штиків прислати нам турецьких яничарів, сенегальців та диких Ромунів.

Центральный Комітет від імени Всеукраїнського З’їзду большевиків задля спокою пролетаріату вимагає припинення військових операцій на території Української Республіки і назве падлюками і зрад-

никами тих, хто не піде за авторитетним закликом свого найвищого органу — Центрального Комітету українських большевиків.

Звертаючись до Советської Росії, Центральный Комітет вимагає вжити заходів відносно анархічних банд, що зібрались біля її кордонів. Українські большевики мають свій новий осередок у Києві і цей осередок знає краще ніж інші провокатори становище українського робітника, котрому потрібен спокій, революційний лад і дальша соціалістична боротьба, заснована на демократичних принципах.

Ми, українські большевики, хочемо жити мирно і в згоді з тими українськими соціалістами, котрі хочуть допомогти робітникам і селянам. Советське Правительство Росії уже прийшло до згоди з меншевиками, інтернаціоналістами та трудовою інтелігенцією. Центральный Комітет українських большевиків так само бачить в цьому рятунок і українських большевиків і всієї демократії України від небезпеки чужоземного втручання. Спільними силами ми врятуємо революцію на Україні тільки тоді, коли задушимо анархію та контрреволюцію. Центральный Комітет вірить в ясний розум усіх членів комуністичної партії і з допомогою своїх товаришів розпічне однакову боротьбу, як з анархістами, так із контрреволюціонерами.

Голова Центрального Комітету Л. Столицький, член Г. Чудновський».

(Українська Ставка, передрук Нар. Воля ч. 64/1919)

До цього маніфесту треба тут замітити ось що: Цей з’їзд — то тільки мала групка тих членів КПБУ, які в ході воєнної агресії Советської Росії проти демократичної України відчували своє українське походження і пробували сформувати свою окрему партію. Їх було тоді лише декілька осіб. Їхня спроба не вдалася і вони потім розплилися в загальнім середовищі боротьбистів.

З поведінки Винниченка, Петлюри і зближених до них кіл видно, що вони тоді ще надіялися затримати політику нейтральності супроти Советської Росії й антанти в їх розігрі. Правильно було б, якби Директорія ще з Винниці (до половини грудня) була вислана до Москви своє представництво і за його посередництвом вимагала негайного з'ясування Совнаркомом щодо його становища до фактів нападу советсько-російської армії на територію України. Однак того Директорія тоді не встигла зробити.¹⁸⁵) Це була помилка, що безпосередніми переговорами з Совнаркомом Росії не з'ясовано раніше його агресивної поведінки супроти України і в той спосіб не виявлено українській громадській opinio ворожого становища Росії до України взагалі. Щойно тоді, коли регулярні дивізії Советської Росії почали з боями приближатися до Харкова і Чернігова, звернувся голова Ради Народних Міністрів і міністер зовнішніх справ В. Чехівський телеграфічним шляхом до Москви, щоб в'яснити її позицію в цій справі.¹⁸⁶)

Український прем'єр вислав наперед ноту 31 грудня 1918 року, в якій стверджувалося, що цілі дивізії війська Советської Росії перейшли з боєм межі України та посуваються воєнним способом у глибину української території. Нота протестувала проти цих агресивних дій і вимагала негайного в'яснення цього факту. Чехівський в імені Уряду Української Народної Республіки вимагав відтягнення військ Советської Росії назад на свою територію.¹⁸⁷) Коли Совнарком Росії мовчав, а його війська просувалися з боями далі вперед на українську територію, тоді український прем'єр вислав нову ноту 3 січня 1919 р. з новим протестом і новою вимогою відтягнути інвазійні війська назад на російську територію. Нота жадала пояснення такої поведінки Советської Росії. Коли й на ту телеграфічну ноту не було відповіді, а прийшла вістка, що російсько-советські війська здобули Харків,¹⁸⁸) тоді Чехівський вислав 4 січня 1919 р. ще третю ноту в тій самій справі.¹⁸⁹)

Ситуація, яку витворювала інвазійна агресія армії Советської Росії, спонукала Директорію шукати також неофіційних засобів, щоб якось добитися до замирення на своїх північно-східних межах. Одним із таких засобів був проект вислання неофіційної делегації Директорії до Гомелю, щоб шукати контакту з Совнаркомом Росії і добитися спинення агресії. Ця делегація була під проводом "незалежного соціал-демократа" Семена Мазуренка. Від Совнаркомом Росії прибули туди Х. Раковський і Д. Мануїльський.¹⁹⁰) Однак з тих неофіційних балачок нічого не вийшло. Делегація Совнаркомом, мабуть, хотіла тільки вимагати українській урядові настрої супроти інвазійної акції Советської Росії під фірмою "уряду" П'ятакова. Тим то делегація С. Мазуренка вернулася з нічим до Києва.

ПОСТАНОВА ВИСЛАТИ МИРОВУ ДЕЛЕГАЦІЮ

Одночасно з тим брат Семена Мазуренка, Юрій, став тоді, мабуть з доручення Чехівського, (але ще перед офіційною постановою Директорії) пропагувати думку, щоб Уряд УНР вислав до Москви офіційну місію в справі переговорів про мир. Ці заходи Юрка Мазуренка доправили до того, що за його почином була скликана в Києві конференція делегатів українських і жидівських соціалістичних партій, щоб нарадитися і вирішити склад такої мирової місії і її програму акції в Москві. Ця нарада відбулася 3 січня 1919 р. В нараді брав участь також голова жидівської соціалістичної партії "Бунду", М. Рафес, і він описав її докладно.¹⁹¹) "Бунд" відкинув пропозицію, щоб його делегат взяв участь в урядовій місії УНРеспубліки, заявляючи виразно, що "Бунд" не погоджується з політикою Директорії і тому не може брати за неї відповідальності. Проте, "Бунд" погоджувався взяти участь в місії самих українських соціалістичних партій, якщо вона не буде мати урядового характеру. "Бунд" тоді стверджував, що йде "наступ військових відділів із Советської Росії проти України" та що "Бунд" готов співпрацювати щодо

того, щоб цей наступ припинити.²⁰⁵) Тоді більшість “Бунду” була ще неперейшла на большевицьку плятформу.

Директорія й Уряд дуже спішно натискали на висланню офіційної місії. У цій справі відбулася 4 січня 1919 р. нова нарада соціалістичних делегатів українських і жидівських партій у прем'єра й міністра зовнішніх справ Чехівського. В цій нараді взяли участь ще Мойсей Рафес від “Бунду”, Бергман від “Об'єднаної Жидівської Соціалістичної Партії”, і лівий український боротьбист Полоз. Цей останній відразу заявив, що боротьбисти можуть дати делегата лише в інформаційних цілях у неофіційній місії до Москви. Рафес висунув від “Бунду” пропозицію, щоб їхала неофіційна соціалістична делегація для посередництва в справі миру.²⁰⁶)

В тій ситуації Чехівський подав на нараді компромісову пропозицію для схвалення: нехай до Москви їдуть дві делегації — одна урядова — від Директорії й Уряду УНР, а друга — від соціалістичних партій. При цій нагоді Чехівський зробив короткий виклад своєї зовнішньої політики, який передає Рафес досить докладно.²⁰⁷) Чехівський рисував свою політичну лінію так:

«Скажіть у Москві, що ми, соціалісти, стоїмо за владу трудового народу і що всю нашу політику визначить Трудовий Конгрес. Він також утворить нове міністерство. Ми нічого не маємо проти П'ятакова, як суспільної групи, і ми навіть хотіли б мати також їх представників у складі нашого Уряду з огляду на її впливи на частину робітників. Ми прирікаємо повну волю всім партіям, у тому числі також большевикам... Ми обстоюємо повну нейтральність у міжнародних взаєминах. Обов'язку воювати проти антанті ми не приймаємо, але й не допустимо до її десанту-висадки... Наша боротьба проти антанті залишається головно дипломатичною. З До-

ном боремося силою зброї, але тільки до наших границь, не вступаючи на територію Дону... Від Москви жадаємо взаємного визнання суверенітету.»²⁰⁸)

З тієї заяви Чехівського ми бачимо його непоінформованість про дійсний стан у міжнароднім світі і брак перспективи на дальший розвиток подій у міжнародній політиці, зокрема ж повне незнання цілей і програми політики Советської Росії. Можемо з певністю припускати, що Чехівський був би говорив інакше, якби був знав про те, що всю інвазію під фірмою “уряду” П'ятакова задумав наперед, приготував і наказав Совнарком Росії та що програмою РКП і її філії в Україні, тобто КПБУ, є повне прилучення України до Росії з централістичною владою в Москві. Тоді він був би також не говорив такої наївної пропозиції, як втягнення партії КПБУ (“групи П'ятакова”) до Уряду УНРеспубліки. Ця непоінформованість витворювала в прем'єра хиткі погляди, які не могли причинитися до стабільної сильної політичної лінії. Зокрема віра в нейтральність між воюючою проти України Советською Росією і між антантою, яка збиралася до інтервенції проти тієї Советської Росії, це та скала, на яку розбивалася вся дотеперішня зовнішня політика Чехівського.

Далско більше здорового націоналізму, хоч і в невиробленій формі, виявив “незалежний соціал-демократ” Юрій Мазуренко. Він вимагав, щоб Уряд домагався Басарабії і Буковини від Румунії та щоб він боронив цілого Криму. Він підніс також претенсії до частини української території під владою Дону. Для тієї соборної лінії він пропонував фантастичний плян: мовляв, треба укласти мир з Москвою та заключити з нею мілітарний союз.²⁰⁹) Юрко Мазуренко пропонував далі Чехівському, щоб офіційна делегація Директорії в переговорах у Москві мала таку директиву:

1) Признати легальне існування всіх соціалістичних і комуністичних партій на парламентарній базі (тоб-

то без збройних повстань); 2) передати владу в Україні на місцях радам трудового народу, але під контролею центральної влади УНР; 3) замість Трудового Конгресу має бути З'їзд Рад Трудових Депутатів; 4) роззброєння військових відділів, що виявляють контрреволюційний напрямок; 5) ясна політика щодо антанті; 6) політика щодо голови уряду Донської Области, ген. Краснова має бути така, щоб вислати до нього ультиматум, але реальної війни не починати; 7) до часу утворення на місцях рад трудового народу, потворити всюди революційні комітети.²⁰⁾

В питанні взаємин із Советською Росією Юрко Мазуренко, як "незалежний с. д.", виявився таким самим непоінформованим, яким був прем'єр Чехівський. Обидвом здавалося, що конфлікт Москви з Україною лежить виключно в площині іншого внутрішнього устрою в Україні в порівнянні з Росією. Вони думали, що коли Самостійна Україна добровільно уподібнить у себе свій лад до ладу в Росії, то Москва вже дасть Україні спокій і буде шанувати її зовнішню суверенність. Тимчасом не мало б значіння навіть те, якби Директорія була таки справді "збільшевичилася" та прийняла вповні большевицьку програму й практику, але затримала повну суверенність УНРеспубліки. Все одно Москва була б провадила свою воєнну агресію. Бо ж Москва власне не бажала ніякої суверенної української держави — ні демократичної, ні гетьманської, ні комуністичної, ні будьякої іншої.

Обидва діячі, Чехівський і Ю. Мазуренко, пустилися у своїх концепціях на слизьку дорогу фактичного задобрення Москви. Вони погоджувалися на те, щоб Москва фактично вмішувалася в українські внутрішні справи. Якщо спроби порозуміння з антантським командуванням в Одесі були б для УНР успішні, то певно і Чехівський і Мазуренко були б думали і говорили інакше.

Нарада в Чехівського скінчилася тим, що представники офіційної управи УСДРП і центральної течії

УПСР не погодилися на компромісову пропозицію Володимира Чехівського і на первісну пропозицію Мойсея Рафеса, а також не прийняли п'ятформи Ю. Мазуренка. Тим то остаточно стало на тім, що Уряд УНР рішив вислати тільки офіційну делегацію УНР до Москви в справі припинення воєнної агресії і укладення миру. Тому, що п'ятформу Ю. Мазуренка відкинено, то головою делегації визначено також "незалежного с. д." Семена Мазуренка, а першим секретарем ес-ера Юрія Ярослава; інших членів покликано з урядовців міністерства зовнішніх справ.²¹⁾

Важливо тут підкреслити, що питанням п'ятформи миру з Советською Росією займався не тільки прем'єр і міністер зовнішніх справ УНР в одній особі — В. Чехівський, але також Директорія в особі її Голови В. Винниченка. Юрко Мазуренко виразно свідчить, що його п'ятформу відкинув сам В. Винниченко і тому саме місію на себе перебрав його брат, Семен. Для Винниченка означала п'ятформа Юрка Мазуренка фактичну капітуляцію перед Москвою і це була причина Винниченкового негативного ставлення до неї.²²⁾

Місія для переговорів про мир з Советською Росією була визначена і її висилка вирішена Урядом і цілою Директорією. Проте, вислати її було неможливо, поки Москва взагалі не відповіла на ноту Уряду УНР із 31 грудня 1918 р., а потім не відповідала на вимоги в наступних нотах із 3 і 4 січня 1919 р.²³⁾

Для нас ясно, що Москва грала на проволоку, чекаючи значніших успіхів своєї інвазійної армії на протиукраїнському фронті. Щойно коли інвазійна армія Советської Росії здобула Харків і одночасно почала посуватися з одного боку на Полтаву й Катеринослав, а з другого на Київ і Чернігів, тоді Совнарком Росії надав свою відповідь на радіотелеграфічну станцію в Києві. Ця радіотелеграма була прийнята київською радіостанцією того самого дня — 6 січня 1919 р. Вона носить всі ознаки нової фарисейської дипломатії Совнаркому.

ОФІЦІЙНА ВІДПОВІДЬ СОВНАРКОМУ РОСІЇ

Повний текст московської відповіді такий:

«Москва. Н-р 508. Дня 6 січня 1919.

«Київ, Чехівському, міністрові закордонних справ.

«Ваші радіотелеграми з 31 грудня та з 3 і 4 січня ми отримали.

«Перш за все ми примушені пояснити вам, що відомості, які ви маєте в вашому розпорядженні, не відповідають дійсності.²¹⁴⁾ Перечислені вами військові частини Советської Росії на Україну не посуються й навіть не стоять близько її кордону.²¹⁵⁾ Ніякого війська Російської Советської Соціалістичної Республіки в Україні немає. Військова акція на українській території в цей момент провадиться поміж військом Директорії і військами Українського Советського Уряду, який є цілком незалежний. Поміж Україною та Советською Росією тепер немає ніяких озброєних сутичок.

«Виявлене в ваших радіотелеграмах бажання знайти мирне поладження може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією і трудящими масами України, які прагнуть до заведення советського устрою.²¹⁶⁾ Це є та сама боротьба трудящого люду за своє повне визволення, що ведеться в Литві, Естонії, Білорусі й Польщі проти влади експлуататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних, і проти всіх їхніх агентів-прислужників. Рух українських робітничих і селянських мас, який має на меті усталення советів на українській території, без сумніву й надалі виявлятиметься в формі озброєної боротьби, доки Директорія вживатиме щодо советів сучасну тактику насильного придушення.

«Перелічувати приклади цієї тактики влади Директорії тут є зайвим. Досить буде навести про розгон Харківського Совету,²¹⁷⁾ про заборону зібрань і мітингів як у Харкові, так і по інших місцях, про розгони з'їздів селянських рад Харківщини, про арешт

харківських страйкарів, а зокрема комітету залізничників, про наказ отамана харківської губ. видати під загрозою розстрілу в 24 години провідників страйку, про його ж телеграму командуванню фльоти держав згоди [антанти] з заявою, що Директорія поставила собі ціллю боротьбу проти большевиків, про видані в Києві прикази Директорії щодо заборони всякої агітації, яка йде в розріз з її політикою, про її численні заяви, що вона не терпітиме утворення як політичних органів так і [пропуск у радіопрограмі] большевизму. Нам відомо й про ноту Директорії до держав згоди [антанти] з закликом дати їй допомогу проти большевиків, тобто проти руху трудящих мас, який має на меті утворення дійсної народної влади.²¹⁸⁾ Нам відомо також, що в цих закликах [Директорії] Советська Росія обвинувачується в бажанні подавити самостійність українського народу, як національності.

«Це обвинувачення являється брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що уряд Російської Соціалістичної Советської Федеративної Республіки не зазіхає ані трішки на самостійність України і що ще весною цього року ним було послано найгарячіше привітання самостійному Українському Советському Урядові, який тоді сформувався.²¹⁹⁾

«Політика Директорії щодо держав згоди [антанти] не є нічим іншим, як повторенням політики Української Центральної Ради щодо німецького імперіалізму,²²⁰⁾ військовими силами якого вона допомогла зневоленню [два слова зіпсуті].

«У Ваших радіограмах, звернених до нас, є заяви, що йдуть у розріз з усією політикою Директорії; вони означають, що вона має намір у корені змінити політику, отже ми чекетимемо фактичних доказів цієї зміни. Ми мусимо насамперед переконатися, що Директорія припинила боротьбу проти працюючих мас України й вирішила обороняти її волю проти за-

грожуючого їй наступу англо-французького й американського імперіялізму.

«На цих умовах ми з охотою приймаємо в Москві вашого представника».

Підписано: Народний комісар зовнішніх справ Чічерін.²²¹⁾

ГОЛОСИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ І ДІЯЧІВ ПРО ІНВАЗІЮ СОВЕТЬСЬКОЇ РОСІЇ

Оцінку цієї московської ноти залишимо на кінець цього розділу. Насамперед треба навести тут панівну тоді думку про справу інвазії Советської Росії в Україну, яка була в українських урядових, пресових і партійних колах. Загальну веселку поглядів на світову ситуацію в тім часі розглянено в зв'язку з оглядом політичних партій раніше.

Пресовий орган партії Голови Директорії і прем'єра міністрів та Головного Отамана, — “Робітнича Газета” з дати 7 січня 1919 писала про виміну думок між Києвом і Москвою ось що:

«Вночі на вчорашнє число [тобто 5 січня] представник Українського Уряду Юрко Мазуренко мав розмову по прямому дроту з представниками Совету Народних Комісарів у Москві, Чічеріном і Х. Раковським.²²²⁾ Сповіщаючи про те, що вони одержали радіотелеграму Українського Уряду з запитаннями про наступ советського війська на Україну, Чічерін і Раковський заявили: «Мисимо довести до вашого відома, що ваші відомості про наступання нашого війська на територію України не відповідають дійсності. Згадані вами частини війська не наші. Ніякого війська Російської Советської Республіки на українській території нема.²²³⁾ Воєнні операції на українській території провадяться між військом Директорії та П'ятаковим військом. Між Україною та Советською Росією нема зараз ніяких збройних сутичок. Директорії не може бути не відомо, що

уряд Російської Соціалістичної Республіки зовсім не зазіхає на незалежність України, і ще на весні 1918 року наш уряд звернувся з гарячим привітом до Українського Уряду [советського], який тоді повстав до життя. Ми з задоволенням приймено Вашого представника в Москві».

В другій телеграмі Совет Народних Комісарів повідомляв Українській Уряд, що він вживе заходів, щоб полегшити переїзд українських делегатів в районі Могилева й Ізи.²²⁴⁾

З цих пресових інформацій у Києві видно, що Ю. Мазуренко робив заходи безпосередньо перед Москвою щодо переїзду тої делегації, яку він мав очолювати. Тому, що відповіді з Москви на телеграми Чехівського з 31 грудня 1918 р., 3 і 4 січня 1919 р. не було, то він звернувся безпосереднім телеграфічним шляхом до Совнаркому. З цього видно, що тоді на кордоні України телеграфічний зв'язок з Москвою ще не був перерваний. Цікаве й те, що відповідь представників Совнаркому Ю. Мазуренкові текстуально та сама, яка була на другий день в офіційній ноті Чічеріна на адресу Чехівського. З того наявний доказ, що Москва мала готову відповідь уже 5 січня, але проволікала з відповіддю цілий день, щоб дістати ліпші успіхи на протиукраїнським фронті.

До цієї інформації про розмову Ю. Мазуренка з Чічеріном і Раковським додала “Робітнича Газета” ще інтерв'ю з українським прем'єром і міністром зовнішніх справ, В. Чехівським.²²⁵⁾ Це інтерв'ю переповіджене так:

«Нашому співробітникові Голова Ради Міністрів В[олодимир] М[ойсеєвич] Чехівський заявив, що Український Уряд хоче послати в Москву делегацію на чолі з С[еменом] Мазуренком для переговорів з Совнаркомом. Делегація ця має виїхати сьогодні. Наше правительство, підкреслював В. Чехівський, — передасть владу Трудовому Конгресо-

ві і готове на все, щоб уникнути проливу пролетарської крові».

Орган партії прем'єра уряду Чехівського сказав неполітично й недипломатично забагато, отже й шкідливо для реальної політики Українського Уряду. "Робітнича Газета" повідомляє, що прем'єр в імені уряду сказав, що його уряд "готовий на все, щоб уникнути проливу пролетарської крові". Така заява в устах прем'єра означала для Москви, що Київ готов піти на всі вимоги Москви, щоб тільки уникнути проливу "пролетарської крові". В тім лежала пізніша трудність у переговорах С. Мазуренка. Зрештою ця заява Чехівського є в повній згоді з його поглядами, винесеними з київської духовної академії, яку він покінчив докторатом теології. В своїх розмовах в тім часі він підкреслював виразно, що він є взагалі проти всякої війни з будь-ким, бо це противиться його християнському сумлінню.²²⁰) Проте, ця позиція не відповідала становищу великої більшості Уряду УНР та цілої Директорії. Тим то Чехівський тут свої погляди приписував неправдиво всій українській владі.

Зрештою, треба ще в цім зв'язку зазначити, що делегація С. Мазуренка не виїхала "сьогодні" (тобто 6 січня, коли відбулося інтерв'ю). Вона виїхала з Києва щойно 11 січня 1919 р. Справа очевидна, що Директорія й Уряд рішили наперед дістати офіційну відповідь від самого Совнаркому і щойно тоді вислати делегацію.²²¹) Окрім того в тім часі вже з'їздилися делегати на конгрес УСДРП, до якої належали Голова Директорії, Головний Отаман і прем'єр. Делегати з провінції сильно критикували цю задобрюючу лінію політики Чехівського. Це скріпило лінію більшості Уряду й Директорії в цій справі.

Треба також пам'ятати, що в редакції "Робітничої Газети" тоді сиділи також ті члени партії, які стали за кілька днів "незалежними с. д." з явною советофільською закраскою. Вони пропихали в газету свою лінію, де тільки могли. Сюди належали редактори Пі-

соцький (Річицький), Драгомірецький, Мих. Авдієнко, а також більшість тодішнього ЦК УСДРП. Правда, в редакції були й противники тієї лінії, але вони тоді були в меншості.²²²) Ці "радянські" пропихали в органи

Георгій Чічерін

УСДРП різні чутки, які виходили на користь миру з Москвою за "всяку ціну". Ось одна з таких вісток, які впливали на громадську думку:

«Отримано неперевірені ще відомості, що Рада Народних Комісарів рішила виступити проти сепаратного наступу П'ятакова і Коцюбинського²²³) на Харків та Катеринославщину. Всю вину за цей наступ Рада Народних Комісарів кладе на голову ініціаторів цього наступу. Рада Народних Комісарів постановила на випадок, коли ватажки цього наступу не послухають приказу Совнаркому і не спинять наступу, проголосити їх поза законом.»²²⁴)

Ця вістка не тільки неперевірена, як подає редакція цього провідного часопису в Києві, але й цілком

неправдоподібна вже на перший погляд. Автори цієї замітки мусіли знати, що РКП є централізованою і на військовий лад дисциплінованою партією, отже в ній неможливий такий випадок, щоб ціла група членів організувала собі всупереч забороні ЦК партії свою "приватну війну" з іншою країною. Власне то був виключно Совнарком Росії, який провадив розкладову пропаганду в Україні того змісту, що нібито існує самостійний український советський уряд П'ятаківа, що провадить війну з Директорією, отже ця війна самостійного внутрішньо-українського советського уряду нічого не обходить Москву. Замітка "Робітничої Газети" про Коцюбинського додана на те, щоб побіч Москвіна П'ятаківа поставити ще Українця Юрка Коцюбинського, хоч командиром інвазійної армії був Антонов-Овсеєнко.

Ця замітка зрадагована дуже зручно. На початку редакція ніби застерігається, що вістка "ще не перевірена", але в дальшій тексті подає її за цілком певну, бо пише так:

«Як подають цілком авторитетні особи,^{296а}) велику роллю в цій постанові відіграли Ленін, Мануїльський і Раковський, які настоювали на тім, щоб в ніякім разі не робити наступу на Україну. У зв'язку з тим, як нас повідомляють, можливо, що в найближчі дні буде спинений наступ большевиків на Україну і що відповіддю на ноту Директорії буде приїзд Мануїльського і Раковського до Києва і початок мирових переговорів».²⁹⁶)

Так зрадагована вістка є стовідсотковою пропагандою, призначеною для того, щоб духово роззброїти українські військові і політичні кола. Вона при тім в сто відсотках неправдива, бо саме Ленін був тим, який рішив плян інвазії в Україну та призначив на це відповідні дивізії регулярної армії Советської Росії. Хоча вістка цілком неправдива, то вона робила своє діло. Вчиняла заколот у громадській думці в Україні в тім

часі, коли без упину йшов московсько-большевицький наступ від Харкова в напрямку Полтави, Катеринослава і Чернігова, а там і проти столичного Києва.

Згадана пропагандивна "втичка" в українську провідну газету стояла побіч формально протилежних, але в істоті речі допоміжних для попередньої вістки передової статті, яка висловлювала погляди редакції. В ній писалося таке:

«Наступ советського війська є злочином, бо він штовхає близьку собі соціальну силу на шлях реакції й шовінізму. Він є цілком безглуздим навіть з поглядів інтересів советської влади, бо через нього відносини і хід подій на Україні не можуть вільно розвинутися, а всі дані є для того, щоб ці відносини розвинулися іменно в тім напрямі, який є бажаний для советської влади Росії, коли вона неліцемерно прагне до цього».²⁹⁷)

Стаття попередньо признає тезу советської пропаганди, що в Україні панує реакція і шовінізм. З другого боку підсуває тезу, що завдання самостійної Української Держави в основі ті самі, що й советської влади в Росії. Війну Росії проти України ставить стаття тільки в площину непорозуміння і злочину проти самої советської влади!

В продовженні ця стаття пише:

«Ми не знаємо, чи акція советської влади це злочин чи помилка, але коли це помилка, то помилка фатальна і може бути катастрофічною не лише для революції на Україні, але й для російської советської влади... Потрібні героїчні зусилля, щоб спинити цю безглузду братовбивчу війну між двома соціалістичними країнами. Для цього потрібний рішучий і різкий поворот як внутрішньої, так і міжнародної політики української влади».²⁹⁸)

Стаття органу партії прем'єра вкінці уважає, що в сусідній Росії є такий самий лад, як в Україні і що

обидві країни змагають до тої самої мети. Війну стаття вважає “братовбивчою”, а не агресивною війною Росії, а з другого боку не кінцевою оборонною війною України. Стаття прем’єрського органу вимагала ще різкішої зміни політики Української Влади, тобто хіба миру з Росією згідно з її вимогами: капітуляція і піддання під її “радянську систему”.

Це фактично далі й проповідує згадана стаття:

«... Коли в даному разі умови для влади рад назріли, то хай буде влада рад. Повинен бути ліквідований фронт громадянської війни, а з цим можливо буде ліквідований і зовнішній фронт.»³⁰⁴)

Орган партії прем’єра таким чином пропагує тут советську систему в Україні і надіється, що тоді буде ліквідована “громадянська війна”, тобто оборона перед внутрішньою агентурою Москви в Україні. З того сподівалася газета партії прем’єра також миру з Москвою, не розуміючи того, що Москві йшлося не про “ради” в Україні, а про те, щоб Україна при всяких умовах була підкорена Советській Росії. Ясно, що ту статтю писав Пісоцький-Річицький, що незабаром став провідником “незалежних с. д.”.

Цих ілюзій не поділяли провінційні провідники цієї партії (Мазепа і інші) та провінційні провідники соціалістів-революціонерів. Іншу думку висловлювали тоді також інші пресові органи, як, наприклад, “Україна” (орган інформаційного бюро головного штабу) і “Трибуна” (орган демократичної інтелігенції). Ось із того самого часу думка “Трибуни”:

«Як відомо, Директорія Української Народної Республіки зробила недавно пропозицію Совнаркомові відновити мирові переговори, а замість того большевицькі війська вриваються на територію України, і загрожують знову тою окупацією, яка була минулого року. Народний комісар закордонних справ, Чічерін, робив спробу пояснити це тим, що

це ніби нерегулярні большевицькі банди роблять напади.»³⁰⁵) але ми маємо певні відомості, що нині вже регулярні частини, в склад яких входять не тільки Росіяни, але й також Лотиші, Китайці й Мадяри, беруть участь у поході на Україну. А коли взяти на увагу, що советські війська ведуть наступ на територію Білоруси, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії, тоді станеться ясним, що російські комуністи поставили собі завданням окупацію всіх тих новостворених держав, які постали шляхом самовизначення народів... З Півночі насуваються на Україну большевицькі війська, щоб силою зброї пограбувати Україну, вивозячи хліб, цукор, вугілля тощо. З Півдня [московські білі] «добровольчі війська» роблять те саме, бо українське повстання [Директорії] припинило те грабування України, яке за часів гетьманщини виявлялося не тільки в постачанні російським «добровольчим» формуванням, під всякими назвами, військового майна, а навіть в допомозі грошима.»³⁰⁶)

Тут ще треба підкреслити цинізм ноти Георгія Чічеріна, який відповідав в імені В. Леніна-Ульянова та цілого Совнаркому Росії. Саме в тім часі, коли Чічерін писав свою ноту, дня 4 січня 1919 року Совнарком Росії прийняв постанову про реорганізацію інвазійної армії, що йшла під назвою “Українського фронту”. Це випадково свідчить советський історик О. Рибалка.³⁰⁷) Сам голова Совнаркому, Ленін, вислав 3 січня 1919 наказ Реввоенсоветові Росії про те, як ця найвища військова установа має проводити операції проти Дону і України.³⁰⁸)

ОФІЦІЙНА ВІДПОВІДЬ ДИРЕКТОРІЇ

На ноту Чічеріна з 6 січня 1919 р. Директорія й Чехівський відповіли не зараз. Обмірковувано в колах Директорії цю відповідь Москви пильно і всебічно. На вироблення правильного погляду на неї причинилася

також думка приїхавших із провінції делегатів на Шостий Конгрес УСДРП, зокрема ж з Катеринослава й Полтави. Розмови цих делегатів із Винниченком (зокрема І. Мазени) причинилися до того, що Директорія тоді впевнилася в тому, що більшість громадської думки стоїть на позиції демократії, відкидаючи цілком будь-яку "советську систему". Нота була викінчена саме в день згаданого конгресу УСДРП. Тоді то виявилася велика більшість делегатів за демократію і проти "радянськості". Як видно з ноти, вона була проектом Винниченка, бо на це вказує її стиль, а крім того відомо, що зовнішні справи Директорії підготовляв у Директорії він.²⁸⁷⁾

Дня 9 січня 1919 р. Директорія за всіма своїми підписами і підписом Чехівського вислала радіоелеграфічним шляхом таку відповідь Совнаркомові:

«У відповідь на ноту комісара закордонних справ від 6 січня 1919 року²⁸⁸⁾ Директорія Української Народної Республіки заявляє:

«Твердження комісара закордонних справ ніби на територію України російське військо по перевіреним відомостям не вступає, є або умисним перекрученням правди або ж цілковитою непоінформованістю комісара закордонних справ.

«В районі Харкова оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з Китайців, Лотишів, Мадяр та почасти русских.²⁸⁹⁾ Звідси друге твердження комісара закордонних справ, ніби це військо складається з Українців, явно не відповідає дійсності. Це китайсько-лотиське військо, проходячи по території Української Республіки,²⁹⁰⁾ спустошує села, грабує майно в селян і в усього населення все їхнє майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію. Представників української народної влади селян, робітників, інтелігенції Лотиші та Китайці розстрілюють без усякого суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, і просуваються в межі Української Рес-

публіки, зазіхаючи на життя й майно робітників та селян України З огляду на те, що вказане вище лотисько-китайське військо утримується й формується за кошт російського уряду, а з другого боку з огляду на те, що комісар закордонних справ Російської Республіки явно ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступу на Україну,²⁹¹⁾ який провадить російське військо, Директорія Української Народної Республіки востаннє запитує уряд Російської Республіки: що повинно означати це наступання російського війська та його поводження на території України як на завойованій землі?²⁹²⁾

«При цьому Директорія вважає необхідним додати ось що: Комісар закордонних справ, заперечуючи участь російського війська в нападі на Україну, в той же час пропонує Урядові Української Народної Республіки розпочати мирові переговори на умовах зміни курсу внутрішньої політики Українського Уряду щодо партії комуністів та советів робітничих депутатів.²⁹³⁾ З цього виходить передовсім те, що російський уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу, а по-друге, силою китайсько-лотиських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаний російському урядові.

«На це Директорія заявляє, що нікоми не дозволить за спиною українського трудового народу вирішати його долю. Влада на Україні належить і належатиме трудовому народові, себто тим його класам, котрі складають основу всього соціально-економічного та національного життя на Україні, а саме: трудовому селянству, що становить 85 процентів усього населення, робітникам та трудовій інтелігенції. Конгрес Трудового Народу, що скликається з представників цих клас у відповідній пропорції до значення кожної класи, матиме в Українській

Республіці всю повноту влади й право остаточного визначення форм влади, як у центрі, так і на місцях.

«Між тим, російський уряд ставить умовою перемир'я передачу влади на Україні советам робітничих депутатів, себто, інакше кажучи, весь трудовий український нарід бажає піддати владі міської робітничії кляси і то тільки тій її частині, яка зветься «большевиками», кляси, що становить не більше 4% усього населення, при чому робітнича кляса України в значній кількості складається з російських прихорьків, що переїхали сюди під час війни. Таким чином утворення таких так званих большевицьких советів, на яких настоює російський уряд, віддало б усе трудове українське селянство й інтелігентний пролетаріят під диктатуру фабричного, по кількості незначного, пролетаріату, а державність України під волю зайшлого елементу.

«Директорія цього не допустить. Директорія ясно бачить мету уряду народних комісарів: йому необхідно, за допомогою цих «большевицьких советів» захопити багату хлібом, вугіллям та іншими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських царів та всіх російських імперіялістів.»²⁴⁴) Через те влада на Україні в руках місцевого дійсно українського народу, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіялістичної мети Російського Советського Уряду²⁴⁵) і тому Конгресу Трудового Народу України цей уряд вже заздальгідь не визнає, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступ на Україну.²⁴⁶)

«Директорія Української Народної Республіки доводить до відому всього трудового народу України й усього світу, з якою метою наймані советські Китайці й Лотиши йдуть на Україну, і повторює, що трудовий український нарід нікому не дозволить насилувати свою волю, і що наймитам Лотишам і Китайцям він протиставлятиме свою силу й до ос-

танньої каплі крові боротиметься проти насильства за право вільного порядкування своєю долею.»²⁴⁷)

«Одначе, повторюючи, що Уряд Української Народної Республіки бажає жити в мирних відносинах з усіма своїми сусідами, не бажаючи проливати крові навіть найманих Китайців, а тим паче синів свого народу, прагнучи мирно вирішити всякі конфлікти, Директорія пропонує урядові Російської Республіки дати протягом 48 годин відповідь на такі запитання:

«1. Чи згоден уряд Російської Республіки припинити воєнні операції проти Української Республіки та її трудового народу?

«2. Якщо згоден, то чи зобов'язується негайно вивести своє військо з території України?

«З свого боку Директорія заявляє, що при виконанні умови виводу російського війська з України Уряд Української Республіки готовий приступити до мирових переговорів і товарообміну.

«При цьому Директорія заявляє: Всяке ухилення від прямої відповіді або ж мовчання на протязі 48 годин, себто до 24 години 11 січня Директорія вважатиме за офіційне оповіщення війни з боку російського уряду Українській Республіці. Директорія це оповіщення війни прийме з усіма наслідками, які з цього виходять, як щодо Російської Советської Республіки, так і щодо всіх її політичних та воєнних агентів на території України.

«9 січня, 1919.

«Підписано: Голова Директорії В. Винниченко. Члени Директорії: Петлюра. Андрієвський. Макаренко. Швець. Міністер закордонних справ Чехівський.»²⁴⁸)

Нота Директорії і прем'єра та міністра зовнішніх справ Чехівського є дуже влучною і сильною відповіддю. Вона насамперед слушно підкреслює саму істоту становища Совнаркому Росії в ноті Чічеріна: без-

правне вмішування Совнаркому до внутрішніх справ Української Держави. Це втручання нота характеризує з обидвох аспектів: з погляду мілітарної інвазії на територію України і з погляду офіційної советської ноти з вимогами до Української Держави, щоб вона визнала в себе небажаний їй советський лад з диктатурою московської меншини над українським народом. І цілком слушно нота нарешті бажає кінчати до-теперішній неясний, а для Москви бажаний стан, коли при военній інвазії регулярної армії Советської Росії і організованих нею так званих "українських дивізій" не було в Україні формально проголошеного воєнного стану з Советською Росією.

Нота ультимативно вимагає, щоб Москва до 48 годин припинила воєнну інвазію та заявила готовість відтягнути свої війська з української території. Під цією умовою Директорія готова до мирових переговорів і вслід за тим до нав'язання нормальних торговельних взаємин з Советською Росією.

Важливим моментом у цій ноті є той факт, що вона підписана всіма членами Директорії, а насамперед Головою Директорії Винниченком. Зрештою це він написав проєкт тієї ноти.²⁴⁹)

Окрім міжнародно-правного ствердження ситуації нота мала ще своє пропагандивне значіння. Вона зверталася виразно не тільки до Совнаркому Росії, але й до українського народу і цілого світу. Цей момент зазначений у самій ноті. І це була конечна вимога того часу. Москва всіма засобами заливала Україну своєю пропагандою не лише письмовою, але й усною. Тій меті були присвячені також усі заяви Совнаркому і зокрема його ноти до Уряду УНР. Отож Директорія мусіла в своїй ноті послугуватися також пропагандивною методою. Ріжниця була лише та, що Директорія в своїй ноті говорила повну правду, коли тимчасом Совнарком Росії писав явну неправду.

З цього становища треба також оцінювати факт, що нота Директорії довше спиняється над владно-сус-

пільним ладом України. Нормально, Директорія могла просто проминути цей момент, бо вже на початку ноти була зазначена правильна позиція, що внутрішній лад УНРеспубліки це виключна справа українського народу і тому Уряд УНР ніколи й нікому не дозволить втручатися в цю справу. Але з огляду на пропагандивну потребу нота дуже влучно навітлює і цей момент, підкреслюючи, що в Україні мусить мати рішальне становище та кляса працюючого народу, яка є величезною більшістю, тобто селянство.

З пропагандивних спонук Директорія дещо прибільшує процентове відношення Китайців, Лотишів, Мадяр і інших чужинців у порівнянні до Москвинів у дивізіях армії Росії проти України. В дійсності в цій армії була компактна більшість московських червоних військ, а згадані вище чужинці були меншістю, хоч і грали в ній значну ролю. Про цей момент буде ще мова далі.

На ноту Директорії з 9 січня 1919 р. була скоро відповідь Совнаркому Росії, бо радіостанція в Києві її перебрала вже десь пополудні 10 січня або вранці 11 січня.²⁵⁰) Цю дату можемо обрахувати з того, що вже 11 січня виїхала до Москви делегація Уряду УНР, а вона виїхала щойно після отримання советської відповіді.²⁵¹)

ЦИНІЧНА ДИПЛОМАТІЯ МОСКВИ

Відповідь Москви була ще більш цинічна ніж її попередня нота. Точний переклад тексту цієї ноти²⁵²) подаємо тут вповні:

«Чехівському, міністрові закордонних справ, Київ. Спішно.

«У відповідь на Вашу телеграму з 10 січня за числом 507, Російське Советське Правительство²⁵³) знову підтримує в найкатегоричнішій формі свою попередню заяву, що серед військ, які борються проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Советської Республіки. Тому ваша ульти-

мативна вимога припинення нами воєнної акції²⁶⁴) проти Директорії й виводу російських військ з України є безпредметовою.

«Ваше твердження, що на вас наступають Лотиші, Мадяри й Китайці, звербовані на кошти російського советського уряду, є повторенням того наклепу, який розповсюджує проти нас уже на протязі року імперіялістична й контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити й скомпромітувати успішну²⁶⁵) революційну оборону, що її Советська Росія веде проти всіх білогвардійських фронтів і ви не можете не знати, що серед українського советського війська, яке бореться проти вас, нема ані Китайців ані Маляр ані Лотишів.

«Які елементи б'ються проти Директорії, вам чудово відомо хоча б з того факту, що по-більшевицьки настроєні селяни Київської, Подільської і Чернігівської губерній, що повстали ще минулого літа в період панування гетьмана й німецької окупації, билися цілими місяцями за гасла советської влади. Громадянська війна, що йде тепер в Україні, не є справою якихсь агентів советської влади,²⁶⁶) але є природним результатом тої внутрішньої боротьби, яка ведеться в Україні поміж робітництвом і бідним селянством з одного боку та українською буржуазією з другого боку.

«Ваші спроби представити прихильників советської влади складеними тільки з одного міського пролетаріату України, при чому ви протиставляєте йому ціле селянство, яке буцім то ставиться прихильно до Директорії, є в протиріччі з загальновідомим фактом,²⁶⁷) що український повстанський рух, який боровся за советську владу в Україні, переважно відбувався по селах, у той час, як у містах мав місце страйковий рух.

«Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити міський і промисловий пролетаріат в Україні, працею якого утворена вся україн-

ська промисловість, як гурток прихоськів,²⁶⁸) що борються не за своє політичне й економічне визволення, але є провідниками російського імперіялізму, в якому ви обвинувачуєте також советську владу в Росії. — Тоді, як тільки советська форма влади, що одчиняє шлях до самостійности робітництву та селянству, є встані забезпечити справжнє національне самовизначення трудового люду в Україні.²⁶⁹)

«Ваші зусилля виставити ту громадянську війну, що є ось тепер в Україні, як війну поміж Україною і військом російського уряду,²⁷⁰) розбиваються вже через той самий факт, що представники і члени вашого уряду, рахуючися з впливом Української Комуністичної Партії, який весь час збільшається з успіхом війська Українського Советського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обидвома, при чому робилися заяви, що на випадок установлення парламентарних відносин представники Української Комуністичної Партії зможуть, як ви гадаєте, увійти в склад уряду [вашого]. Така спроба з вашого боку є доказом, що ви вважаєте Українську Комуністичну Партію реальним представником українського робітництва та селянства. Ми повинні одночасно протестувати проти вашого стремління представити советську владу в Україні, як диктатуру незначної кількості міського пролетаріату, бо советська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство. З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіційних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо вашим делегатам прибути в Москву. Не дивлячися на те,²⁷¹) вашою останньою телеграмою, замість того, щоб іти назустріч нашій пропозиції, ви погрожуєте нам проголошенням війни, — ми залишаємося при нашій пропозиції, яка має на меті усунути сутічки між Советською Росією та Україною. Підходячим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки

ваші делегації, користуючися звичайною недоторканістю й екстериторіяльністю, матимуть змогу зноситися по прямому дроті з Директорією.»

«Підписано: Народний комісар закордонних справ Чічерін.»²⁶²)

ВІДПОВІДЬ СОВНАРКОМУ ПОВНА НЕПРАВДИ Й КРУТІЙСТВА

При читанні цієї московської відповіді насуваються такі замітки:

1. Хоча обидві українські ноти йшли від імені і за підписами Директорії, а тільки для зазначення парламентарної відповідальності був підпис міністра зовнішніх справ В. Чехівського, то обидві московські відповіді ігнорували цей факт і були адресовані тільки на ім'я Чехівського. Комісаром зовнішніх справ був Георгій Чічерін, добре вчений про дипломатичні звичаї. Тим то це не є недогляд, а навмисний крок для ігнорування Директорії, як найвищого державного органу УНР.

2. Заперечення Чічеріна, що на фронті проти України нема ніяких “військових частин Російської Советської Республіки”, є свідомою неправдою. Як видно з документів, друкованих пізніше у книзі командира цієї інвазійної армії, Антонова, на фронті проти України воювали лише і виключно військові частини Російської Советської Республіки.²⁶³)

3. Якщо в цих частинах армії Російської Советської Республіки були також нечисленні елементи, що походили з території України, то вони були відділами інтегрованої армії Советської Росії і своїм національним складом були все одно переважно московські. Окремих українських частин в національним складі в інвазійній армії абсолютно не було, як це виразно засвідчує її командир Антонов.²⁶⁴)

4. Українські ноти правдиво стверджували, що в советсько-російській інвазійній армії були значні “інтернаціональні бригади”, зложені з Китайців, Мадяр, Лотишів. Заперечення Совнаркому є безсоромне, бо

факт цих інтернаціональних бригад у своїй інвазійній армії проти України потверджує її командир Антонов на кількох місцях своєї історії цієї інвазії.²⁶⁵)

5. Вліті 1918 року дійсно були повстання українських селян у деяких районах Київщини, Полтавщини і інших, але це були повстання проти “карательних відділів”, утворених поміщиками за гетьманату, а не за советську владу. Те повстання, яке організував большевицький ревком в Україні за советську владу на день 8 серпня 1918, цілком не вдалося, бо українське селянство і робітництво за покликком большевиків не пішло.²⁶⁶)

6. З усього ясно, що московська нота мала устійнений зразок, який стосовано завжди тоді й пізніше: говорити неправду в живі очі і тим способом закривати факт відкритої воєнної агресії проти тої чи іншої країни.

Вся решта ноти, де говориться про значіння большевицького руху в Україні, є звичайним пропагандивним маневром. Повною неправдою є твердження, що в Україні в тім часі існувала якась “Українська Комуністична Партія”. Такої партії тоді не було, а тоді існувала тільки філія Російської Комуністичної Партії большевиків під фальшивою назвою “Комуністична Партія большевиків України” — (КПБУ).²⁶⁷)

7. В часі, коли була доручена московська нота в Києві, не було в Україні ніяких повстань проти Директорії не то українського селянства, робітництва чи війська, але не було навіть спроб повстання з боку московської агентури в Україні. Такі повстання сталися щойно в деякий час пізніше і про них буде в нас мова далі.

В тім стані справи було цілком сулечним, коли московська нота все одно пропонувала Директорії УНР мирові переговори в Москві: якщо згідно з твердженням Москви не було її воєнної агресії проти України, то пощо тоді мирові переговори?

Тодішню явну воєнну агресію Советської Росії проти України бачить сьогодні кожний об'єктивний історичний дослідник. Не мали найменшого сумніву про це, на підставі явних і доказаних фактів, також усі тодішні українські державні керманічі і політичні провідники — члени Директорії і Ради Народних Міністрів, без огляду на свою партійну приналежність. Зокрема уважали Голова Директорії Винниченко й прем'єр Чехівський та Головний Отаман Петлюра, що Совнарком Росії вчиняє проти України безсумнівний злочин воєнного нападу без ніякої причини з боку України та її влади. Хоча в тім часі “боротьбисти”, а також мала частина українських соціал-демократів, що потім оформилися в “незалежних”, були в опозиції до внутрішньої політики Директорії, то все одно вони не солідаризувалися з воєнним нападом Советської Росії проти України. Вони в тім часі не робили ніяких повстань проти режиму Директорії. Шойно рік пізніше, коли деякі тодішні члени Уряду УНР в обличчі поразки УНР при кінці 1919 р. перейшли політичну мутацію і станули на советофільське становище, вони, всупереч колишнім своїм власним заявам, промовам і нотам, писали цілком щось протилежне.²⁶⁸)

МИРОВІ ПЕРЕГОВОРИ УКРАЇНИ Й СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ В СІЧНІ - ЛЮТИМ 1919

Після отримання другої ноти Чічеріна з пропозицією мирових переговорів між делегацією Директорії і Совнаркомом Росії у Москві, українські урядові кола радили над питанням: що далі робити? Нота Чічеріна була так цинічна своїм змістом, що було видно, що Совнарком не хоче ніякого миру з Україною, коли він явно обертає свою війну у мир, а одночасно ставить вимоги щодо внутрішнього устрою України. Проте, не було нікого в Директорії й Уряді УНР, хто хотів би dokonче заціпної війни України проти Советської Росії. Сили були так нерівні, що Україна не могла виграти війну сама, а союзників у неї тоді не було.

Інша справа — оборонна війна, яку накинута Україні Росія. Кожний, хто хотів волі для України, мусів цю оборонну війну прийняти, її продовжувати та шукати політичних і мілітарних засобів, щоб оборона мала якийсь, хоч частинний успіх. Тим то пізніше обвинувачення, які кидали советофіли, що буцім то Симон Петлюра і провід Січових Стрільців” хотіли війни проти Росії”, є вповні безглузді і неправдиві.²⁶⁹)

Також ті, що приймали накинену Росією оборонну війну України, були у своїм сумлінні переконані, що треба все таки спробувати і той засіб, яким були пропонувані Москвою мирові переговори, хоча вони й не надто вірили у їх позитивний вислід. Найбільше вірив у ці переговори прем'єр Чехівський і він наплягав на те, щоб вислати сформовану раніше місію під проводом С. Мазуренка і секретаря місії Ю. Ярослава.²⁷⁰) До тої віри в успіх мирових переговорів пхав Чехівського його оригінальний світогляд, який був дивною мішаниною християнських догм, марксизму, націоналізму і пацифізму. Він взагалі був проти всякого проливу крові.²⁷¹) Винниченко і Петлюра, як і інші члени Директорії, тоді рішилися на ті переговори, бо вбачали в них ще останню спробу знайти вихід з важкої ситуації.

Мирова делегація Директорії виїхала з Києва 11 січня 1919 р. і з огляду на труднощі переходу через советський фронт прибула до Москви шойно 15 січня.²⁷²) Ясна річ, що то Москва наказала робити перешкоди делегації в переході через лінію фронту; хоч делегація прибула до Москви 15 січня, то перша нарада обидвох делегацій відбулася шойно 17 січня.²⁷³) Москві йшлося про те, щоб перед кінцем переговорів мати рішальний успіх на фронті і зокрема здобути Київ.

Директорія, очевидячки під впливом Чехівського, визначила свою делегацію в не дуже щасливім складі. Голова делегації належав до тої частини соціал-демократів, які рахували себе до деякої міри “незалежни-

ми”, тобто стояли на “радянській платформі”. Те саме відноситься до Ярослава, який був членом центральної течії УПСР, але того крила, яке різко стояло за свій власний “радянський устрій”. Звідсіль у них не було витриманої лінії у переговорах. Зрештою — це тільки факти. З перспективи можна сказати, що в таких переговорах не вдіяв би кінець-кінців нічого найліпший дипломат.

Делегація мала своє повноваження, окреслене в першій і другій ноті Директорії. Воно зводилося до таких трьох пунктів: 1) негайне припинення воєнних дій інвазійної советсько-російської армії; 2) пізніше відтягнення цих армій з території України; 3) взаємне визнання суверенності й недоторканості обидвох країн, невтручання у внутрішні відносини і нав'язання нормальних дипломатичних і торговельних стосунків.

Делегація мусіла безумовно настоювати на сповненні першого пункту негайно, перед приступленням до дальших пунктів переговорів. Вона це справді робила, але скоро відступила від цього і почала дальшу дискусію про інші пункти, хоча Совнарком Росії не припинив воєнних дій, згідно, не пішов відразу на договір про припинення воєнних дій у часі мирових переговорів.

ХІД МИРОВИХ ПЕРЕГОВОРІВ

Перша нарада делегацій обидвох урядів відбулася щойно 17 січня 1919 р. Делегацію Совнаркому Росії очолював Мануїльський.²⁷¹⁾

Як показує протокол засідань делегацій для мирових переговорів,²⁷²⁾ делегація Совнаркому відразу відкинула навіть компромісову вимогу української делегації, щоб насамперед підписати вступний пакт про припинення воєнних дій обидвох сторін на тім місці, де в тім часі знаходилися фронти. Голова делегації російського Совнаркому, Д. Мануїльський, згідно з цим протоколом, наперед зложив фарисейську заяву, що Совнарком РСФСР вже зобов'язався не втручатися

у внутрішні справи України і що він буцім то не веде ніяких воєнних дій проти України, але одночасно Совнарком “не ховає своїх симпатій до революційного руху українських робітників і селян за відновлення советської влади” в Україні.²⁷³⁾ Ця заява була нічим іншим як цинічним підтвердженням факту, що Совнарком Росії веде й буде далі продовжувати воєнну агресію проти України під заслоною лялькового “советського уряду України”, що був тоді під проводом московського агента Пятакова.

Одночасно делегація Совнаркому вимагала від української делегації, щоб вона погодилася на те, що Директорія має “зірвати свої стосунки з антантою і Доном”, при чім Мануїльський твердив, що Директорія буцім то вже погодилася з антантою на її окупацію території України. На це С. Мазуренко цілком справедливо й слушно відкинув це неправдиве твердження Мануїльського і заявив виразно, що Директорія не має ніякого договору з антантою і що вона не погодилася на антантську окупацію території України.²⁷⁴⁾

Ця заява була вповні правдива, якщо йдеться про антанту. Щодо Дону, то Директорія не була з ним ні раніше, ні тоді у воєннім стані, бо Дон сам був під воєнною пресією Советської Росії і тому не зачіпав України. Зрештою на нього тиснули Денікін і антанта, щоб він піддався Денікінові вповні. Це він і зробив.²⁷⁵⁾

У міжчасі Директорія й Рада Народних Міністрів УНРеспубліки мусіли офіційно ствердити існуючий уже від кінця листопада 1918 фактичний стан війни Советської Росії проти України. Сталося це проголошенням для 16 січня 1919. Інакше й бути не могло. З Москви не було ніякої вістки про те, що там уже договорилися про припинення воєнних дій на фронтах. Навпаки, з кожним днем інвазійна армія діставала щораз нові підкріплення і розвивала свої наступи щораз далі. Дня 17 січня ворог підступав уже під Полтаву. Оповідання воєнного стану було конечним, бо ж інакше ні військо, ні цивільне населення не знало б, що власти-

во означає наступ російсько-советської армії, а яке до того становище Директорії.²⁵⁰) Зрештою, саме проголошення воєнного стану під правним оглядом у ніччю не зміняло фактичного стану, бо ж війна Совет-

Полк. Андрій Мелюник

ської Росії тривала вже довго, а про припинення воєнних кроків при мирових переговорах Совнарком навіть говорити не хотів, бо ж він ніби то взагалі війни не провадив.

Звичайним способом большевицької тактики делегація Совнаркому протягала переговори переливанням з пустого в порожнє. Врешті на третім засіданні делегацій советської сторона запропонувала українській делегації договір такого змісту: Директорія і Совнарком укладають пакт про спільну воєнну боротьбу червоної армії Советської Росії та УНРеспубліки про-

ти антантських військ, які в міжчасі висадилися в чорноморських портах України, та проти Донського Війська і “Добровольчої армії” Денікіна.²⁵⁰)

Само собою розуміється, що на таку концепцію не міг погодитися навіть “незалежний с. д.” С. Мазуренко не тільки в імені Директорії, але й від себе особисто, бо тоді і “незалежні с. д.” і “боротьбисти” ще не були рішені на таку концепцію. Такий договір кидав би Україну в непотрібну війну проти антанти; але ще важливіше те, що пакт був направлений ніби проти висадки антанти, а в дійсності давав би право військам Советської Росії окупувати Україну, бо ж інакше було б неможливо спільно воювати проти антанти і Дону та Денікіна на Кубані. Тим то Мазуренко цей договір відкинув, заявляючи, що на нього Уряд УНРеспубліки ніяк погодитися не може.²⁵¹)

Поки ситуація на українським обороннім фронті проти інвазії Советської Росії була для української сторони ще надійна, доти голова дипломатичної місії УНР у Москві тримався на переговорах досить міцно далі. Як показує дальший протокол переговорів, Семен Мазуренко відкинув також вимогу делегації російського Совнаркому, щоб “для миру” Директорія УНР погодилася на те, щоб справу влади в Україні вирішив З’їзд Советів України. Він відкинув також ту пропозицію, яка була ще в ноті Совнаркому, що Совнарком не має чого заключати мировий договір з Україною, бо війну веде “Українське Советське Правительство”, а що Совнарком готов тільки посередничити між Директорією і цим “советським урядом України” у їх переговорах.²⁵²)

Окрім вимоги про припинення воєнних дій червоної армії Советської Росії проти України, дипломатична місія УНР висунула в переговорах із Совнаркомом ще самозрозуміле домагання, щоб Совнарком визнав повні суверенні права Української Народної Республіки на всі її території і відтягнув свою армію за межі України.²⁵³)

Так дипломатична місія УНР трималася в переговорах у Москві міцно і досить зручно, десь до кінця січня. Голова цієї місії почав тратити духа тоді, коли дістав вістку, що ворожі війська наближаються до Києва. Як видно з спогадів Винниченка й Христюка, місія УНР не мала в тім часі безпосереднього телеграфічного зв'язку з Директорією у Києві і це впливало на її настрої, а також було їй неможливо дістати нові інструкції.²⁸⁴)

Слід підкреслити, що хід переговорів між делегацією Директорії УНР і делегацією Совнаркому Росії у Москві — виразно зазначений у протоколах. На їх основі видно поза всяким сумнівом, що абсолютно є неправдиві твердження деяких пізніших українських авторів, що нібито в цих переговорах Москва відразу “прийняла умови Директорії”. А далі, що нібито вона “згоджувалася на цілковиту самостійність і незалежність Української Народної Республіки, на українську державу, абсолютно незалежну від Москви, з самостійним військом і зі самостійним соціяльним і політичним устроєм”.²⁸⁵) На таку позицію Москва ні на початку переговорів, ні пізніше абсолютно ніколи не погодилася, як це доказують протоколи переговорів.

Дальший хід цих переговорів і прелімінарний договір обидвох місій буде обговорений після того, коли буде розглянений хід подій по цім боці фронту Армії УНР.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

АНАРХІЧНІ БУНТИ ПРОТИ ДИРЕКТОРІЇ І ВОРОЖА СУБВЕРСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ

БУНТИ ОТАМАНІВ ПРОТИ УНР

Військо УНРеспубліки організувалося в розгарі повстання проти гетьманату і Німців. Вповні регулярними були тільки дві великі формації — Січові Стрільці та Запорозжці. В ході повстання перейшли на бік Директорії також “Сердюки”, що були регулярним з'єднанням при гетьманських режими. Всі інші частини творилися щойно в часі боротьби. До них долучилися ще деякі менші частини з гетьманських формацій, які були щодо свого складу українськими. Зокрема ж сильно відчувався брак фахових старшин: фахові з колишньої російської армії були тільки в малім числі національно свідомими Українцями; нефахові або фахові старшини нижчих ступнів були національно свідомими Українцями, але зате серед них не було досить здатних для вищого проводу. Якщо ж до того ще додати дворічну революційну атмосферу, то не буде дивно, що в перших місяцях 1919 року була частим явищем “отаманщина” і навіть бунти.²⁸⁶)

Невідрадні явище “отаманщини” було насвітлене ближче в однім із попередніх розділів. Тут спинимось

над ще гіршим явищем: над бунтами окремих отаманів проти Директорії й Уряду УНРеспубліки, тобто над відкритою відмовою виконувати накази легально встановленої вищої влади цивільної або військової.

До відкритого протидержавного бунту військових частин у цім періоді дійшло тільки в двох значніших випадках, а саме вибух бунт двох “Дніпровських Дивізій”, — одної під командуванням отамана Данила Зеленого (Терпила), а другої — бунт під командуванням отамана Данченка. Цей їх відкритий бунт настав щойно в другій половині січня 1919 року.²⁸⁷) Дніпровські Дивізії були зорганізовані з повстанських відділів у часі повстання Директорії в другій половині листопада і на початку грудня 1918. Вони склалися у значній мірі з революціонізованих старших вояків царської армії та з невишколених добровольців-охотників, які не мали часу перейти військового вишколу. Цим пояснюється також їх пливка військова дисципліна.

БУНТ ЗЕЛЕНОГО

Отаман Зелений (дійсне прізвище Данило Терпило) — це народний учитель із Трипілля. Він був добрим промовцем і вмів здобути собі вплив на селянське оточення в часі повстання і потім у своїй повстанській дивізії. Він признавав себе колись до соціалістів-демократів, але твердого суспільно-політичного світогляду і політичного вироблення в нього не було. Це видно з того факту, що він наперед був ентузіастом по боці Директорії, а потім таким самим завзятим її ворогом і то за несповна два місяці. Він підняв відкритий бунт проти Директорії, потім утік на територію окуповану советами, і виступав їх симпатиком, а потім знову виступив повстанням проти советів і перейшов на бік Директорії. Як на революційні часи, він вже був “старшим” діячем, бо йому було тоді 35 років.²⁸⁸) Зрештою Зелений-Терпило також в своїй партійній афіліації не був твердий, бо часами він подавав себе

за прихильника “незалежних с. д.” Поза тим в нього було почуття старої козацької лицарськості, помішане з відгуками старого гайдамацтва.²⁸⁹)

Аж до визволення Києва, в половині грудня 1918 року, Зелений льояльно воював під проводом Директорії проти московських відділів гетьмана і Німців у Києві та виконував усі накази Головного Штабу Армії УНРеспубліки. Щойно від моменту вступу Корпусу Січових Стрільців до Києва і в'їзду туди Директорії, Зелений почав виявляти деяке невдоволення з того приводу, що головне командування не призначило його Дніпровської Дивізії на обсаду столиці. З того приводу були невдоволені також вояки цієї Дивізії і це їхнє невдоволення потім умів використати також Зелений, коли прийшло його рішення до бунту.²⁹⁰)

Проте, щойно в половині січня 1919 р. став Зелений вже явно показувати свою неохоту слухати наказів головного командування Армії УНРеспубліки та не бажав бути льояльним до Уряду УНР взагалі. Коли закінчилася облога Києва, тоді Дніпровську Дивізію от. Зеленого приділено розташуватися в Святошині і в його околиці. Коли на початку січня стали советсько-московські війська наступати явно на всім лівобережнім пограниччі України, тоді головне командування дало наказ обидвом Дніпровським Дивізіям — от. Зеленого й от. Олександра Данченка — рушити до Чернігівщини на оборону цього відтинка фронту. Виявилось, що обидві дивізії були розагітовані боротьбистами, “незалежними с. д.” і чорносотенцями до тої міри, що вони відкрито відмовилися виконати цей наказ.²⁹¹)

Зелений не тільки відмовився виконати військовий наказ, але ще розпочав рух своєї дивізії, так, що він зміряв до загроження самій столиці України. Він зайняв усі військові склади і перейшов у Трипілля, звідки було до столиці вже всього один день приспіненого пішого походу.²⁹²) Командир Корпусу Січових Стрільців, відповідальний за цю частину фронту, пробував

мирним шляхом полагодити справу та переконати Зеленого, в ім'я добра України, залишити свої неоправдані претенсії та знову вернутися до лояльної служби Україні. Але це нічого не помогло. В його штабі вже знаходився тоді один із старшин, Трав'янка, який вже був у зв'язках з більшовиками і згідно з їх інструкціями впливав на Зеленого і його оточення. Сам Зелений не знав про ці зв'язки свого штабовця з більшовиками.²⁶³) Окрім особистих телефонічних розмов зі Зеленим полк. Коновалець пробував переконати Зеленого ще за посередництвом окремих делегатів до нього, але все те не могло вплинути на повзяті рішення Зеленого.²⁶⁴) Як видно з усіх документів того часу, Зелений не робив свого бунту для того, щоб помагати більшовицько-московській агресії проти України, чи для наставлення в Україні советського уряду на чолі з П'ятаковом. Плян Зеленого був більш "отаманський", як московсько-советська влада: він був переконаний, що він сам при допомозі своїх вояків здобуде "радянську владу" в Україні та буде очолювати її. Формально він ніколи не перейшов на бік агресорів П'ятакова й Леніна, але тримався власного "отамансько-радянського" шляху. Московські агенти і українські "незалежні с. д." та "боротьбисти" лише підтримували його бунтарські замисли, сподіваючися, що вони при його допомозі повалять Директорію та запровадять свою "українсько-радянську" утопію. В кожному разі Зелений у своїх розмовах з Коновальцем і його уповноваженими вимагав усунення Директорії і заведення "радянської влади" в самостійній "Трудовій Республіці України."²⁶⁵)

Для ілюстрації, як тоді проваджено агітацію в користь бунту серед вояків Зеленого, вистачить навести такі вигадки агітаторів Зеленого, "незалежних с. д.", "боротьбистів" і, очевидно, в першу чергу більшовиків: Директорія, мовляв, уже погодилася тайно з колишнім гетьманом Скоропадським і він має знову незабаром з її благословенства вернутися до абсолютної

гетьманської влади. Коли козаки Зеленого могли вірити в таку нісенітницю, то вони вже могли вірити в кожен іншу.²⁶⁶) Так збаламучених демагогією і вигадками вояцьку масу, зложену переважно з маловироблених повстанців з листопада, не могла переконати аргументація, що треба ж їм заждати на волю народу, яку висловить вибраний уже Конгрес Трудового Народу України. Вони повторяли за боротьбистською агітацією, що Трудовий Конгрес це "підтасовка волі народу" і що вони "на цей конгрес надій не покладають", а тільки на боротьбу з Директорією.²⁶⁷)

Так дійшло до 21 січня 1919, коли виявилось, що час мирного переконування минув і що в інтересі безпеки держави треба діяти силою. Зелений тоді вже почав рух своїми відділами з району Обухова-Трипілля в напрямку на Хвастів, а це загрожувало перерізанням важливого шляху між Києвом, Волочиськами і Галичиною. Тим то командування Січових Стрільців вислало групу для ліквідації бунту. Ця група з відділів Першої Дивізії СС числила 1480 вояків, у тому 40 шабель, 8 скорострільів і 8 гармат. Проти себе ця експедиція мала найменше 6 куренів піхоти (до 5,000 вояків) та багато скорострільів. Всю цю експедиційну кампанію проти бунту Зеленого описав командир цієї групи сотник Антін Крезуб і його опис важливий для оцінки самого бунту й умовин утримання порядку в тодішніх відносинах держави.²⁶⁸)

Похід проти бунту Зеленого почався з Києва саме в день великого національного Акту Соборности — 22 січня, вранці. Зроблено ще одну спробу переговорів із от. Зеленим, пропонуючи йому тим разом уже коротко: скласти зброю і розійтися додів, а тоді всі дістануть амнестію за бунт. Переговори не довели до нічого. Тому експедиційний відділ розпочав наступ на збунтовану дивізію і в бою під Обуховом її вдарив так болючо, що більшість дивізії на своїх зборах у Трипіллі рішила згідно з думкою Зеленого зложити зброю і розійтися. Проти такого кінця бунту був рішуче старши-

на штабу Трав'янка і його прихильники, але вони не могли переконати дивізії до продовження бунту в збройній формі і до війни проти власної держави. Так закінчився бунт от. Зеленого 25 січня 1919 року.³⁰⁰)

БУНТ ДРУГОЇ ДНІПРОВСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

Подібно було з бунтом Другої Дніпровської Дивізії от. Олександра Данченка, однак з деякими різними. Данченко був молодший ніж Зелений: йому був тоді лише 31 рік.³⁰⁰) Проте, він був довше у військовій службі і тому, не зважаючи на спокусу тодішнього часу, сам особисто не рішився йти на відкритий бунт проти власної держави. У бунті своєї дивізії він грав більш пасивну роль, тобто не протиставився розкладовій роботі большевиків і боротьбистів, які підбурили вояків цієї дивізії не йти на фронт на Чернігівщині.

Це в таких часах, коли не було всюди твердої адміністративної державної машини було дуже спокливе для вояків: ліпше сидіти спокійно в теплих казармах в Дарниці близько Києва, ніж у люту зиму йти на фронт у поле. Рахуючися з можливістю такого загрозливого походу проти Києва, як це робив тоді Зелений, головне командування мусіло виставити проти Дарниці застави та наказати дисциплінування дивізії. Більшість вояків цієї дивізії, не хотючи взагалі йти на фронт, "демобілізувалися", тобто розбіглися додому. Меншість дивізії залишилася льояльною. Її командира, от. Данченка, все таки арештовано за його двозначну позицію в первіснім бунті. Його потім "депортовано" на примусовий побут у Галичині.³⁰¹) Таких примусово виселених, "комендированих" або самовільно виїхавших у Галичину отаманів було більше. Вони збиралися найбільше в Станиславові і своєю поведінкою викликали згуста-зчаста згіршення серед місцевого суспільства.³⁰²) Пізніше головне командування Армії УНРеспубліки їх постягало до служби в переорганізованій армії.

Бунт обидвох Дніпровських Дивізій не був большевицьким і не мав гасел "советської влади". Це була або відмова воювати, отже дикий "пацифізм", або ж охота отамана грати більшу роль, ніж йому в державі належалася. Політичні гасла були тільки в дивізії Зеленого й то на ґрунті грубої демагогії про недотримання буцім то обіцянки "погуляти в Києві". В кожному разі боротьба проти цих бунтів не була тим, чим пізніше її змальовували советофільські автори: вона не була "війною з власним народом."³⁰³) Важливою обставиною є факт, що обидва ці бунти сталися після того, як Москва на початку січня вислала була свої дві ноти до Уряду УНР. Це треба підкреслити тому, що покликуння московського комісара на "повстання народу" проти Директорії були цілком неправдиві.

Проте, обидва бунти нанесли велику шкоду для оборонної справи України. Вони забрали багато енергії в начальних владах УНРеспубліки. На фронті Чернігівщини Україна внаслідок цих бунтів не мала приблизно 10,000 вояків, які були б там, якби обидві дивізії не збунтувалися. Треба було на охорону й поборювання від нападу збунтованих втратити вірні козацькі відділи Січових Стрільців, замість їх вислати на фронт. Вкінці, такі бунти ширили зневіру і замішання в широких масах.

ІНШІ ОТАМАНСЬКІ НЕПОЛАДКИ

Поза цими двома бунтами не було в тім часі інших значніших бунтів в Армії УНРеспубліки. Був тільки клопіт із недисциплінованою поведінкою деяких отаманів, які не досить точно й не скоро виконували оперативні накази головного командування в Києві. З цього також виходила шкода для оборонних операцій.

До таких отаманів треба зарахувати отамана Біденка, отамана Євгена Ляховича, отамана Юрка Тютюника, отамана Григорієва, отамана Олеса Козир-Зірку, отамана Палієнка. Одні з них мали менше, дру-

гі більше негативні риси, хоча тоді до бунту ще не важилися виступити.³⁰¹)

Окрему групу творять два отамани, — Болбочан і Семесенко.

СПРАВА ПОЛК. БОЛБОЧАНА

Діяльність першого, як командира Військ Директорії УНРеспубліки на Лівобережжі, припадає на обговорюваний період. При тім деякі автори змалювали цю його діяльність так чорними барвами, що кінець-кінців складають на нього всю вину за втрату цілої Харківщини і потім Лівобережжя на користь московської большевицької інвазії.³⁰²)

Про діяльність от. Семесенка в обговорюванім періоді нема спеціальних негативних вісток. Його ім'я стало голосним щойно в наступнім періоді у зв'язку з революцією большевиків у Проскуріві і зв'язаним із нею злочинним погромом Жидів у Проскуріві. Тим то про нього буде мова докладніше на своїм місці.

Петро Болбочан був сином священика і виніс з родини українську національну свідомість. Зразу вчився в духовній семінарії в Кишиневі, але потім перейшов до кадетської (юнацької) школи. Там створив був український тайний гурток, за що йому грожено викиненням зі школи.³⁰³) У світовій війні він виступив на фронт у ранзі поручника. При кінці війни він дійшов до ранги підполковника. З вибухом революції він відразу став на шлях боротьби за українську армію і в П'ятім Корпусі зорганізував Перший Український Полк. Вороги українізації армії підняли проти нього і полку збройну боротьбу, перед якою Болбочан не ухилився. Як командир нової формації в Києві він відзначився в оборонних боях проти московських большевиків за Київ у січні-лютім 1918 року.³⁰⁴) Він не належав до тих українських військовиків і цивільних діячів, які в цій смертельній боротьбі України проти ворожої інвазії "відійшли" від політичної боротьби і "пішли в народну гуцу" нібито слухати, чого нарід хоче, бо, мовляв,

не погоджувалися з політикою самостійницького Уряду під проводом прем'єра В. Голубовича.³⁰⁵)

Болбочан згідно з наказом Уряду УНР відступив тоді зі своїм відділом в напрямку Житомира і разом з Петлюрою, Петровом і іншими працював для реорганізації Військ УНР, щоб у половині лютого взяти участь у протиофензиві для визволення Києва і вигнання ворожої інвазії з України.³⁰⁶) За гетьманату він залишився командиром Запорозького Полку, який стріг східніх меж України проти московських большевиків. Московфільська політика гетьманату йому була не по душі, а коли стало йому ясно, що вона зміряє до віднови великої Росії, він пристав відразу до першого гурту УНСоюзу, що готовив повстання проти гетьманського режиму і своїм виступом причинився до негайної перемоги на Лівобережжі так, як Січові Стрільці причинилися до негайної перемоги на Правобережжі і до визволення Києва.³⁰⁷)

Цей короткий військовий життєпис полк. Болбочана вказує безсторонньому дослідникові без усякого сумніву, що Болбочан був українським патріотом і що він цілком не був "свідомим і виразним українським реакціонером", як його називали автори в часі свого советофільства.³¹¹) Факти доказують, що об'єктивно він не був реакціонером, якщо він був в опозиції до гетьманського режиму і пристав до першого ініціативного гурту підготовки повстання під проводом Винниченка. З усього видно, що Болбочан був поміркованих демократичних поглядів і схвалював помірковані соціальні реформи, які йшли в інтересі української нації. В кожному разі він волів мати в українським уряді відомих соціалістів — Винниченка й Петлюру чи Шевця, а не реакційного Лизогуба або Павла Скоропадського.³¹²)

Ворожість до Болбочана почалася з того, що він у прифронтовій полосі цілком правильно не допускав до таких "з'їздів" і "зібрань", які з усією певністю обернулися б проти існуючої української влади — Директорії УНР, або робили б агітацію в користь революти,

симпатизуючої з московською інвазією, — червоною і білою. Такі директиви видав би на його місці кожний відповідальний патріот-державник і військовик, без огляду на те, чи він соціаліст чи міщанський демократ, чи навіть поміркований консерватист. А власне Болбочан видав такі директиви для Харківщини, яка з огляду на свою значну московську робітничу меншину і існуючу субверсивну большевицьку організацію була особливо нараженою на внутрішній переворотний рух. Коли зібрався був большевицький “робітничий з’їзд” всупереч забороні Болбочана, то він велів його розігнати з огляду на явну протиукраїнську агітацію на ньому. Те саме сталося пізніше з дозволеним з’їздом селянським, на яким стали грати субверсивну ролю проти влади УНР агітатори “боротьбистів”, керовані Шинкарем. Ці дві заборони і безкомпромісове поборювання субверсивної большевицької роботи кладуть різні автори у важку вину Болбочана.³⁸³) Вони чомусь уважають поганим гаслом того роду діяльності, яке висував Болбочан і йому подібні військові командири: “Бий большевиків, комуністів, ворогів нашої нації.”³⁸⁴) Яке ж тоді гасло мало мати військо у часі явного наступу армії Советської Росії проти України і безсормної субверсивної роботи спільників тієї агресії — московських большевиків в запіллі Армії УНРеспубліки? І цілком зрозуміла річ, що за таке гасло і таку оборонну роботу не міг Уряд Української Держави уважати такого командира нездалим чи навіть шкідливим. Проте, така постава Болбочана не подобалася “боротьбистам”, які відразу не мали охоти підтримувати тої програми державного будівництва, яку проголосила Директорія на чолі з Винниченком і Петлюрою. Вони мали багато зв’язків до “незалежних с. д.”, а ці останні мали вплив на прем’єра Чехівського. Цим пояснюється неохота цих кіл в Уряді УНР до Болбочана, які навіть вимагали від Головного Отамана Петлюри, щоб він його усунув. Проте, Симон Петлюра з’ясував Директорії, що нема ніяких істотних причин

усунути от. Болбочана. Противники Болбочанової постави вимагали також, щоб до нього вислати окремого комісара з-поміж соціалістичних діячів, одначе й ту пропозицію остаточно не схвалено.³⁸⁵) Такої інституції у війську, як “політичні комісарі”, тоді Директорія взагалі не схвалила. Пізніші твердження, що Болбочан своєю поставою і директивами виявив себе “ворогом Директорії” та що буцім він “убив на всьому Лівобережжі повагу й вплив Директорії”,³⁸⁶) у світлі об’єктивних фактів не відповідають дійсності. Болбочан у світлі історичного досліду виявився льояльним для тодішнього Уряду УНРеспубліки.

Об’єктивні свідки подають факти, що ті нібито “демократи” і “прихильники” Директорії, яких Болбочан наказував арештувати й віддавати у воєнній полосі воєнному судові для відповідного покарання, були звичайними зрадниками Української Народної Республіки або московськими большевицькими агентами. Про положення на Лівобережжі в тім часі маємо достатні спогади, зокрема з Харкова й Полтави. В них Болбочан виходить у цілком позитивнім світлі.³⁸⁷) Якщо йдеться про полтавський селянський з’їзд, про який жалуються приятелі “боротьбистів” під керівництвом Шинкаря, то стверджено наочними свідками, що там розкрито платну московську большевицьку агентуру, яка діяла на з’їзді проти Української Народної Республіки і в користь інвазії.³⁸⁸)

Цей з’їзд Полтавщини мав до 400 селянських делегатів. Проте, майже половину делегатів фальшованим способом пропхали большевики разом з “боротьбистами”. Дійсні селянські делегати підтримували владу Директорії. Друга частина з’їзду, опанована большевицькими агітаторами, старалася здобути більшість на з’їзді безсормними нападами на владу і взагалі на українську державність. З’їзд привітав особисто представник полк. Болбочана, який бажав з’їздові найкращого успіху. Але цей успіх був би сумнівний, якби відповідальна влада була не оборонила з’їзду перед боль-

шевицькою провокацією. Особливо нападав на Директорію УНР якийсь ніби то делегат, який навіть не вмів говорити по-українськи. Власне Болбочан виступив в обороні Директорії і наказав притримати підозрілого агітатора та зробити в нього ревізію. При ревізії в нього знайдено 400,000 новеньких рублевих банкнотів. Було ясно, що це урядовий советсько-російський шпигун і провокатор. На допиті він признався до своєї служби.³¹⁹⁾

Проте, противники поміркованої політики Болбочана в його прифронтовій полосі встигли були в Києві поширити в урядових колах погляд, що Болбочан самовільно здав Харків і потім самовільно відступив з Лівобережжя. Одні цей його крок характеризували, як втечу, аби бути ближче до антантської Одеси.³²⁰⁾ Інші, зокрема з кіл Директорії, ширили проти Болбочана чутки, що він нібито без ніякої причини “утік” із Харкова, який залишився кілька днів без влади, поки не прийшли советські війська, а сам Болбочан з військом прямував нібито з Кременчука так, щоб добитися до Денікіна.³²¹⁾ Подібну думку заступав також тодішній міністер внутрішніх справ проф. Олександр Мицюк.³²²⁾ З гострою публічною критикою виступив був проти поведінки Болбочана голова Директорії Винниченко на засіданні Конгресу Трудового Народу України.³²³⁾ Неприхильні для Болбочана кола так сильно поширили цю думку проти нього, що головне командування за згодою Петлюри погодилося на арешт Болбочана в Кременчуці. Його привезено для слідства до Києва. Сталося це 22 січня.³²⁴⁾

Мазепа пише так, що читач міг би мати вражіння, що арештовано Болбочана цілком легально, тобто на наказ головного командування армії. Борис Мартос пише таки виразно, що буцім то головне командування дало наказ арештувати Болбочана “за зраду” (стор. 24). З оригінальних телеграм, які залишилися в Міністерстві Військових Справ УНР і які потім знайшлися в архіві советського уряду, видно поза всяким сумні-

вом, що арештував Болбочана самовільно один з полковників, підлеглих йому, Омелян Волох. Цей Волох, чисто “отаманська” натура, був суперником Болбочана і киче хотів стати замість нього командиром Запорізького Корпусу. В Кременчуці він арештував Болбочана і кількох старшин його штабу під замітом, що вони є реакціонерами зрадниками в користь Дону. Сам Волох тимчасово вступив в обов'язки командира корпусу (телеграма з 22 січня). Що він діяв самовільно, видно з того, що в телеграмі він просить вказівок від Генерального Штабу, що далі робити. Того самого дня він вислав окрему телеграму до Головного Отамана Петлюри, в якій виразно пише, що він самовільно арештував свого командира. Ця телеграма дослівно така:

Телеграма Головному Отаману укр. військ Петлюрі.

Надана 22 січня.

Сучасне становище примусило мене заарештувати отамана Болбочана з його штабом і вступити в тимчасове керування Запорізьким Корпусом. Арешт був зроблений у зв'язку з невдачами під Полтавою, а також недовірям запорізьких військ до нього за його орієнтацію на Дон. Прохаю Вас вихати сюди для ознайомлення з місцевим становищем, загальної інформації нас і відповідних розпоряджень для Запорізького Корпусу, позаяк не маємо жадних відомостей про загальне українське становище. Арешт проведен без усяких вибухів. Чекаю Вашої відповіді. Отаман Волох.^{324A)}

Не ждучи висліду слідства воєнного суду при головнім командуванні, орган цього командування, умістив 25 січня статтю, в якій твердив, що відступ із Лівобережжя це “діло грандіозної провокації чорної сотні, що захопила була командування лівобережною групою...”³²⁵⁾

Проте, всі ці твердження політичних противників діяльності Болбочана були в основі сперті на неправдивих або непевних інформаціях. Ми вже ствердили на основі вірогідних свідчень, що Болбочан був льо-

яльним для Уряду Директорії УНР, якщо йдеться про його політику. Якщо йдеться про його оперативні плани й фронтову політику, то мусимо взяти на увагу, що Болбочан на Харківщині знаходився у мішку і мілітарно трудно було цю область боронити взагалі. Навіть противники Болбочана признають, що оперативно треба було відразу пляново евакуювати ціле Лівобережжя, а оборону перед советською перевагою перенести на Правобережжя.³²⁶) Полковник Болбочан виконав цю операцію раніше на два тижні під примусом. Він стояв під переважним тиском двох сил: советсько-московської і німецької. Німецькі дивізії в цій районі були вже в змові з Москвою. Вони дали Болбочанові ультимат негайно очистити місто і район Харкова на 24 кілометри віддалі. Цей факт стверджує виразно советський головний командир Антонов.³²⁷) Він також виразно потверджує, що під тим ультиматом Болбочан “мусів покинути Харків”.³²⁸) Цю обставину посвідчує також інж. Павло Волосенко у своїх спогадах³²⁹) і В. Андрієвський.³³⁰)

Отож об'єктивні свідчення доказують, що в тім часі полк. Болбочан не був поклонником “отаманщини” в злім сенсі цього слова та що його відступ з Лівобережжя був примушений одночасною советською і німецькою перевагою. Тим то головне командування в Києві негайно пустило Болбочана на вільну стопу. Справа Болбочана в слідстві протягнулася, а далі йому наказано виїхати аж до дальшого рішення до Станиславова.³³¹) Там він перебував аж до травня 1919 року.

СЛАБА ОРГАНІЗАЦІЯ БОЛЬШЕВИКІВ В УКРАЇНІ

Літописець советсько-московського походу проти України, командир інвазійної армії В. Антонов-Овсеєнко, на різних місцях своїх “записок” виразно стверджує, що перед здобуттям Лівобережжя ніде в Україні не було ніяких большевицьких повстань. Те саме посвідчує перший урядовий історик советської влади

над Україною, проф. Матвій Яворський. Їх свідчення ми наводили раніше в цій праці, а також обширніше в нашій спеціальній праці про цю другу агресію Советської Росії проти України.³³²) Цей факт пояснюють і Антонов і Яворський слабкістю філіяльних організацій РКП та її незорієнтованістю. Антонов записує звіт представника підпільної філіяльної агентури РКП в Україні, Епштайна, з половини листопада 1918 р. з таким висновком про слабкість большевицьких сил в Україні:

«... Нема що рахувати без перекинення червоної армії не тільки на успіх революційного руху в Україні, але навіть на його виникнення.»³³³)

Знову ж Яворський стверджує виразисто й коротко, що большевицькі підпільні організації просто “не знали, що робити”.³³⁴)

Проте, пізніше підмалювання й фальшування історії не могло вдоволитися таким поясненням неспіху “робітничої революції” в Україні. Трудно було тепер відкрито признатися, що Україна була просто завойована зброєю і військом Советської Росії, хоча нібито в Україні всі “робітники” були за советську владу. Тим то проголошено теорію, що “всі робітники були прагненні боротьби” за советську владу проти Директорії; як Директорія могла триматися так довго, то тільки з тієї причини, що — московсько-большевицький провід в Україні — зрадив. Таку теорію проводить, очевидно за директивою центру партії, в цілій своїй історії А. Ліхолат. Вона й видана державним видавництвом політичної літератури.³³⁵)

Про повну фактичну відсутність “большевицьких повстань” у перших двох місяцях влади Директорії цей советський історик не може мовчати, але пояснює її так:

«Відсутність серйозного спротиву петлюрівцям з боку київського пролетаріату можна пояснити головною політикою Бубнова, Косіора і інших ворогів,

що знаходилися в проводі київського обласного Революційно-Військового Комітету. Під претекстом невідповідності київських робітників до збройної боротьби проти петлюрівців вони дали зрадницьку директиву — не перешкоджувати петлюрівцям у захопленні влади в столиці України.»³³⁶)

По цій лінії йде також найновіша офіційна фальшована “Історія Української РСР”, зредагована Академією Наук. Там пізнішого голову “Тимчасового Робіничо-Селянського Уряду України”, Г. Пятакова, називають злочинцем.³³⁷) Ця історія вигадує різні неіснуючі і нікому раніше невідомі “повстання” большевиків у цій періоді влади Директорії, щоб таким способом закрити голий факт московського завойовництва.

Проте, не можна заперечити, що в тім періоді влади Директорії УНР були справді різні револьти в деяких районах України. Однак, після докладного простудіювання матеріалів того часу видно поза всяким сумнівом, що це були не повстання большевицьких організацій і навіть не повстання населення в користь большевиків і взагалі не повстання проти Директорії в ім'я якоїсь іншої державної влади. Це були просто анархічні виступи. Їх організовано в ім'я бездержавності або просто для “парубоцької слави”, чи навіть для грабежу. До таких анархічних виступів, щоправда, прилучувалися деякі большевицькі проводирі, щоб їх скерувати в русло большевицької акції, а декуди вони організували їх, але не висували виразних большевицьких ключів, бо гасло большевицької диктатури тоді ще не мало пропагандивної сили. Перейдемо тут коротко різні типи таких анархічних авантур і бандитизму в їх різних проявах.

Наша мемуарна література досить багата принагідними або й докладнішими описами анархічних виступів проти існування будьякої держави взагалі. Маємо такі згадки про “Дерманську Республіку”,³³⁸) про “Пашківську Республіку”,³³⁹) “Пригоринську Республі-

ку”,³⁴⁰) “Летичівську Республіку”³⁴¹) і деякі подібні “самостійні волості”. Їх організовано в першу чергу під гаслом, що “наша волость сама в собі”, отже не потребує визнавати над собою ніякої державної влади, бо, мовляв, держава — це податки і тягари.

Після чотирорічної світової війни, фронти якої пересувалися по українській території, та після дворічної революції, село було сколихане і тяготіло до того, щоб замкнутися само в собі, ізолюватися від усього світу та мати свій спокій. Ці гасла мали деякий послух на найдальше на Захід висуненим Правобережжі і на Волині, бо тут лютувало найбільше воєнне лихоліття під час світової війни. Цей психічний настрій знаходив собі особливо податний ґрунт серед маловироблених сільських кіл, які саме були на Волині і на західнім Поділлі. На Лівобережжі, де села були більше вироблені, і на Київщині, такі настрої могли собі здобувати ґрунт трудніше.

До того загального моменту мусів ще долучитися додатковий момент: присутність на території даної волости кількох занархізованих здемобілізованих матросів або большевицьких агентів. Перші були в часі революції надихані анархістичним духом; другі, не маючи ґрунту для відкритого большевицького повстання під большевицькими гаслами, воліли провадити боротьбу проти влади Української Держави під гаслами суверенної влади кожної волости.

Не вистачили б ще й ці два моменти, якби не те, що в селі за час чотирорічної війни і дворічної революції підросла нова парубоча молодь, якої не могли батьки відповідно виховати з причини своєї відсутності на війні. Ця молодь деморалізувалася ще й з причини загального упадку моралі в такім переломовім часі.

Всі ті моменти разом взяті доводили до того, що в кількох волостях на згаданій території гурт матросів або анархістів в цій періоді встигли були часово зорганізувати “сепарацію” такої волости, заманити “хлопців” до грабунку магазинів державного майна в

повітовім містечку або до грабунку купців, а тим самим поставитися проти державної влади.

Статечні господарі не брали участі в таких бунтах для побудови волосних “республік”, але й були безсильні протиставитися, якщо не прийшла в допомогу частина української регулярної армії. Проте, у збройнім загоні такої волосної “республіки” брали участь парубки не тільки з бідних родин, але також із багатих, утікаючи здому для “пригоди”.³⁴²⁾

“ДЕРМАНСЬКА РЕСПУБЛІКА”

В цей періоді влади Директорії УНРеспубліки, про який тут мова, таких випадків анархічних виступів проти держави взагалі, було мало і вони були короткотривалі. “Дерманську республіку” зліквідовано в дуже короткім часі. Вона проіснувала всього кілька днів. “Армія” цієї волости була зорганізована колишнім матросом Деревенко-Галатою з елементів, які прагнули грабунку. Господарів ця “армія” стероризувала, а після першого успіху постановила здобути ще на “славу” місто Здолбунів. Одначе, хоч чисельно невелика, але здисциплінована залога здобулнівської станції розбила наступ банди, що вдерлася була аж під залізничий двірць, а потім, переслідуючи, окружила її в лісі, де взятих приступом розстріляно доразовим судом.³⁴³⁾

“ЛЕТИЧІВСЬКА РЕСПУБЛІКА”

Подібна доля зустріла також “летичівську республіку”, яку зліквідував за кілька днів її існування отаман Волинець. Цю анархічну авантюру організував большевик жидівського роду Мушлін та колишній матрос Романенко.³⁴⁴⁾

В такий самий спосіб була скоро зліквідована “пригоринська республіка” в Дубровниці в околиці річки Горині (звідсіль її назва). Зорганізував цю “незалежну волость” меткий муляр Савицький. З огляду на його організаційні здібності йому вдалося було зор-

ганізувати великий збройний відділ з тисячами молодців, спрагнених слави й здобичі.

Запаморочений першим успіхом у волості Савицький рішив напасти на місто Костопіль. Тут одначе регулярне військо УНР розбило цю банду цілком. Невдача так розлютила “молодців” Савицького, що вони його самі вбили.³⁴⁵⁾

Якщо йдеться про “пашківську республіку” і інші ще деякі, то вони виникли вже в останнім періоді 1919 року і про них буде мова на своїм місці.

СПЕРШУ ВЛАДА УНР ЗАГНУЗДАЛА АНАРХІЮ

Такі анархістичні виступи не могли поширитися по селах України в більшім розмірі в періоді січня 1919 тому, що тоді була сильніша і військова і цивільна влада УНРеспубліки. Хоча влада шойно організувалася, то всюди з першими успіхами Директорії УНРеспубліки панував серед більшости народу великий запал до праці, який переборював усі перешкоди та перед яким притихали всякі авантюрицькі елементи. При пізніших поразках від половини січня і на початку лютого 1919 р. цей запал ослаб, а з ним ослабла також влада. Це заохотило авантюрицькі елементи підняти голову і ризикувати різні анархічні виступи.³⁴⁶⁾

При великім ентузіязмі, який панував у періоді боротьби від листопада 1918 р. по половину січня 1919 року, військова й цивільна влада легко й скоро ліквідувала всякі анархічні й, просто, бандитські виступи. Дещо трудніше приходилося ліквідувати такі анархічні виступи, які були не по селах, а в міських центрах. Там знаходилися серед московської і жидівської меншини численні большевицькі агенти й організовані члени РКП. Вони мали можливість організувати сильніші виступи проти влади Української Держави і тому там мусіли бути вислані сильніші частини регулярної армії УНРеспубліки. Проте, в періоді, про який мова (до кінця січня 1919 р.), такі анархічні виступи, зорганізовані большевиками, мали місце лише в трьох міс-

тах: Житомирі, Овручі і Катеринославі.³⁴⁷) Ці виступи були в боях зліквідовані, але вони потягнули за собою важкі наслідки. Про них буде в нас мова окремо при обговоренні злочинних протижидівських погромів.

Треба тут зайнятися тільки справою Катеринослава тому, що тут разом із організованим більшевиками виступом був у спілці горезвісний у пізнішій періоді анархіст Нестор Махно зі своїм загоном.

МАХНОВА АНАРХІЯ У СПІЛЦІ З БОЛЬШЕВИКАМИ

Першу спробу захопити Катеринослав, що тоді вже був великим робітничо-промисловим центром, підприйняла більшевицька організація на місці вже негайно, після усунення гетьманської влади. Проте, перші спроби більшовиків на цій території були ударемнені українським військом, зорганізованим там на поспіх.

Однак, більшовики дістали допомогу від анархічного загону під проводом Нестора Махна та опанували частинно Катеринослав. Проте, українське військо під проводом соціаліста-революціонера, Захара Малолітка, (пізнішого отамана Сатани) 25 грудня 1918 р. викинуло махнівців і більшовиків із міста.³⁴⁸) Проте, сила українського війська в Катеринославі, не була велика у порівнянні з тим фактом, що місто мало велике московське й жидівське змосковщене населення, яке тоді у значній частині симпатизувало з будьякою московською владою, а було негативно настроєне до всякої української державности. Тим то при кінці грудня махнівцям у спілці з більшевиками знову вдалося виперти українське військо з Катеринослава.³⁴⁹) Режим більшевицької спілки з махнівцями в Катеринославі був повний терору, грабунків і насильства. Тим то тепер не лише українське, але й московське і жидівське робітниче населення було знеохочене таким режимом і стало обертати свої надії на владу Української Народної Республіки, бо бачило в ній гарантію спокійної праці і порядку.³⁵⁰)

До українських відділів от. Малолітка й отамана "Запорізької Січі" Божка прийшла допомога від Січо-

вих Стрільців під командою Самокиша і спільним браваурним наступом вони відкинули спілку махнівців і більшовиків з міста Катеринослава й околиці на лівий берег Дніпра. Місто 2 січня 1919 р. знову вже було під українськими прапорами.³⁵¹)

Нестор Махно

Проте, ця важлива позиція не довго могла утриматися в українських руках. Від Харківщини сунула ціла московсько-советська армія. Вона кинула в бік Катеринослава чисто московські полки під командою Дибенка, а для пропаганди додала відділ "перешколених" у Московії утікачів з України. Ця чисельно переважаюча сила московських дивізій пробилася собі вище Катеринослава переправу через Дніпро на правий берег і тим примусила дня 23 січня 1919р. українські війська до відступу з Катеринослава.³⁵²)

В оборонних труднощах української влади на Катеринославщині грала значну роль та обставина, що тут з одного боку в московській меншині, зокрема ж у місті, була закорінена большевицька організація, а з другого боку — значна частина українського селянства була збаламучена анархістичною пропагандою Нестора Махна. В цей період Махно виступав як тісний спільник большевицької агресії і поміг їй на Катеринославщині в дуже значній мірі. В наступнім періоді Махно і його сусід на Херсонщині, отаман Матвій Григорійів, наробили куди гіршої шкоди для української оборонної війни.

Григорійів підняв тоді чорний прапор бунту щойно при кінці січня; тому ним займаємося в наступнім періоді. Махно почав свою руйнівницьку роботу вже при кінці 1918 року і тому зайнятися ним треба на цьому місці.

МАХНІВСЬКИЙ “АНАРХІЗМ” В БОРОТЬБІ ПРОТИ УНРЕСПУБЛІКИ

Махно походив із Гуляй-Поля, де народився в 1884 році.³⁵³) Освіта його була мала — сільська школа, а решта—самоосвіта в пізнішій тюрмі. В 1908 році він був засуджений на смертну кару за убивство місцевого поліційного урядовця, але смертна кара була йому замінена в досмертну тюрму. Біографи Махна не є згідні в тому, яким мотивом було викликано убивство. Деякі кажуть, що грабіжжю, другі, що пімстою. Сам він, подаючи інформацію про свою кару, не каже за що його засуджено.³⁵⁴) Взагалі ж, як його біографи, так і він сам, навмисне понатворювали багато легенд, які при ближчій досліді виявляються цілком позбавленими ґрунту. Визволила його з тюрми революція в царській Росії в березні 1917. Він встиг скоро зорієнтуватися в новій ситуації та серед непоінформованих кіл сільської молоді почав грати роль політичного мученика за “ідею анархізму”. Нема сумніву, що його вбивства,³⁵⁵) в часі першої революції в Росії, не були з “ідейних анархістичних” мотивів, бо ж йому тоді було ледви 20 років і він не мав де набратися анархістич-

них переконань. Напевно Махно набрався своїх примітивних анархістичних поглядів під час відбування кари в'язниці, де він зустрічався з ув'язненими московськими соціалістами та анархістами. В кожному разі, вже в кілька місяців після свого звільнення з в'язниці, маємо сліди його анархістичних і взагалі протидержавних поглядів у його листах.³⁵⁶) Він відразу взяв демагогічний курс проти всякої держави. Це гасло знаходило собі відгук і ґрунт не тільки в тодішніх обставинах, але й серед здеморалізованої війною молоді односельчан і в сусідніх селах. В часі першого нападу Советської Росії на Україну, він був організатором “анархістичного загону”, який співпрацював з большевиками. Ці махнівські “анархісти” мусіли добре дати себе взнаки господарям і купцям, коли проти цієї анархічної грабіжної банди зорганізувалася для підтримки влади УЦРади окрема жидівська сотня в Гуляй-Полі, яка потім розгромила цей махнівський анархістичний загін.³⁵⁷)

Махно втік разом з большевицькою армією тоді, коли її виганяла з України протиофензива Армії УНРеспубліки в союзі з військами центральних держав. Він повернувся з території Советської Росії таємно в околицю Гуляй-Поля, до села Рождественка, щойно в половині липня 1918 р. скриваючися пильно.³⁵⁸) Махно в часі гетьманату всі сили поклав для того, щоб у Гуляй-Полі та в околиці зібрати собі відповідну підпільну організацію з рішених на все молодців. Як поводитися його конспіративна банда в тім часі, ми знаємо припадково з найбільш вірогідного джерела, бо від пізнішої його жінки. В однім листі з Гуляй-Поля, де вона тоді учителювала, вона писала до Києва про ці відносини так: “У нас тут з'явився бандит Махно. Нападає він тут на заміжніших людей, на духовників та на інтелігенцію. Грабує та вбиває. Ми його дуже боїмося. Як тільки смеркне, не виходимо на вулицю. Замикаємо двері та завішуємо заслони на вікна, щоб не видно було світла”.³⁵⁹)

Так свідчила про Махна і його “діяльність” учителька Галина Кузьменківна, яка в пізнішій часі, коли Махно став паном положення в околиці Гуляй-Поля, погодилася стати з черги новою його жінкою. Цю свою діяльність Махно сам і його звеличники старалися прибрати в шату ідеального анархізму, хоча всі безсторонні свідки подають факти, що він не був ні ідеалістом-анархістом, ні взагалі не мав ніяких моральних засад. За заслоною анархістичних фраз він скривав свою деспотичну жадою влади виключно для себе.³⁰⁰)

У дібранім “Революційно-Воєнним Комітеті” свого загону повстанців він не терпів ніякої іншої думки і при спробі вияву іншого погляду нищив інакшесудуючого на місці сам особисто. Він був в одній особі “законодавцем”, головним командиром, суддею і катом. Розуміється, що про якийсь суд, у нього не було мови. Навіть для звичайного показання своєї влади він стріляв неповинних людей на місці.³⁰¹) Виявляв велику жорстокість, яку гамував лише тоді, коли цього вимагав його інший важливий інтерес, зокрема ж підступ проти ворога. Він був росту нижче середнього, з сірими хитрими очима, миршавої постаті.³⁰²) Як уроджений деспот, він любив “світити” зовнішньо: мешкав під час походу чи постою зі своєю новою жінкою лише в найліпших домах, звичайно в ще незнищених дворах або попівствах; майже кожного дня любив перебиратися в якесь заграблене нове цивільне або військове убрання; раз убрався навіть в уніформу університетського студента, яку десь “здобув”.³⁰³) Як правило, говорив лише по-московськи, хоч ця його мова була у вимові сильно зукраїнчена. Не був добрим промовцем, але вмів підійти до селянства, яке він знав з досвіду, хитрою демагогією, яка потурала зібраним “повстанцям” у їх егоїстичних інстинктах. Звичайно говорив коротко і ядерно, а після кожної головної фрази додавав слово “только” (московське “только” в українській вимові).³⁰⁴)

В початковій періоді боротьби свого загону і в пізніших періодах аж до осені 1919 року, Махно не мав, ні в своїй штабі, ні взагалі коло себе, так званих ідейних анархістів-інтелігентів. Вийнятком був лише в першій періоді анархіст Миргородський, який служив Махнові для його всяких зв'язків і “дипломатичних переговорів” із владою УНР або з іншими загонами. На брак всякої інтелігенції в своїй загоні і взагалі на відсутність будь-яких міських людей, він нарікав сам у своїх спогадах.³⁰⁵) Проте, цього нарікання не треба брати поважно в тім сенсі, що Махно справді бажав бачити коло себе інтелігентів із якимсь голосом. Як кожна деспотична натура, він недовір'яв мудрішим від себе людям і ненавидів їх. Де тільки мав найменшу причину, там нищив інтелігенцію під претекстом “зради” трудовому народові. Спеціально мстився на православних духівниках. Сам він оповідає про те, як він наказав у своїй присутності повісити, “як пса”, православного священника в селі Рождественці.³⁰⁶)

Своїх “повстанців” Махно не втаємничував, ні в свою політику, ні в свої погляди на “анархічне суспільство”. Він вдоволявся загальними фразами про “волю” і “визволення” трудового селянства від влади буржуазії і поміщиків та державних урядовців. В своїх спогадах, де він наводить свої листи, відозви і промови, він навіть пізніше не пробував викласти свій погляд на анархізм. Видно, що він сам його не мав у виробленій формі. Які були його суспільно-політичні погляди баламутні, видно з того, що він давав таку оцінку переконань тодішнього українського селянства:

“Революція на селі, писав він, приймає явний противласницький характер, який ми повинні підтримувати всіма силами і старатися, щоб цей характер був висловлений більш означено”.³⁰⁷)

Власне вся революція на селі тоді носила власницький характер, тобто новий переділ землі між потребуюче селянство. І саме цей момент використовував

Махно, а потім говорив про “противласницький” характер цієї революції на селі.

Залишається питання: Чи тільки самим задоволенням інстинктів “пригоди” міг би був Махно і його бандитські спільники з давніх часів притягнути досить значну масу селянської молоді в ряди своїх “повстанців”? Прем’єр І. Мазепа слушно звертає увагу на те, що на Катеринославщині й Херсонщині були в селах ще живі старі козацькі й гайдамацькі традиції. Селянський матеріал у своїй масі був там цілком здоровий, хоч “сирий” під політичним і національним оглядом. При відповідній кількості вмілих освічених державно-творчих організаторів цей селянський елемент міг стати підставою мілітарної сили Української Держави і її оборонити проти Росії. Нажаль, таких організаторів було дуже мало і тому залишалося вільне поле для різних отаманів типу Махна і Григорієва, які робили не національну, а свою власну політику.³⁶⁹)

Позитивно вмів використати ці козацько-запорізькі традиції от. Божко, (інженер-геометер і в часі війни капітан у російській армії) та учитель Захар Малоліток, як також Микола Горобець. Вони зорганізували в Катеринославщині “Вільне Козацтво” та “Запорізький Кіш”, які були основою оборони Катеринослава. Але цих людей було мало, а поле широке. Його використав Махно від самого початку свого повороту з тюрми. Тим то в загоні Махна були й чесні, але національно малосвідомі селянські елементи. Вони знали тільки з усних оповідань козацьку й гайдамацьку традицію та відгукувалися на поклики тих, які ці традиції вміли в позитивнім чи негативнім напрямку використати. Махно знав цю традицію і вміло використовував її для свого особистого інтересу. В дусі тієї традиції він надав собі офіційний титул “батько” і наказував себе ним титулувати.³⁷⁰) Він навіть свої листи сам підписував цим титулом “батько Махно”.³⁷⁰) Своїх “махнівців” Махно титулував одначе не козаками, а “повстанцями”. З того титулу видно, що він цій назві

бажав надати якогось загального анархістичного змісту: засадниче повстання проти всякої державної влади. Його поклики виразно вживають тієї титулятури.³⁷¹) Зрештою також свою команду він залюбки називав також “Повстанським Штабом”.³⁷²) Ці назви були у Махна приємливі, як він робив повстання проти когось, але він не терпів повстання проти своєї деспотії, яку фальшиво називав анархізмом.

Ніякої ідейно-виховної і політичної діяльності Махно у своїм повстанським загоні не провадив, хоч би і в якимсь анархістичнім дусі. Для того він сам не надавався, а інтелігентних анархістів до себе він не притяг, найправдоподібніше тому, що боявся їх впливу. Щойно восени 1919 р. він пробував робити якусь загально-освітню діяльність при допомозі принагідних учителів, але це була борше комедія з його боку, щоб показатися перед повстанцями, а здругого боку він впливу цих інтелігентів тоді вже не боявся.³⁷³) Не диво, що в моральнім і освітнім сенсі повстанці Махна стояли дуже низько, йдучи за низькими інстинктами і їх заспокоєнням: горілкою, їдою і жінками.³⁷⁴) Чому вони властиво воювали раз проти Директорії в спілці з більшовиками, потім в спілці з більшовиками проти отамана Григорієва, пізніше проти більшовиків, потім знову в кооперації з більшовиками проти Денікіна, а далі знову проти більшовиків і в деякій кооперації з військами Директорії, того вони самі не знали сказати і над тим небагато думали. На питання: “За що ви, хлопці, воюєте”? Відповідь була: “Запитайте батька Махна, то його справа”. А другі знову давали таку відповідь: “А що буде з революцією, коли всі вдома сидітимуть”?³⁷⁵)

З таких і подібних відповідей “повстанців” загону Махна ясно, що вони не мали ніякої виразної політично-суспільної програми, окрім протидержавних гасел взагалі. Політика в загоні була виключним правом і обов’язком “батька” Махна.

До нього виключно належало рішення питання: з ким сьогодні йти проти кого, а з ким завтра й проти

кого? Він також вирішував справу ставлення до Жидів. В цій останній питанні ядро Махнового загону було від самого початку настроєне дуже проти Жидів. Причиною того був виступ жидівської сотні в Гуляй-Полі й околиці проти анархістів-комуністів і большевиків у березні-квітні 1918 року. Це посвідчує сам Махно у своїх спогадах.³⁷⁶)

Махно потім старався пояснити своїм читачам на еміграції, після 1921 року, що він нібито освідомлював своїх "повстанців" у юдофільській душі, але факти, що їх він сам потім наводив у своїх спогадах свідчать про те, що в його загоні панував засадничий протижидівський дух. Найпереконливішим доказом є те, що з доколичних містечок і міст Катеринославщини, ні один Жид-анархіст не пристав до його загону.³⁷⁷) Факт відсутності жидівських анархістів у його загоні навіть як пропагандистів, пояснює сам Махно тим, що тоді "село ставилося з недовір'ям до Жидів взагалі".³⁷⁸) В свою чергу те недовір'я до Жидів взагалі навіть у своїм загоні пояснює Махно тим, що раніше, за режиму УЦ-Ради та за гетьманату, "міщансько-купецькі кола Жидів дали ,принайменше в нашій районі, дуже много шпигунів, зрадників і провокаторів"...³⁷⁹*) Своєю демагогією "проти буржуазії", яку Махно вбачав у кожному заможному селянині, купці, інтелігенті, можна бути певним, що загал повстанців Махна мало розрізняв на практиці жидівського "буржуя" від всякого жидівського "небуржуя". Гасло Леніна: "грабуї награблене" підходило Махнові і до його своєрідного анархізму і для своєрідного юдофобства його загону.³⁸⁰) Цим також можна пояснити факт, що Махно відразу в листопаді-грудні 1918 р. рішився ближче кооперувати з большевицькою агресією, уважаючи її собі ближчою і менш небезпечною.

Сам Махно оповідає в своїх спогадах, що він був схвильований, коли йому на вістку про повстання Директорії УНРеспубліки під головуванням Винниченка поставлено питання, чи він зі своїм загonom підтримає

змагання Директорії. Проте, він переміг своє хвилювання і рішився відразу на ворожий виступ проти Директорії, а тим самим у даних обставинах на кооперацію з большевиками. З природи хитрий, він наперед увійшов у переговори з командуванням українських військ у Катеринославі, але виключно для того, щоб ліпше при допомозі своїх делегатів розвідати про стан справи в Катеринославі та мати змогу там знайти одностумців-бунтівників.³⁸¹) Про ці переговори потім Махно оповідав різні байки, щоб представити своїх делегатів і себе самого в найліпшій світлі, а командирів Армії УНРеспубліки гіршими. Ці байки простував начиний свідок подій — пізніший прем'єр І. Мазепа.³⁸²)

Большевики радо погодилися на спілку своїх військових відділів із бандою Махна. Махно, як головний командир експедиції на Катеринослав, дав тоді після здобуття міста своїм "повстанцям" відповідну нагоду "погуляти". Банда Махна, з неліпшими тоді частинами советської армії, влаштувала погром на "буржуазії", тобто властиво на всіх, хто мав щонебудь при собі або в своїй помешканні. Коли місто було визволене від цієї махнівсько-большевицької спілки, то зладжено докладний урядовий звіт із цього погрому з свідченнями свідків і фотографіями. Цей матеріал навітлює тодішній міністер внутрішніх справ в Уряді УНРеспубліки, проф. Олександр Мицюк, який мав цей звіт у своїх руках. Цей погром був одним із найжахливіших.³⁸³) Коли французькі й еспанські ідейні анархісти цікавилися Махном на еміграції і славили його, то напевно вони не знали всієї жахливої правди про нього.

В першій своїй періоді боротьби проти Директорії УНР в спілці з большевиками збройні сили Махна були ще невеликі. В кожному разі вони не пересягали одної тисячі "повстанців" під безпосередніми наказами Махна. Приблизно стільки він міг мати тоді ще принагідних поплентачів, які використовували нагоду в неорганізований спосіб. Небезпечним противником української державности в тім часі Махно був тільки то-

му, що він діяв у заплілі Армії УНРеспубліки одночасно з тим, як з фронту наступали регулярні советські частини від Харкова й Полтави. Скорий упадок Катеринослава причинився до захитання отамана Григорієва на Херсонщині при кінці січня та до скорого відступу Дієвої Армії УНР з лінії Дніпра також на Північ від Катеринослава.

Автори, які люблять тодішні місцеві бунти різних отаманів, що були скоро зліквідовані, представляти як “війну Директорії з власним народом”, а також деякі місцеві виступи московської і змосковщеної меншини в містах проти Української Держави, підносять до п’єдесталу “оборони трудового народу перед реакцією Директорії”, — не мають відваги зарахувати до того “народу” і “пролетаріату” також Махна з його “повстанцями”. Вони просто мовчать про нього, хоч він тоді відіграв найчорнішу роллю погромщика в чужій службі.³⁸³⁾

Число “повстанців” загону Нестора Махна зросло дуже сильно ще в грудні, коли Махнові вдалося приєднати до себе загін Федора Шуся, який спочатку на подібних анархістичних основах діяв рівнобіжно до Махна на Катеринославщині. Він став заступником у загоні Махна.³⁸⁴⁾ В загоні Махна він найчастіше діяв у відділі кінноти.³⁸⁵⁾

Кінноти в Махновім загоні було небагато не тому, що він не міг дістати достатньо верхових коней, як тому, що він вибрав іншу тактику скорого пересування своїх загонів: “тачанки”. Дехто думав, що “тачанки”, то двокідки (двоколісні вози, яких раніше вживала російська армія). Це помилка, як про це свідчать ті, що були довший час при загоні Махна.³⁸⁶⁾ Це були звичайні підводи (чотироколесні), на яких Махно саджав по кількох піших “повстанців” а також все “барахло” повстанців, запаси харчів, амуніцію і взагалі всяку добичу та скоростріли. Цим способом загін міг у цілості дуже ооро порушуватися в терені і випереджувати піхоту, яка була головною частиною армії — Дирек-

торії УНРеспубліки й Советів.³⁸⁷⁾ Коли загін Махна розрісся і упорядкувався, то він валці своїх тачанок надав навіть дещо гайдамацької фантазії. На першій тачанці він казав умістити таблицю з написом: “Не втечеш”. На останній тачанці знову був напис: “Не здоженеш”.³⁸⁸⁾ Були також легендарні оповідання, що буцімто Махно мав свої окремі гроші-банкноти, виписані на полотні з чисто махнівським гаслом: “Гоп, кумо, не журишь, в Махна гроші завелись”.³⁸⁹⁾ Проте, це оповідання треба уважати напевно вигадкою. Є також дальший додаток цієї легенди, що нібито на цих “грошах” був ще напис: “фальшувати дозволено”. Свідки махнівського руху, які були довший час у його загоні і написали про цей рух свої спогади, не згадують про це нічого.³⁹⁰⁾ У Махновій службі діяли також жінки й дівчата. Махно хвалиться у своїх спогадах, що вони були жінками добрих чоловіків або доньками порядних господарів, які дозволяли їм пристати до Махнової служби. Це пояснення Махна невірогідне. Жінки без чоловіків могли бути в загоні Махна тільки з пригідних спонук.³⁹¹⁾ З правила махнівці поводитися з жінками, яких могли зустріти безборонними, не дуже то по-лицарськи. Наочні свідки стверджують багато фактів насильства та знасилувань дуже звірського характеру.³⁹²⁾

ОРГАНІЗАЦІЯ ДАЛЬШОЇ ОБОРОНИ І ТРУДНОЩІ НА ФРОНТІ

НОВИЙ ПОДІЛ ФРОНТОВОГО КОМАНДУВАННЯ

В попередніх частинах були подані організаційні заходи влади УНРеспубліки для успішної оборони на фронтах проти агресії Советської Росії, загрози білих московських військ з району Одеси під прикриттям антантського десанту і проти польської інвазії на північно-західних землях. Після реалізації хвастівського договору про об'єднання двох українських державностей у соборну наступило домовлення про координацію оперативних плянів на соборних оборонних фронтах. В світлі ратифікаційного акту могла бути мова до часу зібрання Всеукраїнської Конституанти тільки про узгодження операцій Дієвої Армії і Української Галицької Армії, а не про єдине командування з Києва. Цивільна і військова влада до того часу мала бути в Західній Україні в руках Державного Секретаріату, а це значить, що Українська Галицька Армія підлягала безпосередньо владі Західньої України і щойно за її посередництвом могла підлягати Генеральному Штабові і Головному Отаманові Військ УНРеспубліки.

В Києві в тім часі це питання уявляв собі Генеральний Штаб і Головний Отаман, який діяв в імені

Директорії УНР, дещо інакше. Це видно з нового упорядкування оборонного фронту, яке Генеральний Штаб у згоді з Головним Отаманом Петлюрою видав окремим наказом. Ось дослівний текст цього наказу, переданий у наказі командира Правобережного Фронту отамана Олександра Шаповала:

НАКАЗ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ФРОНТУ

25 січня 1919, ч. 32

Оголошую наказ Начальника Генерального Штабу від 23 січня 1919 року ч. 30:

"З 22-го січня цього року по постанові Директорії всі військові справи, як Дієвої, так і Постійної Армії, доручено Головному Отаману.

"Безпосереднім докладчиком по всім справам Головному Отаману являється Військовий Міністер, якому безпосередньо підлягають головнокомандувачі фронтами Дієвої Армії, командири постійних корпусів і усі управління Військового Міністра.*)

"По директивам Головного Отамана і під безпосереднім керуванням Військового міністра провадяться боеві акції Дієвої Армії Начальником Генерального Штабу.

"1) Всі війська Дієвої Армії поділяються на слідуєчі фронти і групи: Південно-Східня Група Гупія на правах командира окремого корпусу (в складі Загонів Григорьєва і полків Гупія), Штаб групи Єлисаветград.

"Східній Фронт (на правах головнокомандуючого фронтом) в складі: Корпуса Січових Стрільців, військ отамана Волоха (бувших Балбачана) на правах командира корпусу, Сушка (на правах командира окремого корпусу), Поліщука і полковника Аркаса (на правах командира окремої дивізії). Штаб Східнього Фронту Київ.

"Правобережній [Фронт] в складі військ полковника Осілка (на правах командира окремого корпусу), отамана Омеляновича-Павленка (на правах командуючого армією). Штаб Правобережного Фронту Волочиськ.

*) Весь текст без правописних поправок. — М. С.

"2) Розпорядженням Головного Отамана Петлюри командуючими групами і фронтами призначені: Південно-Східньою Групою отаман Гулій, Східнім Фронтом — отаман Коновалець і Правобережним отаман Шаповал.

"3) Граничні смуги між Південно-Східньою Групою і Східним Фронтом — Константиноград — Олександрія, — Шпола — Балта, — всі пункти для Південно-Східньої Групи включно. Між Східним і Правобережним Фронтом — Річиця, ріка Дніпро і західня границя Київщини. Для Східнього Фронту Річиця включно.

"4) Задачі: а) Південно-Східній Групі вести операції супроти большевиків в Катеринославщині для міцного утримання Катеринославу, Сіненельникова, Новомосковська, Олександровська і ні в якому разі не допустити ворога на правий берег Дніпра. б) Східньому міцно тримати займаємий фронт, роблячи всі заходи задля захвата Полтави, Бахмача, Чернігова. в) Правобережному — міцно держати залізницю Київ, Коростень, Сарни, вживаючи всі заходи для захоплення Мозиря та Луїниця і продовжувати наступну операцію у Львова. На Дністрі наглядати лише за мостами засобами повітових та губерніяльних комендантів, не ведя**) ніяких ворожих операцій, а всі певні сили кинути на Північ згідно виданому наказу в будучому.

"5) Чергові донесення: оперативні к 11 і 22 годинам, розвідочні к 11 годинам і зміни в розташуванні частин к 22 годинам.

"6) Головнокомандуючим фронтами і Південно-Східньою Групою всі донесення пересилати Начальнику Генерального Штабу в Києві.

"Всі підлеглі головнокомандувачам фронтами і групою, зноситися з Генеральним Штабом по комнаті ч. 305.

Київ, 23 січня 1919 року, 16 годин 40 хвилин. Начальник Генерального Штабу отаман Мельник. Перший отаман квартир-майстер отаман Синклер".

Задля виконання цього наказую:

**) Має бути "не ведучи".

1) Полковнику Оскілко міцно тримати залізницю Сарни (Коростень — Київ), вживаючи всі заходи для захоплення Мозиря та Луїниця, для чого зробити негайно перегрупировку своїх сил і всі певні частини перекинути на овручський напрямок.

Отаману Омеляновичу-Павленко продовжувати наступну операцію у Львова. Комкору***) 10 [Корпусу] полковнику Кірієнко стежити лише за мостами на Дністрі і не вести ніяких ворожих операцій.

2) Гранична смуга між корпусом полковника Оскілко залишається стара згідно директив моїх ч. 1 та 2.

3) Холмсько-Галицькому Фронту (на Волині здовж Буга) надалі іменуватись Правобережним, а Армії отамана Омелянович-Павленко Галицькою Армією, а групі полковника Оскілка — IX Корпусом.

5) Всі донесення повинні надсилатись по команді: безпосередні зносити підлеглих мені частин з Начгенштабом, Міністром Військових Справ або Головним Отаманом найстрогіш заборонкою.

6) Про одержання цього наказу телеграфувати.

Підписав: Головнокомандуючий фронтом отаман Шаповал.
3 оригіналом згідно: За Начальника Штаба — Генерального Штаба полковник (підпис)³⁰³)

До цього загального наказу Генерального Штабу військ УНР потрібні деякі замітки:

Тут уперше сконстатовано, що Директорія прийняла постанову, що всі військові справи підлягають тільки одному її членові, — Симонові Петлюрі, як Головному Отаманові. Ця постанова була прийнята щойно 22 січня 1919 р. До того часу інші члени Директорії також займалися в ширшій чи вужчій мірі військовими справами. Начальний нагляд над усіма справами вів Голова Директорії Винниченко. Від тепер назовні тільки Головний Отаман Петлюра мав займатися в Дирек-

***) Скорочення: командирові корпусу. — М. С.

****) Скорочення: Начальникові Генерального Штабу. — М. С.

торії військовими справами і він поносив виключну відповідальність за неї перед Директорією і Конгресом Трудового Народу України.

Помічними органами Головного Отамана*) були Міністерство Військових Справ і виділене з нього окреме управління — Генеральний Штаб.

Оперативні пляни мав виробляти в найзагальнішій формі Генеральний Штаб і його Начальник мав у найвищій інстанції провадити операції цілої Дієвої Армії. Фактично, як свідчать учасники і співробітники Генерального Штабу, Генеральний Штаб виробляв тільки в дуже загальних рисах завдання для окремих фронтів, а всі докладні оперативні пляни виробляли вже штаби цих фронтів або окремих груп.³⁹⁴) під керівництвом штабу Дієвої Армії.

До того часу Начальником Генерального Штабу був отаман Осецький. Тепер Головний Отаман у порозумінні з Міністром Військових Справ іменував на це становище отамана Андрія Мельника. Призначення було зроблене не виключно за визначне військове знання Андрія Мельника, але з огляду на певність його національно-державних поглядів і тим самим його певної лояльності для начальної влади УНР. Так саме поясняв це призначення сам Петлюра провідникові українських соціал-демократів і пізнішому прем'єрові Ісаакові Мазепі. До повстання Директорії Мельник був сотником і помічником командира Загону Січових Стрільців у Білій Церкві. Загін СС розрісся до Осадного Корпусу, Мельник був піднесений скоро до ступня полковника і повнив функції шефа штабу цього корпусу.³⁹⁵) Безпосередніми помічниками Мельника, як Начальника Штабу, були добрі фахівці: колишній генерал-майор генерального штабу Володимир Сінклер і колишній підполковник Василь Тютюнник. Вони ви-

конували свою службу дуже сумлінно і на високім рівні щодо фаховости. Сінклер не був Українцем.³⁹⁶) Директиву в справі плянів Генерального Штабу давав Петлюра, який військовими справами займався від 1917 року.

Цікавим явищем київських настроїв у військовім центрі було підношення до високих ступенів в дуже короткім часі. Кому дано трохи вище командування зараз підношено його з четаря, або поручника до полковника, а потім за пару тижнів до отамана. Титул "отаман" рівнявся титулові генерала. Це ми бачимо навіть при титулі "генерал-квартирмайстра", який у наказі названий вже "отаманом квартирмайстром". Колишнього поручника В. Оскілка піднесено ще в грудні до ступня полковника, а незабаром при кінці січня вже до ступня отамана.

Оперативні завдання, які дав наказ Генерального Штабу головнокомандувачам фронтами були офензивні. Вдаряє серед цих завдань наказ Східньому Фронтові вести офензиву на широкім фронті Полтава-Чернігів на лівім березі Дніпра. Для цього завдання мусів головнокомандувач Східнім Фронтом вислати відповідні щодо сили і певности частини війська. Це були головно частини Корпусу Січових Стрільців. Так поставлене завдання, накинене Генеральним Штабом, було неуспішне. Слабші числом людей і матеріялу українські частини не мали аж ніяк змоги здобути поставлені їм цілі — визволити Полтаву і Чернігів. Якби вони це навіть зробили, то це могло статися тільки на дуже короткий час, при чому залишалася б одночасна шкода для оборонного фронту на Дніпрі — коло Катеринослава і Овруча, бо ж не могло бути достатніх сил, щоб ці відтинки фронту над Дніпром зміцнити. Офензива на Лівобережжі тільки розсіяла на широкому фронті сили, які і так були нечисленні, ослабила їх та не причинилася до піднесення духа війська. Тепер, на основі всіх даних, є нам ясно, що в даних обставинах Лівобережжя

*) Про походження слова "отаман" і про його первісне значіння гляди мою розвідку "Що означає отаман" у "Народній Волі" (Схрентон, Па) за 1959 р. М. С.

неможливо утримати і що власне треба пляново і за-здалегідь приготувати оборонну лінію на Дніпрі і тут затримати та заломити ворожу офензиву.

До того висновку прийшов незабаром Генеральний Штаб і перепер цей погляд у Головного Отамана Петлюри пізніше, бо вже за пару днів після видання цього наказу. Раніше цього пляну Головний Отаман не прийняв, бо сподівався підсилення фронту новозмобілізованими полками.

ВНАСЛІДОК ПОРАЗКИ — УПАДОК ДУХА НА ФРОНТІ

Внаслідок ворожої переваги людьми і матеріалом мусіли прийти поразки на українським обороннім фронті. Він спочатку, в грудні і на початку січня, тримався дуже світло і завзято. Але, потім в міру поразок з причини ворожої переваги затримали свого доброго боевого духа тільки давні регулярні частини — Січові Стрільці, Запорізький Корпус, колишні сердюки і сірожупанники та група Оскілка. Новоутворені частини, невишколені відповідно і без потрібного старшинського проводу, в тім часі стали заломлюватися духово і почали тікати з фронту в далеке безпечніше запілля. Це був дух неорганізованости і невишколености, дух анархічного пацифізму, а не якийсь бунт большевицького характеру.

В оборонних боях на Лівобережжі особливо визначилися Січові Стрільці під проводом отамана Романа Сушка. Його групу вислано для відзискання Полтави, яку втратив Запорізький Корпус. Січові Стрільці вибили ворога з Полтави і її району. Ворог кинув тоді на цей відтинок свої найліпші і при тім переважаючі частини. Навіть ворожі джерела мусіли признати завзятість Січових Стрільців у боях в обороні Полтави. Битва тривала 16 годин безпереривно у дні 18 січня, цілу ніч на 19 січня і до полудня. Січова група відступила не тому, що програла битву, а тому, що її праве крило було небезпечно zagrożене відступом інших частин за Дніпро.^{300*})

Множилися на фронті також випадки отаманщини в тім розумінні, що окремі командири не хотіли підлягати безпосереднім наказам своїх командирів фронтом, але виставляли претенсію, що їм може наказувати тільки сам Головний Отаман Петлюра. Це ми побачимо нижче на прикладі отамана Семесенка, який тоді зрештою в самих боевих акціях тримався досить твердо.

Нижче подаємо декілька оригінальних звітів із фронту, які нам кольоритно висвітлюють ситуацію боротьби на фронті і в запіллі в обличчі поразок на Східнім Фронті. Там ширилася зневіра і внаслідок того відступ всупереч наказам або розпорядженням військової команди. Ці явища є такі самі в кожній армії в обличчі поразки.

Коли на фронті для наказаної офензиви на Лівобережжі і в районі Катеринослава і Овруча був потрібний кожний свіжий козак і старшина, то тоді в запіллі ширився під впливом чуток про поразки на фронті сліпий пацифізм і неохота йти взагалі на бій з ким то не було б.

Вже 25 січня 1919 р. подає отаман квартирмайстер Удовиченко в телеграмі до Києва, Генеральна Квартира, Байкова 11, інформацію про те, що в Жмеринці діє підпільний большевицький совдеп, який має зв'язки деякими козаками. В запасних полках у Жмеринці є багато козаків, які безчинно сидять там і власне підпільний большевицький центр рішив їх використати для бунту.³⁰¹)

За два дні пізніше маємо телеграму про загальне положення на Поділлі:

Телеграма з 27 січня: Київ, Байкова 11, отаману Осецькому, Київ, Фундуклійська 19, Інформаційне Бюро, Волочиський Штаб Фронта, Винниця Інформаційне Бюро при Штабі Корпусу, Роздільня Наштакор, 3, Житомир Наштакор.

На Поділлі і на колії залізниць взагалі спокійно. Настрій населення нервовий у зв'язку з останніми подіями на южнім та большевицьким фронтах.

До Жмеринки прибуло дві сотні 59-го немирівського полку і розташовуються.

Прибувши з Уманя до Гайсина 57-ий гайсинський полк чинить різні бешкети.

В Кам'янці в ніч на 26 січня хотинські повстанці*) явились на квартиру завідуючого гарматним складом і потребували видати їм зброю, набоїв і іншого гарматного майна. Завідуючий склепом відказав їм, після чого вони його і діловода заарештували, зняли з постів вартових козаків, зломали замки і забрали з 500 рушниць, 20,000 набоїв і інше гарматне майно. Телефонні дроти були порвані. Про це ведеться слідство.

В Староконстантинові вигрузився курінь смерти з великою кількістю награбованого майна, котре думають розділити і розійтись. Курінь цей большевицький,**) на місто наклав 160 тисяч контрибуції і взагалі зробив багато самочинного, незаконного. Наштакор***) 2 подільського Отаман Лебедев.***)

Один день пізніше малює стан запілля на Поділлі отаман Бондаренко у своїй телеграмі в такий спосіб:

---

*) Хотинські повстанці — це українські селяни, що перейшли з-під румунської окупації на український бік, а потім і тут бешкетували.

**) Отаман Лебедев називає згаданий у телеграмі "курінь смерти" "большевицьким" у своїм розумінні, бо ж цей курінь награбував багато майна, наробив багато бешкетів, забрав із міста контрибуцію 160 тисяч карбованців і хотів з розділеними пайками розійтись додому. З того опису найліпше видно, що тоді багато людей уважали за большевиків просто грабіжників і всіляких бунтівників. Ми бачимо, що політично цей курінь нічого спільного з большевизмом не мав, коли він розкодився додому, а не боровся за большевицьку владу. Так треба розуміти також відповідні місця в дальших звітах, хіба що вразно видно, що йдеться у данім випадку про большевицьких партійців і їх поплентачів. М. С.

***) Скорочення "Наштакор" означає "начальник штабу корпусу".

Телеграма: Київ, Генералквартирмейстру УГШ з Кам'янця Подільського

Доносу про настрої селянства та робітництва Поділля за 28 січня по донесенням повіткомісаріятів: В брацлавському, ушницькому, ямпільському, літинському і могиливіському повітах — тихо. Відношення до влади прихильне, проти республіки агітації не ведеться. Настрій в латичевському повіті невпевний. В балтському повіті тільки в Балті провадиться між козаками большевицька агітація і провокація й загрожує небезпекою. З інших повітів донесень не поступило. 29 січня 1919. Отаман

Бондаренко.***)

Телеграма Жмеринському отаману Грекову, копія отаману Тютюннику, Жмеринка Винниці 87, ВС 21, 15, 5 негайно обом адресам.

Прошу залишити в Винниці хоч триста чоловік 55-го полку. З виходом всього полку большевицький вибух безумовно буде, бо тут зараз перебуває центральний совдеп. Над'їжджають делегати з інших міст Поділля, за якими стеже комполку*) 55-го для його ліквідації. Якщо ніяк неможливо виконати (цього) прохання, прошу зняти з мене відповідальність за охорону Директорії і Уряду. Отаман Колодій. (Ця телеграма була шифрована і потім розшифрована в Жмеринці.***)

Тут знову подібна морока з недисциплінованими відділами на Волині:

Телеграма прямим дротом від полк. Пузінського.

Грабіжництво першого запорозького полку припинено вогнем сірожупанників... Про цей випадок мною було донесено по прямому дроту Головнокомандуючому Оскілко, котрий наказав

---

*) Комполку — це "командир полку"; совдеп — це "совет депутатів" большевицької партії. Отаман Колодій мав правильні вістки про те, що тоді приїхали большевицькі депутати для переведення переворотових виступів у запілля Дісвої Армії на Поділлі. Це виявилось пізніше в інших містах, зокрема в Жмеринці, Проскуріві, Фельштині і інших. М. С.

перший запорозький полк посадить в вагони і отправить в Київ в розпорядження командира Осадного Корпусу, де цей полк буде обезброси і передан воєнно-польовому суду. Наказ Головнокомандуючого я виконав і полк уже вирушив в напрямку Київ. Що торкається до розпорядження полковника Тютюняника, то [це] розпорядження теж буде виконане.⁴⁰⁰⁾

Звіт з Волині на початку лютого:

Телеграма: Жмеринка, Головному Отаману Петлюрі, міністру отаману Грекову

Прошу суворо наказати всім начальникам охочекомонних отрядів, які зараз кочують по Волині, аби вони не руйнували хоча того, що вже більш менш налагоджено. Ще раз кажу, що в більшості ці начальники не визнають на місцях ніякої влади і наводять по своїому порядку на місцях. Кажу, що для утримання порядку і спокою в староконстантинівському, ізяславському, острожському повітах знові досить могого отряду...

Отаман Біденко.⁴⁰¹⁾

На самім фронті колишні "повстанські полки" розкладались також. Треба було регулярних частин, щоб запровадити лад. Ось кілька телеграм із того часу:

Телеграма з Зоворіч.

Отаман Симоненко повідомляє, що чорноморський полк і перший партизанський полк згвалтували фронт і в безпорядку отступають на Київ. Отаман просить передати старшин цих полків суду, а козаків обезброїти. Старшина Шуренюк.

Телеграма з лютого 1919 з Коростеня Начштабу.

... Коростень тримає всього [тут одно слово невиразне] сотнями і двома гарматами. Взбунтувався 5-ий курінь, курінь Наливайка — всі в розброді — один в Коростень, другий в Новоград Волинськ. Там же затримались тяжкогарматчики [що] утікли з фронту і повернули назад... До цього часу не одержав ні одного нового чоловіка допомоги...

Взявши Овруч, я помітив розложення отряду темними силами, провокаторами... Полковник Пузінський.⁴⁰²⁾

На ситуацію в боях перед Коростенем 9 лютого вказує така телеграма про розклад колишніх різних повстанських "охочих" відділів у фронтівій полосі:

Телеграма: Начальнику генер. штабу.

Становище на фронті Коростень... таке: другий день ідуть бої під Коростенем. Зараз виявилось, що козаки полку Винниченка і три сотні бердичівського охоронного куреня категорично відмовляються битися з ворогом. Була одна надія на три сотні галичан, но по розпорядженню головного командування відправлені на Рівно і Сарни. Козаки втікають вночі з позиції. Нема сили припинити цю гадость. Таке становище.

Ком. коростенською групою Пузінський.⁴⁰³⁾

Подібне становище прихатцем змобілізованих "полків" і "загонів" бачимо також у прифронтівій Київщині і південній Україні. Наведемо тут кілька телеграм з січня і з перших днів лютого:

Телеграма: Київ, Головному Отаману Республіканських Українських Військ. Прийнята 5 січня.

Повідомляю Пана Отамана...

У цім самім районі, де я стою із своєю частиною, єсть багачко міських банд, котрі займаються тільки грабунками. Мною прийняті міри, щоб переловити і притягнути до суду таких...

Вірченко.⁴⁰⁴⁾

Телеграма: Київ, Головному Отаману Петлюрі, Зразок членам Директорії УНР. З Христинівки.

На станції Христинівка полковник Хименко заарештований старшинами і козаками бувшого дорученого йому полку, як зрадник всея України, котрий не виконував Ваших наказів по телеграмах по обезбросення курсунської бригади, а ввійшов в згоду з командиром курсунської бригади братом Грицьком Хименко, куди і хотів прилучити свій петлюрівський полк. 28 січня він самочинно виїхав на потягову станцію Звенигородка, від свого полку віз сам переговори з братом Грицьком і Феофаном і ввійшовши в згоду негайно вирушив в напрямку Козятин і ма-

ли таку мету: обеззброїти уманський полк і по виконанні вирушити на Хвастів проти Директорії і Трудового Конгресу. Частина полку у Христинівці, частина у дорозі. Вирушаємо на Козятин, де будемо чекати Вашого розпорядження. Тимчасово керування полком прийняли курінний другого куріня Федор Мельник. Тимчасовий командир першого петлюрівського полку

Мельник.⁴⁰⁶⁾

В політично невироблених колах і зокрема серед молоді в тім часі була мода на всілякі “революційні комітети”. Ходячим гаслом було, що тепер “революція — отже все вільно.” Такий вислів можна було тоді почути не тільки в Україні, але й у статечній і далекій від соціальних переворотів Чехії.

Прикладом такого модного революційного комітету (“ревкому”) може служити ревком господарської школи в Умані. Про це нам говорить уривок телеграми з 31 січня:

Телеграма: Київ. Генеральний Штаб. 31 січня.

В Умані спокійно. Образоввавшійся ревком розігнаний козаками уманського полку, як прозваний дитячим, бо складався з учнів господарської школи. В полках канівським і уманським і в маньківським повний порядок і цілком вони підтримують владу Трудового Конгресу й Директорії.⁴⁰⁶⁾

Відносини на Лівобережнім Фронті, перед Києвом, на деяких відтинках навітляють нам такі телеграми:

Телеграма коменданта ніженського району:

...Командир бригади Семісенко*) заявляє, що він безпосередньо підлягає отаману Петлюрі... Отаман Поліщук.⁴⁰⁷⁾

Телеграма: Штаб Лівобережного Фронту. Осадний Корпус. Генеральний Штаб і Головке Інформаційне Бюро армії Української Народної Республіки. З Бобріка.

Оперативна сводка за 25 січня до 8 годин ранку. Позиція на старім місці. Від командира Білоцерківського полку ніяких

відомостей немає, зв'язку не прислав, не дивлячись на наказ, щоб від кожної частини для зв'язку було при штабі 5 чоловік кінниці. Три з половиною години розісланий наказ, щоб командири частин мобілізували населення з лопатами і приступили до риття старих окопів по всім фронті і [щоб] займаємі лінії підлягали мені. Позиція займаєма військами дуже гарна. Розвідка Запорізької Бригади донесла, що козаки білоцерківського і першого київського полків плантують, що населення грабує спирт із марнівського заводу і роздає даремно козакам спирт, що настрій козаків білоцерківського і київського полків дуже кепський... В десять годин ранку виїхав на фронт... Настрій у козаків [на фронті] неровнодушний. Люди не вірять, позаяк на козаках військового вигляду не спочувається на більшій половині наших, в тім числі старшин. Білоцерківського полку на старім місці не знайшов, невідомо, куди направились.. Закріпили [тут] за собою позицію, щоб одночасно з військом полковника Аркаса вести наступ. Військо полковника Аркаса після деморалізації переформовується. Я з панцерним потягом направився по напрямку Бобрівці для розвідки. На станції Бобрівця затримав большевицьку розвідку 25 чоловік, котрі козаками запорізького куріня роззброєні і розстріляні... Київський полк самочинно знявся по напрямку на Київ. Прийняті заходи, щоб цей полк роззброїти. Я відправився на Бобрік, щоб поінформувати і наступати вперед. В три години 26-го [січня] я поведу наступ.

Отаман Семісенко.^{407*)}

Телеграма Головному Отаману Петлюрі. Прийнята 25 січня.

Прошу розпорядження, аби роззброїти перший київський полк за те, що вони самочинно покинули фронт і самочинно відступили на Київ в той мент, коли мною міцно і гарно була зайнята позиція і якби старшина білоцерківського і київського полків принаймні уміла тримати людей у руках, то большевики ніколи фронту не прорвали б, а навпаки вони були б розбиті...

Отаман Семісенко.⁴⁰⁸⁾

Всі ці матеріали дають нам образки темних сторін: важкі відносини в різних районах запілля і не менш важкі обставини на фронті. Одначе, це тільки

*) Має бути Семісенко.

окремі образки, а не цілість образу положення фронту і запілля. В більшості військ на фронті панував боевий дух. Військо билось всупереч малій надії на перемогу своєї зброї в обличчі ворожої переваги. В Корпусі Січових Стрільців була страшенна втома, бо він стояв у боях увесь час. Проте, в цім корпусі тоді було дороговказом гасло — “або незалежна Українська Держава або смерть!” Те саме гасло прийнялося було також у запорізьких частинах та інших регулярних відділах.

Цей дух переважав окремі негативні прояви в різних нерегулярних частинах і серед несвідомих кіл населення по селах.

На закінчення цього періоду боротьби влади Української Народної Республіки проти воєнного нападу Советської Росії треба підкреслити, що всі наведені в попередніх розділах факти непослуху, бунту і анархічних виступів торкалися лише незначної частини українського робітного люду сіл і міст. Величезна більшість українського народу прагнула, щоб утримався свій правопорядок, лад і спокій, бо тільки так могла успішно йти праця. Це інша справа, що значна частина тієї продуктивної української людности була втомлена попередньою довгою війною, большевицькою інвазією в зимі 1917 - 1918 років і господарською руйною. З цієї причини ця частина творчої народної маси, втомлена цим всім, прагнула сидіти мирно вдома і не йти на війну. Лише найактивніша частина тієї людности стояла дисципліновано в рядах Армії УНР і зокрема на оборонних фронтах.

На тім тлі відокремлені виступи, анархічних і пригодницьких осіб або амбітними отаманами збунтованих елементів, роблять враження чогось масового. Це тільки оптична злуда. Велика більшість маси, хоч подекуди пасивна, підтримувала в своїм переконанні владу Директорії і Уряду УНР. Цей факт мусить мимовільно признати також фальшовані московсько-советські історичні монографії. Так, наприклад, А. Лі-

холат у своїй монографії про період Директорії УНР примушений признати ось що:

“В перші місяці існування Директорії частина селян не могла визнатися в дійсних намірах українських націоналістів і тому сліпо вірила їхнім обіцянкам та вповняла ряди армії Петлюри і давала їй постачання”.⁴⁰⁸)

Коли большевицький історик мусить написати, що “частина селян” сліпо слухала влади Директорії УНР, то це в його словнику значить, що то не “частина селян”, але більшість селянства.

Дух віри в свою вільну державність був домінують настроїв народної маси в цім періоді. Не було тільки всюди на місцях потрібних вироблених інтелегентних організаторів, щоб могли охопити ці позитивні настрої і спрямувати в упорядковані адміністративні рямки.

В наступному томі розглянений хід і постанови соборного парламенту — Конгресу Трудового Народу України та діяльність Уряду УНР, а також суспільне життя і оборонний фронт у часі діяння конституції з 28 січня.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЦЬОГО ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ

(Від початку січня 1919 до відкриття сесії
Конгресу Трудового Народу України)

На цей період припадають найсвітліші Державні Акти Української Народної Республіки. На підставі Тимчасової Конституції з 26 грудня 1918 року відбулися вільні вибори до парламенту Української Народної Республіки, який мав урядову назву: Конгрес Трудового Народу України, або в публіцистиці коротшу — Трудовий Конгрес. Директорія і Рада Народних Міністрів УНР подбали про те, щоб вибори були справді вільні, тобто щоб будьяка група управнених виборців могла поставити своїх кандидатів на депутатів і провадити мирну виборчу кампанію в їхню користь. Мали правну і фактичну можливість виставити своїх кандидатів також протиурядові угруповання і навіть комуністи-большевики. На цій підставі були фактично обрані у величезній більшості кандидати урядових партій і в меншості кандидати опозиційних угруповань. Окрім легально і фактично загарантованої повної волі цих виборів, була ще окрема гарантія вибору для суспільних груп, що були в меншості у порівнянні до селянства, для всіх наємних робітників та умових працівників, тобто інтелігенції. Ці меншостеві групи суспільства могли бути змайоризовані величезною більшістю селянських голосів. Тим то виборча ординація була збудована на куріяльній системі, яка передбачувала певну кількість гарантованих мандатів для кожної суспільної групи: селян, фізичних робітників і інтелігенції. Отож, не зважаючи на революційні вимоги деяких

угруповань накинута державі волю однієї суспільної групи або партії, влада УНР твердо і послідовно провела принцип, що державний законодавчий орган має відображати ціле творче суспільство України. Зокрема влада УНР подбала про те, щоб національні меншини, Москалі, Жиди і Поляки мали виборчу волю. Вони також провели вибір своїх депутатів.

Вікопомним Державним Актом є реалізація Хвастівської Умови з 1-го грудня 1918, в якій передвступно домовилися Директорія УНР і Державний Секретаріат Західньо-Української Народної Республіки про соборне об'єднання обидвох держав в одну нероздільну Велику Соборну Українську Народну Республіку. Проголошення реалізації державної соборности проведено 22-го січня в найбільш урочистий спосіб на Свято-софійській Площі в Києві, завершуючи цим способом Державний Акт Суверенности з Четвертого Універсалу Української Центральної Ради 22 січня 1918 року.

Обидва ці Державні Акти Суверенности й Соборности зв'язані з творчою діяльністю тодішніх провідних державників: першого Президента Української Народної Республіки проф. Михайла Грушевського і Голови Ради Народних Міністрів Володимира Винниченка та потім другого Президента УНР, Голови Директорії УНР В. Винниченка і Голови Ради Народних Міністрів Володимира Чехівського з одного боку та Президента УНРади ЗУНР д-ра Євгена Петрушевича і Голови Ради Державних Секретарів д-ра Сидора Голубовича з другого боку, як державних репрезентантів в Акті Соборности.

Третій момент, який має тривале історичне значення в житті української нації, то відважна постановка всіх начальних органів Української Держави та всіх державнотворчих політичних організацій відкинути збройною силою воєнну агресію Советської Росії проти України. Героїчна відвага тих державників, що приймали цю постанову, полягає в тому, що в тім моменті Україна могла провадити цю оборонну війну тільки

власними силами. Ці збройні сили, що їх могла Українська Держава поставити на фронті проти агресії Советської Росії, не могли бути відповідно великі. Значну кількість своїх мілітарних сил мусіло начальне командування Дієвої Армії УНР одночасно поставити на Заході (Волинь і Полісся), щоб спинити тодішню польську воєнну агресію принаймні на лінії Бугу. Значні сили треба було також залишити на Південнім Заході і на Півдні, де в половині грудня і в пізніших тижнях були висаджені значні антантські мілітарні сили, за плечима яких зорганізувалися білі московські збройні відділи, що своїми операціями загрожували в запіллі Дієвій Армії УНР з цих напрямків.

Не зважаючи на велику перевагу інвазійної армії Советської Росії, Дієва Армія УНР ставила їй такий сильний і впертий опір, що ворожа інвазія могла посуватися вперед тільки з великими втратами і дуже поволі. Воєнний напад Советської Росії почався відкритими операціями вже в третій декаді листопада 1918 р. Свої військові сили влада УНР могла організувати щойно в ході революційного повстання проти гетьманату і німецької армії, а потім вже в ході агресії Советської Росії. Це була така величезна трудність, якої не знає історія іншої держави. Коли в цих обставинах влада Української Держави могла упорядкувати внутрішню адміністрацію і поставити оборонний фронт проти нападу Советської Росії, то це є надзвичайно великим, на світову міру, досягненням державників і полководців України. За два місяці воєнних операцій, Советська Росія переважаючими силами встигла здобути від України лише частину Лівобережжя. Цей свій світлий мілітарний успіх завдячує Україна невтомній і майже надлюдській енергії та відвазі всіх полководців на фронті та відвазі головного командування і зокрема всіх рядових вояків боєвих з'єднань. Цей великий спіх зв'язаний нерозривно з іменем Симона Петлюри, як Головного Отамана Військ УНР та іменами міністрів військових справ — ген. Осецького і ген. Гре-

кова, а також з іменами полководців і начальників армій і дивізій — полк. Євгена Коновальця, полк. Андрія Мельника, ген. М. Капустянского, ген. Сінклера, В. Тютюнника і інших.

Згадуючи ці світлі моменти, не можна поминути також тіней у тодішнім житті України. В часі, що є предметом розгляду в цій томі нашого історичного нарису, припадають також темні моменти: анархічні виступи деяких отаманів і воєнна втома деяких шарів змобілізованих на скору руку і неперешколених військово відділів. Їм присвячено в цій нарисі чимало місця з розумом. По-перше, тільки на тлі таких труднощів стає сьогодні зрозумілою і належно оціненою творча і відважна діяльність начальних і місцевих державних органів та полководців. Без показання цих темних явищ були б світлі акти самі собою блідими. По-друге, ближче насвітлення цих темних плям на світлім образі тодішньої визвольної війни України виявляє повну безосновність тодішніх і теперішніх тверджень московсько-советської історіографії про той період. Ця фальшована історія, писана руками московських і українських прислужників московсько-большевицького імперіялізму, намагається твердити, що буцім ці анархічні виступи були в користь “відновлення советської влади в Україні”. Докладний розгляд цих темних явищ показав наглядно, що це були звичайні анархічні виступи, які не мали ніякого ідейно-політичного большевицького характеру. Зрештою, в цій періоді ці явища були нечисленними у порівнянні з негативною постановою величезної більшості народу проти большевизму. Коли взяти в увагу, що це вже був 6-ий рік війни і революції на Сході Європи, то сама поява таких анархічних виступів і воєнної втоми, є цілком природна, як це видно з подібних і куди численніших того роду явищ у сусідній Польщі.

Страшну вину щодо послаблення оборонного фронту України, в інтересі цілої Європи, проти поширення большевизму, поносить західня антанта. Вона не спи-

нила воєнної агресії Польщі проти України в плечі її оборонного протибольшевицького фронту. Своєю висадкою на Півдні України вона внесла зміцнення ворожих Україні білих московських сил, та допомогла большевицькій Москві в її психологічній війні проти Української Народної Республіки. Вона в додатку примусила відтягнути значні сили Дієвої Армії для оборони проти білих денікінських відділів під її протекцією в Одесі і на Кримі. Розглядові стосунків України і антанті в добі Директорії УНР буде присвячений всебічний розгляд у двох дальших томах цієї праці.

Найважливішою причиною темних явищ цього періоду є довга неволя України під безоглядним утиском імперіялізму і колоніялізму російського царства. З повної заборони і підпілля могло українство вийти на денне світло щойно в березні 1917 р. За короткий час, від березня по листопад 1917 р. українська нація виявила, мабуть одинокі в світовій історії, чудо так скорого національно-державного пробудження, що вже в половині листопада 1919 р. вона здобула фактичну державну незалежність власними силами. Проте сили були обмежені фактом довгої неволі в кожній ділянці життя. Дальше чудо в історії полягало в тому, що державне будівництво відбувалося власними силами в ході воєнної агресії переважаючого ворога і при блокаді Заходу.

Наслідки довгого поневолення України російським колоніялізмом найкраще представлені в праці пізнішого Голови Ради Народних Міністрів УНР проф. Ісаака Мазепи.^{400A}) Саме на тлі цих труднощів, що впливали з цього довгого і лютого поневолення, виразніше видно світлі моменти відновленого державного будівництва цього періоду.

ПРИМІТКИ

Загальна примітка: Гранчасті дужки вказують на те, що там, де вони є, вставлений текст автора книжки.

¹) Цей факт заскочення в московсько-большевицьким таборі стверджує виразно большевицький професор історії, Матвій Яворський (Революція на Україні в її головних етапах, Харків, Державне Видавництво України, стор. 61-62).

²) Яворський, там таки, стор. 63.

³) В. Антонов-Овсєєнко — Записки о гражданской войне, т. III, Гос. Издательство, Москва, 1932. Перші розділи.

⁴) Яворський, там таки, стор. 63.

⁵) "Стоваришена" є точним перекладом англійської назви: "ассоційтед". Річ у тому, що офіційно Америка не належала до антанті, яка називала себе "союзники" або по-англійки: "алієд раверс".

⁶) Цю публіцистичну методику завели перші серед Українців автори із середовища самостійників-соціалістів після невдалого перевороту Оскілка. Потім їх наслідував В. Липинський у псевдосоціологічних Листах до братів хліборобів, а вже його в крайнім екстремізмі наслідував і ще наслідує Дмитро Донцов, а також його учні малого калібру.

⁷) Дата народження Винниченка: 14 липня 1880.

⁸) Дата народження Петлюри 23 травня 1879. Автор цієї праці устійнив свого часу цю дату на основі листа дружини Петлюри — Ольги.

⁹) Лизанівський — молодий учений, учень Грушевського, походив із Галичини.

¹⁰) У тім самім часі провідну позицію в державнім будівництві Західньої України займали діячі далеко старшого віку. Президент Української Національної Ради, д-р Євген Петрушевич, мав тоді 55 років, а перший Президент Ради Державних

Секретарів, д-р Кость Левицький, був у віці 59 років. Державним секретарем внутрішніх справ був тоді д-р Іван Макух, якому було 46 років. Із різниці віку між провідниками Західньої України і провідниками Придніпрянської України впливали також різниці щодо різкості чи поміркованості в тактиці.

¹¹⁾ В технічному сенсі військо Директорії перед Києвом було найбільш дисципліноване. Тут Винниченко хотів сказати, що воно було в більшості невивчене, бо ж вивчених було лише біля третини з того в рядах Осадного Корпусу Січових Стрільців, який щойно організувався в боях із колишнього "Загону".

¹²⁾ Винниченко, Відродження нації, том III, стор. 156-157.

¹³⁾ Цей наказ розліплено на мурах столиці і крім того для загальної інформації для читачів поза столицею і зокрема читачів з-поміж війська, ще надруковано його в органі начальника командування Армією УНР — Українська Ставка. Цитовано з передруку в Народній Волі (Скрентон) ч. 68/1919 р.

^{13*} Оpubліковано в Архіві Радянської України ч. 7-8 39, 1933, ст. 92-93.

¹⁴⁾ Цілий цей інцидент описаний докладно в Назарука, там таки, стор. 68 і наступні.

¹⁵⁾ Нижче подаємо текст наказу про покарання деяких москоських або змосковцених націоналістичних провокаторів, який був виданий командантурою Корпусу Січових Стрільців. Тут підписаний того часу "виконуючий обов'язки" командира Корпусу Січових Стрільців отаман Андрій Мельник, бо отаман Коновалець виїхав був 11 січня до Станиславова, до Державного Секретаріату ЗУНР.

¹⁶⁾ Коновалець, стор. 27.

¹⁷⁾ Мазепа, том I, стор. 83.

¹⁸⁾ Спогади Сучасників (Мазепа, Феденко, Назарука, Коновальця) подають лише вище названі політичні організації виразно та Селянську Спілку. Інші організації вони згадують тільки коротко "і інші". В кожнім разі, не подають ніякого коментаря про виступи цих "інших".

¹⁹⁾ Коновалець саме 16-го січня приїхав зі Станиславова до Києва і тому міг взяти участь у нараді. Він стверджує, що пропозиція Стрільцької Ради була вже готова і була прийнята без

його відома. Тому, що він не протестував проти неї, то ясно, що він вкінці погодився з нею (ст. 27).

²⁰⁾ Мазепа зазначає, що вражало те, що тодішній провід УПСР не вислав від себе на нараду М. Грушевського (там таки, стор. 83).

²¹⁾ Мазепа, там таки, стор. 83.

²²⁾ Мазепа, том I, стор. 83.

²³⁾ Ближче про державний устрій Західньо-Української Народної Республіки гляди: М. Стахів — Західня Україна, том III.

²⁴⁾ М. Стахів — Західня Україна, т. III.

²⁵⁾ Ближче про той устрій польської держави гляди: М. Стахів — Західня Україна, т. I, стор. 182 і наст.

²⁶⁾ Ближче про устрій польської держави від листопада 1918 року: Стахів, т. II, стор. 165 і наст.

²⁷⁾ В тім часі ще не було офіційних звітів із виборів до цього конгресу і тому ніхто не знав, яка буде його більшість — за Директорією чи проти неї. Ходили лише всілякі неспокійні чутки, які казали, що більшість конгресу буде не за Директорією, а за большевиками. Про це згадують Назарук, В. Андрієвський і інші.

²⁸⁾ Мазепа, том I, стор. 83.

²⁹⁾ Мазепа, там таки, Коновалець, стор. 27; Феденко, стор. 57; Христюк, том IV, стор. 49.

³⁰⁾ Мазепа, там таки.

³¹⁾ Мазепа, там таки.

³²⁾ Мазепа, там таки. Феденко, там таки, стор. 58.

³³⁾ Христюк, стор. 49 та спростування деяких тверджень Христюка в Коновальця, там таки, стор. 27.

³⁴⁾ Мазепа, там таки, ст. 84 та Феденко, там таки, стор. 59.

³⁵⁾ Мазепа, ст. 84, Феденко, стор. 59, Христюк, том IV, стор. 49.

³⁶⁾ Христюк, там таки, стор. 49.

³⁷⁾ Мазепа, там таки, стор. 84.

³⁸⁾ Мазепа, там таки, стор. 84, підкреслює, що Винниченко імпровізував, "як звичайно".

³⁹⁾ Цю подробицю подає Феденко, стор. 59.

⁴⁰⁾ Коновалець (стор. 27) називає стан наради "Вавилоном опійній".

⁴¹⁾ Феденко (стор. 59) згадує, що в цій промові Петлюра мав сказати дослівно: "Хто буде проповідувати зміну демократичної основи УНРеспубліки на диктаторську, того я сам своєю рукою застрелю". До того він додає таке речення: "Вже перед цим було відомо, що між Винниченком і Петлюрою нема згоди на політику УНРеспубліки". З того виходило б, що Петлюра цю фразу сказав на адресу Винниченка. Проте, здається, що правдоподібно Феденко пригадує цей інцидент неточно. Правдоподібно, що Петлюра висловив думку: "Хто б насильно хотів змінити демократичні основи УНРеспубліки, того я особисто застрелю". Адже Петлюра сам таки на цій нараді, і пізніше, вислухував "проповідь" про потребу запровадження "радянської системи" без збройного повстання проти УНРеспубліки, але таких "проповідників" цілком не стріляв. М. С.

⁴²⁾ Так передають згідно рішення наради Мазепа (там таки, стор. 84) та Коновалець (там таки, стор. 27). До цієї постанови, щоб все "залишалось постарому", Коновалець додає ще таку заувагу: "Постарому все котилось все більше, по похилій площі, поки не докотилось до самого дна провалля".

⁴³⁾ Коновалець, там таки, стор. 27.

⁴⁴⁾ Христюк, том IV, стор. 40 і Винниченко, том III, стор. 230.

⁴⁵⁾ І. Мазепа, після виходу з державної наради, характеризував внутрішні відносини в Директорії так: Лебідь, Щука і Рак (Феденко, там таки, стор. 59).

⁴⁶⁾ Характеристична річ, що голова цієї драми на Державній Нараді дня 16 січня 1919 року, тобто В. Винниченко, не згадує про неї у своїм грубій томі (третя частина) "Відродження Нації" ні одним словом. Тут він промовчує своєю участю і своєю промовою так, як він промовчує своєю промовою на з'їзді УСДРП у Києві тиждень раніше. Ці промови йому були невідгідні для його нової політичної віри на еміграції.

⁴⁷⁾ Це внесення поставив Віцепрезидент д-р Лев Бачинський на першому засіданні пленуму УНРади в Станиславові.

⁴⁸⁾ Для Західньої Области Української Народної Республіки передбачала інструкція про скликання Конгресу Трудового Народу України 67 депутатів. Проте, УНРада в Станиславові обрала тоді лише 35 делегатів від себе як урочисту делегацію на акт ратифікації постанови з 3 січня 1919. Щойно в Києві

на настирливі прохання Петлюри, Винниченка і інших членів Директорії, щоб ця делегація взяла формальну участь у нарадах для зміцнення демократичної державницької лінії на конгресі, провід делегації рішив, що вона має взяти участь у конгресі у характері депутатів.

⁴⁹⁾ Увесь цей вступ знаходився у договорі і був оповіщений у пресі. У книжковій формі без цього вступу він був у перше опублікований у Винниченковім Відродженні нації (том III), а вже за ним пішли інші публікації. Цей вступ до договору має велике державно-правне значення і тому його обов'язково треба читати перед текстом договору. Про це ближче гляди перший том цієї праці, стор. 83 і замітки до цього.

⁵⁰⁾ Треба звернути увагу на деякі подробиці цього документу. Вчислення членів Директорії на вступі не є випадковим, якщо йдеться про порядок імен. Це не є поазбучний порядок, але старшинства в Директорії. Правда, формально був головою лише Винниченко, отже щодо почести найстарший. Заступника голови і формального секретаря не було. Проте, Петлюра мав доручену важливу функцію — командира всіх військ, отже в почесті він ішов зараз за Винниченком. За ним слідував Швець, а щойно після нього два інші члени Директорії. Титул Петлюри був лише "отаман", а не "головний отаман". Щойно пізніше, в грудні, дістали командири великих з'єднань титули "отаманів", рівнозначний з "генералом". Тому тоді Петлюра дістав титул "головного отамана", тобто "генераліссімуса". Підпису Макаренка нема, бо його тоді в Хвастові ще не було.

⁵¹⁾ Подорож делегації описана в спогадах сотника її голови д-ра Левка Бачинського (Громадський Голос, Львів, 1928 р.). Привітання делегації в Києві описане в спогадах сотника СС Івана Юрієва, який був командиром приготувань привіту (Акт 22 січня 1919, Літопис Червоної Калини, ч. 1/1938), а також у споминах М. Чубатого, поміщених у Літописі Червоної Калини, ч. 5 і 6/1931 під наголовком "Десять днів у Києві в січні 1919".

⁵²⁾ М. Чубатий, там таки.

⁵³⁾ Ближче про це в Юрієва, там таки. Свої враження з

делегатії описав Петро Шекерик-Доників у спогаді, поміщенім у календарі Громада за 1924.

⁶⁴⁾ Феденко, там таки, стор. 56.

^{64А)} О. Мицюк, Доба Директорії УНР, стор. 41. Професор Мицюк, який був тоді міністром внутрішніх справ, уважав цей селянський одяг чомусь "передреволюційним" і дивувався тим, що українські селяни в Галичині плекали при святочних нагодах народну ношу.

⁶⁵⁾ Мазепа, стор. 88. Ближче про відгомін української державности й соборности на Закарпатті в 1919 р. гляди в статті під тим самим наголовком пера Миколи Андрусика (Літопис Червоної Калини, ч. 7 і 8 за 1931).

⁶⁶⁾ По всіх містах України перед революцією було в середньому лише біля 30%. З того в менших містах було 44,7%. Про це ближче гляди: Микита Шаповал — Через десять років (Нова Україна, Прага, 10 і 11/1927).

⁶⁷⁾ Віктор Андрієвський, — 3 минулого, частина друга: Директорія. Стор. 3 і наст.

⁶⁸⁾ Андрієвський, там таки, стор. 31 і наст.

⁶⁹⁾ Юріїв, там таки, та В. Андрієвський, там таки, стор. 95 і наст.

⁷⁰⁾ В. Андрієвський, там таки, стор. 96-101.

⁷¹⁾ Андрієвський, там таки, стор. 100.

⁷²⁾ Андрієвський, там таки, стор. 100.

⁷³⁾ Юріїв, там таки.

⁷⁴⁾ В дійсності Четвертий Універсал був ухвалений не 22 січня, а щойно 23 січня. УЦРада ухвалила дня 22 січня тільки основні принципи цього конституційного закону, а залишалися ще редакційні оформлення, які в готовій формі ухвалено аж 23 січня. Сам Універсал Соборности був в урочистий спосіб проголошений на Софійській Площі аж 24 січня. Грушевський спонукав УЦРаду затримати первісну дату 22 січня на знак, що УЦРада тут діє в заступстві Установчих Зборів, що мали зійтися 22 січня, а не зійшлися з причини воєнних дій.

⁷⁵⁾ Юріїв, там таки.

⁷⁶⁾ Юріїв, там таки. Він, нажаль, через коректорську помилку не подав назви газети, звідки наведена цитата.

⁶⁷⁾ Цитовано в Юрієва, там таки.

⁶⁸⁾ Юріїв, там таки. Віктор Андрієвський, там таки, стор. 101 і наступні.

⁶⁹⁾ Юріїв, там таки, та Шекерик-Доників, там таки, подають згадку про дипломатичний корпус і їх прапори, але не згадують, чиї були це представники. Мабуть це були представники Чехо-Словаччини і ще якісь зв'язкові старшини з Фінляндії, чи інші.

⁷⁰⁾ Юріїв, там таки. В. Андрієвський, там таки.

⁷¹⁾ Андрієвський, там таки.

^{71А)} Цей момент описує Андрієвський, стор. 108. Він підкреслює, що все військо йшло не тільки прекрасно під оглядом стрункости, але й уся зброя та однострої були прикладно вичищені.

⁷²⁾ Левко Бачинський вживав тут звичайної в Західній Європі термінології щодо найвищих державних органів: "Світлий" — замість французького "ексцеленція" та "високий" до решти урядів. Над Дніпром вже тоді преса, а далі й окремі громадяни в стосунках з Директорією вживали титулу "Висока Директорія". М. С.

⁷³⁾ Бачинський виразно підкреслює словом "нарід" без усяких додатків, бо ці представники обрані всім народом без винятку. Лев Бачинський був обраний, як і всі послы, що були членами УНРади, в загальнім голосуванні всього народу. Проте, на нього особисто, як на кандидата Української Радикальної Партії, голосували лише трудові селяни, робітники й інтелігенція соціалістичного напрямку. М. С.

⁷⁴⁾ В промові Бачинського названа закарпатська земля історичним терміном, який вказував на її лучність з цілою Україною: "Закарпатська Русь"; В універсалі Директорії вжито невластивого терміну: "Угорська Русь". Це вказує, що автор проєкту Універсалу дуже спішився і не звернув уваги на історичні й правні моменти так, як було треба. М. С.

⁷⁵⁾ Титул, вжитий для Цегельського є куртуазійний. Він був лише державним секретарем без портфелю та помагав заступати д-ра В. Панейка, що був секретарем закордонних справ. М. С.

⁷⁰⁾ Сидір Ярославин — Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. Філадельфія, 1956. Стор. 94-95.

⁷¹⁾ С. Ярославин, там таки.

⁷²⁾ С. Ярославин, там таки.

⁷³⁾ Текст: М. Стахів — Західня Україна, т. III, ст. 105-106.

⁷⁴⁾ С. Ярославин, там таки.

⁷⁵⁾ Юріїв, там таки. Мазепа, том I, стор. 87. Андрієвський, там таки. Шекерик-Доників, там таки. Гляди також: П. Бачинський, там таки. Автор цієї праці був у тім часі на фронті під Перемишлем і пригадує собі величезне духове піднесення війська, коли воно довідалося про Акт Соборности 22-го січня.

⁷⁶⁾ Багато даних про пізніший політичний розвиток у Західній Україні гляди: Д-р Іван Махук — На народній службі, 1958.

⁷⁷⁾ Наприклад, Панас Феденко у своїм гарнім великім творі про Ісаака Мазепу, що є одночасно особистими спогадами автора, забув про Акт Соборности цілком, не згадавши про нього взагалі.

⁷⁸⁾ Мазепа, стор. 87, називає Акт Соборности тільки "декларативним".

⁷⁹⁾ Невдоволені цим були особливо придніпрянські екстремні централісти, як марксієвського, так і деякі народницького типу. Участь західно-українського чинника в політично-державнім житті Соборної УНРеспубліки зміцнювала ті придніпрянські партії, які були поміркованого характеру: ес-єфів, самостійників-соціалістів, народних республіканців і хліборобів-демократів, яких тодішні соціалістичні провідники Придніпрянщини знецінювали, як "дрібну буржуазію", яка не повинна властиво брати участі у владі.

⁸⁰⁾ Як побачимо в одному із дальших періодів розвитку УНРеспубліки за Директорії, галицько-буковинські соціал-демократичні провідники на чолі з Вітиком і Безпалком багато причинилися до заогнення взаємин влади обидвох частин УНРеспубліки.

⁸¹⁾ О. Мицюк, там таки, стор. 36 і наст.

⁸²⁾ Мицюк, там таки.

⁸³⁾ Про це є багато в численних місцях в спогадах В. Андрієвського.

⁸⁴⁾ Спочатку Винниченко відчував при писанні свого Відродження нації до ЗО УНРеспубліки тільки нехоть і легковажність (том III, стор. 243). Потім, коли він вже став неофітом цілком протилежної орієнтації, то в дальших, кінцевих розділах, він вже виявляв виразну погорду (стор. 355 і наступні). Христюк, який у часі писання своїх "заміток і матеріалів", уже перейшов був на "радянську позицію", соромливо ні словом на згадує про 22-го січня 1919 р.

⁸⁵⁾ Ближче про правний характер Акту Соборности гляди: М. Стахів, — Західня Україна, том III, стор. 91 і наст.

⁸⁶⁾ Деякі автори пізніше вживали на це явище терміну "отаманія". Ця форма слова цілком неправильна і не відповідає духові української мови для назв явищ такого порядку в сучасному житті.

⁸⁷⁾ Вперше стали в Українській Народній Республіці вживати титулу "отаман" шойно після перевороту Павла Скоропадського в квітні 1918 р. Тоді він установив для голови ради міністрів титул "отаман міністрів". Проте, цей титул для прем'єра звучав досить дико і тому він автоматично вийшов із ужиття. Для війська вживано титулу "отаман" тільки для окремих козацьких частин. Загально стали вживати титулу "отаман" в розумінні генеральського ступня шойно за Директорії.

⁸⁸⁾ Винниченко цілий третій том своєї полемічної історичної праці Відродження нації присвятив на те, щоб доказувати, що то бучім Петлюра завинив всю отаманщину. За Винниченко ідуть щодо того утертим вже шляхом не тільки всі советофільські автори, але й монархістичні, зокрема ж В. Липинський у своїх Листах до братів хліборобів. В останніх часах навіть націоналістичні автори почали йти цим шляхом, як, наприклад, д-р Кордюк в "Укр. Самостійнику" (Мюнхен), де він поставив твердження, що погромну отаманщину завинив не тільки цілий Уряд УНРеспубліки, але й головне командування армії, тобто Петлюра.

⁸⁹⁾ Мазепа, том I, стор. 75.

⁹⁰⁾ Він це явище називає часто "отаманією".

⁹¹⁾ Полк. Євген Коновалець — Причинки до історії Української Революції, видання друге, 1948, стор. 18 і наступні.

⁹²⁾ Коновалець, там таки.

⁹⁸⁾ Коновалець, там таки.

⁹⁹⁾ Ген. М. Капустянський — Похід Українських Армій..., частина перша, сторінка 23.

¹⁰⁰⁾ Там таки.

¹⁰¹⁾ Ген. Капустянський у своїй доповіді з 30 грудня 1918 на руки Головного Отамана Петлюди стверджував, що більшість селянства тоді була ще байдужа для справи свого державного будівництва в суверенній республіці (там таки).

¹⁰²⁾ Головні місця про отаманщину гляди в його Відродженні нації, в третім томі, стор. 244 і наст., 362 і наст. та 366 і наст.

¹⁰³⁾ Винниченко, там таки, том III, стор. 365-366.

¹⁰⁴⁾ Винниченко не наводить на своє твердження ні одного конкретного прикладу. Їх наводить на обидва боки Крезуб, розглядаючи отаманську діяльність Зеленого. На початку у його штабі діяв в тім напрямі один большевицький провокатор, а потім другий — денікінський, який, зрештою, вкінці і вбив Зеленого. Загальновідомий приклад чорносотенної провокації є виступ отамана Оскілка підо впливом свого шефа штабу ген. Агапієва, що був білим Москалем.

¹⁰⁵⁾ Гляди виразні вказівки на таку большевицько-московську провокацію в Ліхолата, там таки, стор. 147 і 167. Вказівки на подібну "революційну" роботу підпільних агентур, висланих безпосередньо з Московії, дає також "Історія Української РСР", видання Академії Наук 1958, том II, стор. 141, 142 і ін. Ближче про це буде мова при огляді погромного явища.

¹⁰⁶⁾ Про сильну отаманію в Польщі можна знайти багато фактів у Стахова: Західня Україна, том II, стор. 165 і наст.

¹⁰⁷⁾ Ця антидержавна пропаганда пішла була так глибоко в неграмотні кола села, що вже в Кам'янці Уряд УНР уважав за konieczне видати спеціальну пропагандивну брошуру про konieczність існування держави взагалі. Її написав Д-р Осип Когут. Перше речення її починалося словами: "Коли вам хтось скаже, що не треба держави, то плюньте йому в очі". Далі у цій брошурі говориться, що без держави не могло б село дістати такого конечного продукту, як сіль, нафта й шкіра на чоботи, бо ж все те є поза обсягом одної громади або волости. В за-

гальному, брошура була написана під популярним оглядом — знаменито.

¹⁰⁸⁾ Ближче про українські політичні партії гляди: М. Стахів — Українські політичні партії в соціологічному насвітленні.

¹⁰⁹⁾ Окрім мороки, яку мала большевицька влада з різними отаманами, які перейшли були на її бік (Махно, Зелений, Григорій і інші), вона ще мала важкі труднощі навіть з членами ЦК РКП, як, наприклад, із Сталіном під час його урядвання в Царицині або під Львовом в 1920 році. Про це є факти в Антонова (там таки) та в Троцького ("Сталін" по-англійськи).

¹¹⁰⁾ Про владу в авторитарно-тоталітарній системі гляди ближче Д-р М. Стахів, Третя советська республіка в Україні.

¹¹¹⁾ Виїзд з України значного числа інтелігентів у часі української державности торкається не одної партії, а всіх, від права до ліва: Д-р Дмитро Донцов, Микита Шаповал, Дмитро Дорошенко, В. Левицький і т. д. Відійшов від політики і не вступив до українського війська колишній військовий старшина російської армії Микола Міхновський і ін.

¹¹²⁾ Спробу індивідуальних силъветок різних отаманів дав полк. Армії УНР Михайло Середа в Літописі Червоної Каліни (число 3 і наступні за 1930 рік). З них скористаємо ще в дальших розділах.

¹¹³⁾ Світозар Драгоманів оповістив у "Свободі" з 19 грудня 1952 статтю, в якій відкидав критику такого "федералізму", що бореться за федерацію раніше, заки існує держава. Аргумент свого опонента в "Народній Волі" (Скрентон) про те, що "пашківські республіки" повалювали українську державність, поборював С. Драгоманів так:

"Таке міркування не витримує жадної критики, бо федеративна держава, що постала в 18-тім віці (З'єднані Держави Америки) і Швайцарія в 13-тім столітті, з якої в 19-тім столітті виросла нинішня федеративна Швайцарія, створилися свого часу з "пашківських республік".

¹¹⁴⁾ Ця брошура видана у Відні в 1920 році накладом цієї партії. Вона має 88 сторінок великої вісімки. Окремі розділи цієї публікації підписані такими діячами тієї партії: Інж. І. Василевський, Дм. Олександрович і Д-р Ол. Петренко.

¹¹⁵⁾ Там таки, стор. 54-55.

¹¹⁶⁾ Це явно неправдиве твердження. Першим отаманам дала Директорія велику честь і військову владу, бо йменувала їх командирами цілих повстанських дивізій і навіть цілих фронтів, як отаманів Данченка, Зеленого-Терпила, Григорієва, Охліпка, Волоха, Волинця та інших.

¹¹⁷⁾ В тім саме трагедія, що були великі, а не малі гуртки. М. С.

¹¹⁸⁾ Назарук, Рік на Великій Україні, Відень 1920 р., стор. 81 і наст.

^{118A)} Василь Мудрий: Проскурівський погром. Календар Товариства "Просвіта" за рік 1926 (стор. 113-124).

^{118B)} А. В. Лихолат: Разгром националистической Директории на Украине. Госполитиздат, Москва, 1949, стор. 187.

^{118C)} Там таки, стор. 190.

^{118D)} Там таки.

^{118E)} Архів Радянської України, там таки, ст. 96-97.

^{118F)} Там таки, стор. 97.

^{118G)} Там таки, ст. 99.

^{118H)} Там таки, ст. 99.

^{118I)} Автор цього історичного нарисю, будучи в 1919 році командиром куреня під Перемишлем і Мостиськами на фронті проти польської агресії, був свідком бунту сотні іншого куреня на фронті тільки тому, що був наказ команди групи, щоб ця сотня пересунулася далі на фронті до іншого села. Ця сотня мала добре життя в своїм селі Ганьковичах, де і старшини (двох молодих хорунжих) і вояки-стрільці, мали вже свої знайомства серед дівчат і вдовичок і тому устами свого командира заявили, що вони не підуть з цього місця фронту. Команда групи просила автора, щоб він примусив цю сотню до послуху. Це сталося без одного стрілу: Автор вислав сотні ультимат — вийти з села Ганькович до двох годин, бо в протилежному випадку будуть наперед обстріляні артилерією і скорострілами, а потім буде на них наступ і хто залишиться живий, піде під полевий суд. Виставлені на горбі гармати, видні здалека, відразу зробили своє враження. Сотня до двох годин була в дорозі. Зрештою ця сотня була в боях добра сотня і нічого спільного не мала з большевизмом. М. С.

^{118J)} Там таки, ст. 99-100.

^{118K)} Там таки, ст. 102.

^{118L)} Там таки, ст. 103.

^{118M)} Там таки, ст. 103.

^{118N)} Там таки, ст. 103.

^{118O)} Там таки, ст. 103-104.

^{118P)} Там таки, ст. 104.

¹¹⁹⁾ Гляди: М. Стахів — Друга советська республіка в Україні, стор. 13 і наступні.

¹²⁰⁾ Стахів, там таки, стор. 20 і наступні та література там цитована.

¹²¹⁾ Стахів, там таки, стор. 17 і наступні та література там цитована.

¹²²⁾ Антонов-Овсєєнко, Записки о гражданской войне, том II, стор. 15.

¹²³⁾ Історія Української РСР. Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1958, том II, стор. 124.

¹²⁴⁾ Там таки, стор. 124, знаходимо виразне твердження, що "завдяки допомозі Радянської Росії зброєю та боєприпасами формування українських дивізій проходило успішно". Про те, що і весь вишкільний персонал був персоналом червоної армії Советської Росії, ця історія соромливо мовчить.

¹²⁵⁾ Антонов, там таки, том III, стор. 17.

¹²⁶⁾ Антонов подає текст свого звіту до Москви, де він писав: "Наші сили я вважаю достатніми для сильних активних операцій. Для підтримки наступу на Україну пропоную: 1) скріпить артилерію...".

^{126A)} І. К. Рибалка (Розгром буржуазно-національної Директорії на Україні", В-во Харківського Університету, 1962 р., стор. 29.

¹²⁷⁾ Літературу про несподіваність повстання для Москви гляди: Стахів — Друга советська республіка в Україні, стор. 34 і наступні.

¹²⁸⁾ М. Яворський, Революція на Україні в її головних етапах, ДВУ, 1923.

¹²⁹⁾ Антонов, том III, 21-22.

¹³⁰⁾ Яворський, там таки, стор. 63.

¹³¹⁾ Ліхолат, Розгром бурж. нац. контрреволюції на Україні, стор. 122 і Рибалка, там таки, ст. 26.

¹³²⁾ Ліхолат, там таки, стор. 127.

¹³³⁾ Ліхолат, там таки, стор. 127.

¹³⁴⁾ Близьче про це свідчення Антонова гляди: М. Стахів — Друга советська республіка в Україні стор. 55-56.

¹³⁵⁾ Перша воєнна агресія Советської Росії проти України докладно описана: М. Стахів — Перша советська республіка в Україні. Нью Йорк, Скрентон.

¹³⁶⁾ Ліхолат, там таки, стор. 125 і наст.

¹³⁷⁾ Ліхолат, там таки, стор. 125.

¹³⁸⁾ Історія Української РСР, видання Академії Наук УРСР, том II, стор. 129. Про це Рибалка цілком мовчить.

¹³⁹⁾ Літературу про це гляди: Стахів, Друга советська республіка, стор. 97 і інші.

¹⁴⁰⁾ З друкованих мемуарів гляди: В Андрієвський, Директорія, ст. 109. Сотн. Січових Стрільців Я. Чиж оповідав авторові цієї праці, що під Житомиром у березні була на фронті ціла бригада Китайців.

¹⁴¹⁾ Урядові "Ізвестія" з 24 грудня 1918.

¹⁴²⁾ Близьче про ці акти визнання гляди: Стахів, Друга советська республіка в Україні, ст. 65 і наст.

^{142A)} Найновіше фальшування історії України в книжці І. Рибалка замовчує ім'я Сталіна цілком, хоча він тоді був Леніном уповноважений провадити всю політичну підготовку наступу проти України. Сталін тоді був членом Совнаркому Росії, як "комісар національностей". Отже, Рибалка всюди там, де не може поминути факту, що Ленін діяв за посередництвом своєї правої руки — Сталіна, пише лише про "комісара національностей", не подає одначе прізвища цього комісара.

¹⁴³⁾ Ця постанова говорить дослівно: "Загальним завданням є об'єднання Советської України з Советською Росією..." Історія Української РСР, том II, ст. 126.

¹⁴⁴⁾ Дата 29 листопада вперше зафіксована в Історії Української РСР, том II, ст. 130.

¹⁴⁵⁾ Стахів, там таки, ст. 48.

¹⁴⁶⁾ Так пише М. Яворський, Ліхолат і інші. Близьче про це: Стахів, Друга советська респ., там таки, ст. 48 і наст.

¹⁴⁷⁾ Історія Української РСР, ст. 130.

¹⁴⁸⁾ Історія Української РСР, том II, ст. 130.

¹⁴⁹⁾ В. Затонський — Із спогадів про українську революцію. Літопис Революції, кн. 5, ст. 155.

¹⁵⁰⁾ Близьче: Стахів, Друга советська республіка, стор. 47 і наст.

¹⁵¹⁾ Яворський, там таки, ст. 58 і наст. Рибалка, там таки, мовчить про Сталіна.

¹⁵²⁾ Стахів, Друга советська республіка, ст. 47. Тому, що Г. П'ятаков був у 1930-их роках розстріляний за приналежність до окремої внутрішньо-опозиційної фракції, то його ім'я монографік Рибалки при згадці про утворення "уряду" промовчує (там таки, стор. 30).

¹⁵³⁾ Дело членов ЦК УПСР..., стор. 401.

¹⁵⁴⁾ Літопис Революції за 1929 кн. 3, стор. 14.

¹⁵⁵⁾ Антонов, том III, перші розділи.

¹⁵⁶⁾ Антонов, том III, стор. 37.

¹⁵⁷⁾ Близьче про це на основі Антонова: Стахів, Друга советська республіка, стор. 50-51.

¹⁵⁸⁾ "Ізвестія" з 1 грудня 1918. З прокламації П'ятакова видно, що Москва до 1 грудня 1918 р. нічого не знала про те, що Директорія має всі урядові повноваження, а не Центральна Рада.

^{158A)} Цитовано в офіційній: Історія Советской конституції 1917 і 1956. Издательство Юридической Литератури, Москва, ст. 167.

¹⁵⁹⁾ Ліхолат, там таки, стор. 125.

¹⁶⁰⁾ Ліхолат, там таки, стор. 128. В фальшованих советських публікаціях панує постійна тенденція несправедливо подавати велику кількість воєнків Армії УНР і поменшену кількість воєнків інвазійної советської армії Антонова. Цим способом намагається советська "історія" піднести героїство советської армії.

¹⁶¹⁾ Ліхолат, там таки, стор. 128 та Історія Української РСР, том II, стор. 130.

¹⁶²⁾ Історія Української РСР, том II, стор. 130.

¹⁶³⁾ М. Стахів, Західна Україна, том III.

¹⁶⁴⁾ Першим, що пустив перебільшені цифри "повстанської армії" Директорії в місяцях листопаді й грудні 1918, був Вин-

ниченко у своїм Відродженні нації (том III, стор. 244). Він твердив, що тоді було 100 тисяч вояків.

¹⁶⁵⁾ Ген. О. Удовиченко — Україна в війні за державність, Вінніпег, 1954, стор. 48.

¹⁶⁶⁾ Антонов, том III, стор. 60.

¹⁶⁷⁾ Антонов, там таки.

¹⁶⁸⁾ Дані ген. Грекова подає Винниченко, там таки, том III, стор. 245.

^{168A)} Найбільш фантастичну цифру подає пізніший, третій з черги, прем'єр Уряду в добі Директорії Б. Мартос. У своїй брошурі про справу Болбочана і Оскілка він пише, що б'юцім то полк Болбочан був на Лівобережжі командиром 200.000-ої армії. Це значило б, що в тім часі решта Армії УНР у Києві, на Волині і на Правобережжі мусіла б числити принаймні ще 300 тисяч вояків — тим то разом уся Армія УНР мала реально 500.000 вояків. (Борис Мартос, Оскілка й Болбочан (сподаги. Мюнхен, 1958, стор. 3).

¹⁶⁹⁾ Про творення фронтів одеського й миколаївського подає О. Греків у статті Переговори в Одесі..., Шлях Перемоги (Мюнхен, з 6 жовтня 1957 і наст.).

¹⁷⁰⁾ Яворський, Революція на Україні, стор. 61-62.

¹⁷¹⁾ На цей момент війни мало-хто звертав дотепер увагу, хоча це був рішальний момент збереження українських сил для дальшої рішальної кампанії. Помилку головного штабу УНРеспубліки повторив пізніше польський генеральний штаб у воєнній кампанії з Німеччиною в 1939 році.

¹⁷²⁾ Володимир Оскілка, Між двома силами. Частина перша. Накладом Управи Української Народної Партії (С. С.). Рівне — Волинь, 1924, стор. 16.

¹⁷³⁾ Про хід українських взвемин з антантою буде докладна мова в наступних томах.

^{173A)} Архів Радянської України, там таки, стор. 120.

^{173B)} Там таки, стор. 114-116.

^{173C)} М. Капустянський, кн. перша, стор. 22.

¹⁷⁴⁾ Капустянський, там таки, стор. 23.

¹⁷⁵⁾ Пізніше він був піднесений до ступня ген. штабу генерала-хорунжого.

¹⁷⁶⁾ Капустянський, там таки, стор. 24.

¹⁷⁷⁾ Капустянський, там таки, стор. 24.

¹⁷⁸⁾ Капустянський, там таки, стор. 24-25.

¹⁷⁹⁾ Капустянський, там таки, стор. 25.

¹⁸⁰⁾ Капустянський, там таки, стор. 25.

¹⁸¹⁾ Капустянський, там таки, стор. 25.

¹⁸²⁾ Ген. Удовиченко, там таки.

¹⁸³⁾ Ця думка Петлюри цитована в ген. Павленка.

¹⁸⁴⁾ Антонов, там таки, том III.

¹⁸⁵⁾ М. Рафес, Два года революции на Украине. Гос. Изд., Москва, 1920, стор. 107.

¹⁸⁶⁾ Яворський, Революція на Україні, стор. 61-62.

¹⁸⁷⁾ Яворський, там таки, стор. 63.

¹⁸⁸⁾ Антонов, том III, сто. 11-12.

¹⁸⁹⁾ Це потверджує Коновалець (там таки, стор. 18 і наст.) і Греків (там таки, Шлях Перемоги, з 20 жовтня 1957).

¹⁹⁰⁾ Феденко, там таки, стор. 50.

¹⁹¹⁾ Антонов, том III, стор. 21-22.

¹⁹²⁾ Яворський, там таки.

¹⁹³⁾ Історія Української РСР, том II, стор. 130.

¹⁹⁴⁾ Там таки, стор. 130.

¹⁹⁵⁾ Ліхолог фальшує ще "мірно", бо пише, що "за кілька днів" після 3 січня переїхав "уряд" П'ятакова до Харкова (стор. 101). Один Яворський (Революція на Україні) подає правдиву дату: 24 січня (стор. 64).

¹⁹⁶⁾ Винниченко, Відродження нації, III, стор. 156.

¹⁹⁷⁾ Винниченко, там таки, III, стор. 160.

¹⁹⁸⁾ Христюк, IV, стор. 30.

¹⁹⁹⁾ Винниченко, там таки, III, стор. 205; Христюк, IV, стор. 31.

²⁰⁰⁾ Христюк, там таки.

²⁰¹⁾ Антонов подає, що большевицькі представники заключили були з німецьким командуванням у Харкові умову, що німецьке військо підтримає советську армію в її наступі на Харків. (20 грудня). У зв'язку з тією умовою з Німцями, ці останні поставили на початку січня от. Болбочанові ультиматум, щоб він до 24 годин опустив Харків і околицю до 24 кілометрів. Болбочан під німецькою перевагою мусів це зробити і це улегшило наступ армії Советської Росії на Харків і харків-

ську область. З того погляду закиди різних авторів (Мицюк, Мазепа, Мартос) на адресу Болбочана, що він заскоро відступив із Харкова, є, мабуть, неслухні.

²⁰²⁾ Христюк, там таки.

²⁰³⁾ Рафес, там таки.

²⁰⁴⁾ Рафес, Два года...

²⁰⁵⁾ Рафес, там таки.

²⁰⁶⁾ Рафес, там таки.

²⁰⁷⁾ Рафес, там таки.

²⁰⁸⁾ Рафес, там таки.

²⁰⁹⁾ Рафес, там таки.

²¹⁰⁾ Рафес, там таки, стор. 128 і наст.

²¹¹⁾ Рафес, там таки, стор. 128 і наст.

²¹²⁾ Дело, стор. 319.

²¹³⁾ Ні Винниченко у своїй обширній праці, ні Христюк у своїй збірці матеріалів, ні ніхто інший не подав тексту чи навіть обширнішого змісту цих трьох українських нот до Совнаркому Росії, а тільки короткі згадки про них.

²¹⁴⁾ Поданий тут текст є перекладом з московської мови. Подаємо тут без ніяких змін переклад, який є у Винниченка (Відродження нації, т. III, стор. 205 і наст.).

²¹⁵⁾ З цього місця московської ноти видно, що в попередніх нотах Уряду УНР були вчислені ті військові відділи (полки й дивізії) Советської Росії, які наступали в інвазійній армії на Україну. Очевидно, що ці інформації про відділи армії Советської Росії були взяті від полонених інвазійної армії.

²¹⁶⁾ З цього місця московської ноти видно, що в українських нотах було висловлене бажання полагодити справу інвазії мирним шляхом.

²¹⁷⁾ Винниченко всюди залишає оригінальну назву "совет", "советський", а тільки в тодішній панівній формі передає "совіт", "совітський". Христюк усюди там перекладає на пізніше "рада", "радянський". М. С.

²¹⁸⁾ Вся московська преса, біла й червона, вживала тоді для антанті московського перекладу "согласіє", а це в свою чергу тоді українська преса часто перекладала також на "згоду". М. С.

²¹⁹⁾ В Винниченка тут явна помилка. В ноті мусіло бути

"весною 1918 року", а не весною "цього року". Цієї помилки в Христюка нема. М. С.

²²⁰⁾ Винниченко залишає московське слово "германський".

²²¹⁾ Текст у перекладі ноти є також вповні в Христюка, IV, стор. 35-36.

Тут слід замітити, що ноти Совнаркому Советської Росії були оповіщені тільки принагідно в деяких раніших спогадах (наприклад, в Антонова). В повній збірці дипломатичних актів Совнаркому, упорядкованій і виданій міністерством зовнішніх справ у Москві в 1957 році, не подано ні одної ноти Совнаркому, ні іншого його дипломатичного акту, що був звернений або торкався до Української Народної Республіки в рр. 1917-1919. Те саме треба сказати про акти, що торкалися зносин з Грузією, Вірменією і інших кавказьких республік у тім часі. (Гляди два перші томи цього видання "госполитиздат"-у: Документи внешней политики СССР, Москва, 1957.).

²²²⁾ Юрко Мазуренко не був представником Уряду УНР, а тільки був кандидатом на голову делегації до Москви, але ще незатвердженим. Фактично в цих умовах його розмова носила півурядовий характер. Треба тут також підкреслити факт, що Х. Раковський увесь час був членом Совнаркому Росії, зглядно його повноваженням для спеціальних доручень.

²²³⁾ Всюди в оригіналі "совітський", як тоді писала вся українська преса.

²²⁴⁾ Цитовано в Христюка, IV, стор. 32-33.

²²⁵⁾ Цитовано в Христюка, IV, стор. 33.

²²⁶⁾ Цитована розмова Чехівського з Іс. Мазепою і Феденком у Феденка, там таки, стор. 60.

²²⁷⁾ Дата виїзду делегації подана вперше точно в свідченні Ю. Ярослава (Дело членов ЦК УПСР, стор. 227).

²²⁸⁾ До складу редакції цієї соціал-демократичної газети входили особи різних орієнтацій.

²²⁹⁾ Юрія Коцюбинського в тій армії взагалі не було. М. С.

²³⁰⁾ Робітничка Газета з 6 січня 1919, цитована в Христюка, т. IV, стор. 33.

^{230A)} Підкреслення додане. М. С.

²³¹⁾ Там таки.

²³²⁾ Там таки.

²³³⁾ Там таки.

²³⁴⁾ Там таки.

²³⁵⁾ Мова тут, очевидно, про відповідь Чічеріна й Раковського Юркові Мазуренкові вночі 5 січня.

²³⁶⁾ Христюк, том IV, стор. 34.

²³⁷⁾ Про це Винниченко пише на різних місцях свого Заповіту, а також у своїй брошурі Перед новим етапом, стор. 33.

²³⁸⁾ Винниченко друкує у Відродженні нації (т. III, стор. 213) дату "від 5 січня" і за ним іде Христюк (IV, стор. 37). Це явна друкарська помилка. М. С.

²³⁹⁾ Винниченко друкує у Відродженні нації цей термін "руських", що є безосновним історично в українській мові. В своїм Заповіті Винниченко вже жюди пише "русских".

²⁴⁰⁾ У Винниченка й Христюка опущено прикметник "Народної". Це роблено часто в тодішніх урядових документах, називаючи раз Українську Державу її повним урядовим титулом, то знову вживаючи загального терміну "Українська Республіка", "республіканський уряд" і т. п. М. С.

^{239A)} Рибалка, там таки, стор. 105.

^{239B)} Рибалка, стор. 105.

²⁴¹⁾ У Винниченка є "наступання", у Христюка "наступ".

²⁴²⁾ Стиль цього речення як і інші місця цієї ноти Директорії вказують на те, що вона мабуть уже в оригіналі була концепована по-московськи, бо напевно її висилано московською мовою, щоб обминути перекирчуєнь у відборі радіотелеграми в Москві.

²⁴³⁾ Винниченко, як автор проєкту ноти, не вживає точних назв ні для влади Української Народної Республіки, ні для влади Советської Росії, ні для комуністичної організації. Куди ліпше було б тут назвати цю партію її власним іменем — Російська Комуністична Партія большевиків із обласною філією КПБУ, а не загальною назвою "партія комуністів".

²⁴⁴⁾ Зверніть увагу, що тут автор української ноти знову не вживає точної назви уряду Советської Росії. М. С.

²⁴⁵⁾ Замість точної назви: Совет Народних Комісарів Російської Советської Соціалістичної Федеративної Республіки. М. С.

²⁴⁶⁾ "Наступ" у Христюка. Натомість у Винниченка "наступання".

²⁴⁷⁾ Це правильний переклад у Христюка. У Винниченка там речення попсоване: "...насилувати свою волю наймитам Лотишам і Китайцям він протиставлятиме..." М. С.

²⁴⁸⁾ Текст радіотелеграми в Винниченка, там таки, Відродження нації, т. III, стор. 213-218. В Христюка, т. IV, стор. 37-38.

²⁴⁹⁾ Зміненою пізнішою політичною позицією Винниченка будуть займатися далші томи нашої праці.

²⁵⁰⁾ Ні Винниченко, ні Христюк, ні ніхто інший не подають дати відповіді з Москви.

²⁵¹⁾ Дату від'їзду подає вперше секретар цієї делегації Ю. Ярослав.

²⁵²⁾ За основу беремо тут текст у Винниченка, там таки, Відродження нації, т. III, стор. 218.

²⁵³⁾ Тут Москва подас, очевидно, дату отримання української ноти, а не дату її надання.

²⁵⁴⁾ У Винниченка й Христюка є "військова акція", що відповідає мабуть московському оригіналові: "военская акция". Тут ліпше "военна" ніж військова. М. С.

²⁵⁵⁾ У Винниченка тут переложене слово на "успішну", а в Христюка "удачну". М. С.

²⁵⁶⁾ У Винниченка замість "справою" переложено "ділом". М. С.

²⁵⁷⁾ Христюк перекладає це речення так: "суперечать за-альновідомому фактові..." М. С.

²⁵⁸⁾ "Гурток прихоськів" у Христюка. Зате у Винниченка "збірка прихоськів". Трудно вгадати, як було в московським оригіналі.

²⁵⁹⁾ Останнє побічне речення у Винниченка зроблене самостійним і при тім поплутаним. У Христюка воно в перекладі поправлене, але також неповні. Тут воно приведене до кінцевого логічного зв'язку.

²⁶⁰⁾ У Христюка є переклад "російського уряду". У Винниченка — "Русского уряду". М. С.

²⁶¹⁾ У Винниченка це речення причеплене, як побічне, до попереднього. У Христюковім перекладі це речення правильно є самостійним. М. С.

²⁶²⁾ Текст у Винниченка, Відродження нації, т. III, стор. 218-221. У Христюка, IV, 38-39.

²⁶³⁾ Гляди в Антонова, далі 99 стор.

²⁶⁴⁾ Антонов, III, стор. 37.

²⁶⁵⁾ Наприклад, Антонов, IV, стор. 46 і інші.

²⁶⁶⁾ Яворський, Революція на Україні, стор. 57.

²⁶⁷⁾ Про це докладно в книзі: М. Стахів, Друга Советська Республіка в Україні.

²⁶⁸⁾ Першим, що виступив з осудом тодішньої політики Директорії, був її Голова Винниченко в своїм полемічно-історичнім творі Відродження нації, зокрема ж у третім томі. Вступив до цього твору, що він сам писав і підписував у цитованих нотах Директорії, він у цьому творі признає ніби рацію Советській Росії, що вона напала війною на Україну.

"Не російський советський уряд вигнав нас з України, а наш власний народ" (третій том, стор. 204), пише Винниченко в січні 1920 року на еміграції у Відні. Туди, як відомо, він виїхав з Української Держави на її паспорт сам, а УНР ще діяла в Україні 8 місяців вповні суверенна після того, як він виїхав з України.

"Війною з власним народом" називає Винниченко всю тодішню діяльність Директорії, хоча в моменті нападу Советської Росії і в січні 1919 р., коли йде ця виміна радіотелеграфічних нот, не було ніяких українських повстань проти Директорії (там таки, стор. 201).

Всупереч тому, що "Чічерін, розуміється, мав цілковиту рацію, коли казав Директорії, що треба насамперед помиритися з своїми трудящими масами і на ділі доказати свої хороші слова, які дійсно йшли всупереч з усією політикою" (там таки, стор. 210). Все те писав він лише тому, що в тім часі він зі запалом заломаного катастрофою політичного неопіта ганьбив свою власну колишню діяльність, задаючи неправду своїм власним нотам. Советські документи задають власне неправду Чічерінові поза всяким сумнівом, а правду признають нотам Директорії і Винниченкові в січні 1919 р.

Подібну мутацію перейшов дещо пізніше Павло Христюк і дав їй вислів у четвертій томі своїх Заміток і матеріялів до історії української революції.

²⁶⁹⁾ Таке твердження пустив у світ вперше в статті Єди-

ний революційний демократичний фронт у Новій Україні (січень 1923) В. Винниченко.

²⁷⁰⁾ Христюк, який перебував всередині тодішніх політичних кіл, подає, що то Чехівський остаточно переконав до висилки делегації в Москву. Диви — Замітки і матеріяли..., т. IV, стор. 39.

²⁷¹⁾ Про це гляди у Феденка стор. 60. Окрім того треба пам'ятати, що Чехівський скінчив був Духовну Академію в Києві зі ступнем доктора теології, але не пішов у духовний стан, а учителював аж до вибуху революції. Вступив до соціал-демократичної партії, будучи визнацем також марксизму. Після виходу з Уряду УНР в лютому 1919, він став членом "незалежних с. д.", а потім членом Української Комуністичної Партії, але одночасно був співорганізатором УАПЦ і членом її Всеукраїнської Церковної Ради (Про це ближчі дані: Митр. Липківський, Відродження Православної Церкви в Україні і там стаття о. Д-ра М. Соловія, стор. 293 та Дело членов УПСР, стор. 306, де є автобіографічні дані Чехівського у його власнім судовім свідченні).

²⁷²⁾ Дата виїзду з Києва і приїзду до Москви подана в свідченні Ярослава на суді (Дело, стор. 227). Ніхто більше дати не подав.

²⁷³⁾ Дата початку переговорів у Ліхолата, стор. 174.

²⁷⁴⁾ Ліхолат, стор. 174.

²⁷⁵⁾ Протоколи нарад мирових переговорів провадилися певно в двох примірниках від кожної делегації окремо. З огляду на те, що голова української делегації, С. Мазуренко, після переговорів залишився під советською окупацією, то також протокол цієї делегації дістався в руки Совнаркому. В кожному разі протокол цих нарад знаходиться тепер в советським архіві і їх цитує Ліхолат, стор. 174 і наст.

²⁷⁶⁾ Цитовано в Ліхолата, стор. 174.

²⁷⁷⁾ Ліхолат, там таки, стор. 174-175.

²⁷⁸⁾ Ближче про це: Денікін, Біла Армія (по-англійськи).

²⁷⁹⁾ Дата оповіщення воєнного стану у Винниченка і в Христюка.

²⁸⁰⁾ Протокол переговорів ч. 3, цитований у Ліхолата, стор. 175.

²⁸¹⁾ Протокол переговорів дипломатичної місії у Ліхолата, стор. 173.

²⁸²⁾ Зміст протоколу цитований у Ліхолата, стор. 176.

²⁸³⁾ Ліхолат, стор. 176.

²⁸⁴⁾ Про зміну настроїв місії у зв'язку з наближенням советських військ до Києва гляди в Ліхолата, стор. 176.

²⁸⁵⁾ Так твердить Винниченко у своїй брошурі Перед новим етапом, Торонто, 1934, стор. 33.

²⁸⁶⁾ Навіть в упорядкованих західньо-європейських державах, як Франція, в 1959 році вибух був фактичний бунт старшин в Альжирії проти свого легального уряду в Парижі.

²⁸⁷⁾ Дані про ці дивізії: Коновалець, там таки, стор. 18 і наст. А. Крезуб, Повстання от. Зеленого (ЛНВ), а також у Христюка, IV, стор. 76 і наст.

²⁸⁸⁾ ЕУ, подає, що він народився 1883 р.

²⁸⁹⁾ Ближче про зв'язки Зеленого з "незалежними с. д." (пізнішими укапістами, зокрема з Драгомірецьким: А. Крезуб — Повстання Зеленого проти Директорії в січні 1919 р. (ЛНВ, кн. 5 за 1927).

²⁹⁰⁾ Антін Крезуб, який мав нагоду говорити з зеленівцями в січні 1919 і потім ще в 1921 р., подає, що зеленівці скаржилися і виявляли своє обурення на Головного Отамана Петлюру, що він буцім не дотримав своєї обіцянки, що після визволення Києва дасть нагоду три дні погуляти в Києві. Вони твердо вірили в цю обіцянку, отже треба припускати, що таку чутку пустив Зелений між вояків зараз таки в половині грудня 1918 р. (Крезуб, там таки).

²⁹¹⁾ Коновалець, там таки, стор. 21.

²⁹²⁾ Крезуб, там таки.

²⁹³⁾ Коновалець, там таки, стор. 21. Крезуб, там таки, стор. 31.

²⁹⁴⁾ Коновалець, там таки, стор. 21.

²⁹⁵⁾ Коновалець, там таки, стор. 21. Крезуб, там таки, стор. 31.

²⁹⁶⁾ Подобиці про цю агітацію і віру зеленівців знаходимо в Крезуба, який вів переговори з делегатами Зеленого в дні 22 січня 1919 р.

²⁹⁷⁾ Зміст переговорів у Крезуба, який їх провадив, там таки, стор. 31.

²⁹⁸⁾ Крезуб, там таки, стор. 27-28. Прізвище це псевдонім,

відомий авторові цієї праці. Його ще не можна розкрити, бо автор мабуть знаходиться живим під советською окупацією під іншим псевдонімом.

²⁹⁹⁾ Крезуб, там таки, стор. 37 і наст.

³⁰⁰⁾ Дата народження подана в Енциклопедії Українознавства.

³⁰¹⁾ Коновалець, там таки, стор. 21.

³⁰²⁾ Поведінку таких "отаманів" у Станиславові описував барвисто В. Андрієвський, там таки, стор. 194 і наст.

³⁰³⁾ Так називає виступи проти Директорії й боротьбу проти неї також Христюк і інші.

³⁰⁴⁾ Про всіх цих отаманів є барвисті нариси полк. Михайла Середи в Літописі Червоної Калини за 1930 і 1931 роки.

³⁰⁵⁾ Перший наробиє Болбочанові такої слави Винниченко у Відродженні нації, т. III, стор. 145 і наст., 227 і наст., а також на інших місцях. Подібно також Христюк, IV, стор. 25, а також у деякій мірі Мицюк і Мазела, про що буде мова докладніше далі.

³⁰⁶⁾ Полк. Михайло Середа, Отаман Болбочан, Літопис Червоної Калини число 3 за 1930.

³⁰⁷⁾ Середа, там таки, стор. 15.

³⁰⁸⁾ Середа, там таки, а також В. Петрів, Спомини.

³⁰⁹⁾ В. Петрів, Спомини з часів української революції (1917-1921), т. I-II, Львів, 1922.

³¹⁰⁾ Середа, там таки. Микита Шаповал, 22 січня.

³¹¹⁾ Так дослівно називає і характеризує Болбочана Христюк, IV, стор. 25.

³¹²⁾ В сорок років після першого періоду Директорії УНР виступив пізніший прем'єр з другого періоду Директорії, Борис Мартос, з окремою публікацією в справі Оскілка і Болбочана. Цю публікацію він назвав "спогадами". В дійсності те, що він пише в цій публікації, має вартість спогадів лише з того часу, коли він брав безпосередню участь в усіх урядових справах, тобто від квітня 1919. До того часу він був зайнятий економічно-фінансовими справами, а військовою ділянкою не цікавився ближче навіть на рівні більш заінтересованого громадянина. Це видно з факту, що він цілком не поважно подає силу тої частини Війська УНР, якою командував на Лівобережжі Болбочан,

на 200.000 вояків. Вже цей один факт вказує на те, що автор цих спогадів не може бути для нас поважним джерелом щодо провіреності всіх фактів, які він подає.

Якщо йдеться про суспільно-політичний світогляд полковника Болбочана, то Мартос намагається доказати, що він був реакціонером і мало що не білогвардійцем. Ніяких переконливих доказів він на це не подає. Властиво в нього головним аргументом є — фотографія Болбочана, на якій він бачим то виглядає, як старий царський офіцер. В дійсності фотографія цілком не зраджує такого вигляду Болбочана. На ній Болбочан виглядає так, як повинен виглядати кожний поважний офіцер, отже також офіцер регулярного Війська УНР. (Гляди про це ближче в цитованій публікації стор. 27 і наст.).

³¹³) Христюк, IV, стор. 25.

³¹⁴) Винниченко, Відродження нації, т. III, стор. 192.

³¹⁵) Винниченко, III, стор. 148.

³¹⁶) Винниченко, там таки, III, стор. 145-146, а також Мартос, там таки.

³¹⁷) В. Андрієвський, там таки. Павло Волосенко, Харківські спогади, друковані в Народній Волі (Скрентон).

³¹⁸) В. Андрієвський, там таки, стор. 119 і наст.

³¹⁹) Андрієвський, там таки, стор. 110-111.

³²⁰) Так переконаний був цими чутками також Іс. Мазепа (I, стор. 92-93).

³²¹) Так пише Винниченко, там таки, III, стор. 227. Мартос просто ганьбить у цілім розділі своєї публікації Болбочана "зрадником" (там таки, стор. 24-26).

³²²) Мицюк, Доба Директорії УНР. Спогади й роздуми. Львів, 1931, стор. 30-31.

³²³) Мазепа, там таки, I, стор. 92.

³²⁴) Мазепа, там таки, стор. 92.

^{324A}) Архів Рад. України, ч. 7-8 за 1933 р.

³²⁵) Мазепа, там таки, I, стор. 92-93.

³²⁶) Мицюк подає, що він сам виступив був із таким пляном перед головою Директорії Винниченком, але цей плян тоді не знайшов співчуття у компетентних колах, а шойно пізніше, коли вже було запізно, його переводили. (Мицюк, там таки, стор. 35-36).

³²⁷) Антонов, III, стор. 61.

³²⁸) Антонов, там таки, стор. 61.

³²⁹) Волосенко, Спогади з Харківщини, Народна Воля (Скрентон).

³³⁰) В. Андрієвський, там таки, стор. 43 і наступні, де описана подібна поведінка Німців у Полтаві. Мартос публікував свої "спогади" в 1958 р. Він, на жаль, обвинувачує Болбочана за зраду, але не завдав собі труднощів прочитати документи советського командира Антонова, хоч вони в часі писання його спогадів були йому доступні.

³³¹) Середа, там таки, стор. 15-16.

³³²) Стахів, Друга Советська Республіка в Україні.

³³³) Антонов, III, стор. 11-12.

³³⁴) Яворський, Революція на Україні, стор. 63.

³³⁵) А. В. Лихолат, Разгром националистической контрреволюции на Украине... Москва.

³³⁶) Лихолат, там таки, стор. 152.

³³⁷) Там таки, стор. 123, том. III.

³³⁸) Павло Селезіон, Дерманська Республіка, Літопис Червоної Калини, ч. 7-8 за 1931.

³³⁹) Феденко, там таки, стор. 85.

³⁴⁰) Павло Селезіон, Пригорінська Советська Республіка, Літопис Червоної Калини, ч. 6 за 1931.

³⁴¹) Полк. Середа, Отаманщина, Літопис Червоної Калини, ч. 7-8 за 1930.

³⁴²) Гляди про це докладні помічення в споминах Ф. Мелешка: Нестор Махно та його анархія. Новий Шлях (Вінніпег, ч.ч. 97 і наст.).

³⁴³) Павло Селезіон, Дерманська республіка, Літопис Черв. Калини, ч. 7-8, 1931.

³⁴⁴) Полк. Михайло Середа: Отаман Волинець (Літ. Черв. Калини, ч. 7-8, 1930).

³⁴⁵) Павло Селезіон: Пригорінська советская республіка (Літ. Черв. Калини, ч. 6, 1931).

³⁴⁶) Назарук, там таки, стор. 111 і наст.

³⁴⁷) Про Житомир й Овруч гляди: Середа, Отаман Козир-Зірка (Літопис Червоної Калини, ч. 11, 1930 та Отаман Палієнко,

Літопис Черв. Калини, ч. 3 1929. Про Катеринослав гляди: Мазепа, там таки, I, стор. 60 і наст та Феденко, 46 і наст.

³⁴⁸⁾ Феденко, стор. 48.

³⁴⁹⁾ Феденко, стор. 50.

³⁵⁰⁾ Феденко передає ці настрої, будучи тоді в Катеринославі. Там таки, стор. 51.

³⁵¹⁾ Мазепа, I, стор. 64.

³⁵²⁾ Мазепа, там таки, I, стор. 65.

³⁵⁴⁾ Ближче про це в Мелешка, там таки.

³⁵⁵⁾ Один з біографів Махна, К. Герасименко, подає, що він вчинив був грабунковий напад на податкову скарбницю і при тім убито кілька осіб (Історія і Современник, Берлін, 1922).

³⁵⁶⁾ Махно сам дружує у своїй книжці — Украинская революція, под редакцией т. Волина, Париж 1937, тодішні свої листи до односельчан, де він виразно заявляє, що він є проти всякої влади в Україні та що він є за таким ладом, де люди будуть жити "вільно і не залежно від держави і її чиновників хочби і червоних та будувати своє соціально громадське життя абсолютно самостійно в себе на місцях і в своїм середовищі". (стор. 7-8).

³⁵⁷⁾ Махно, там таки, стор. 8 і наст.

³⁵⁸⁾ Махно, там таки, стор. 5, 7 і наст.

³⁵⁹⁾ Мелешко, Новий Шлях, ч. 98.

³⁶⁰⁾ Мелешко, Новий Шлях, ч. 97 і наст.

³⁶¹⁾ Мелешко, там таки.

³⁶²⁾ Мелешко, там таки.

³⁶³⁾ Мелешко, там таки.

³⁶⁴⁾ Мелешко, там таки.

³⁶⁵⁾ Махно, там таки, стор. 166 і наст.

³⁶⁶⁾ Махно, там таки, стор. 166.

³⁶⁷⁾ Махно, там таки, стор. 156.

³⁶⁸⁾ Мазепа, I, стор. 62-63.

³⁶⁹⁾ Махно, там таки, стор. 91, вдає, щоб у цім то цей титул йому накиннули самі повстанці. Це явна неправда. Традиція казала титулувати козацького командира (отамана, сотника і т. д.) "батьком", але з додатком його основного військового титулу ("батько отаман"). Тим часом Махно сам себе титулував у відповідних документах просто "батьком".

³⁷⁰⁾ Так звучить його підпис на листі до Ворошилова в штабі 14 армії з дня 9 червня 1919 р. (Мелешко, там таки, ч. 7, 1960).

³⁷¹⁾ Махно, там таки, стор. 159 і інших місцях.

³⁷²⁾ Махно, там таки, стор. 137 і в інших місцях.

³⁷³⁾ Мелешко, там таки, на різних місцях.

³⁷⁴⁾ Мелешко, там таки, на різних місцях, зокрема ч. 9, 1960.

³⁷⁵⁾ Мелешко, там таки, число 9, 1960.

³⁷⁶⁾ Махно, там таки, стор. 8 і наст.

³⁷⁷⁾ Махно, там таки, стор. 166.

³⁷⁸⁾ Махно, там таки, стор. 166.

³⁷⁹⁾ Мазепа I, стор. 63.

³⁸⁰⁾ Махно, там таки, стор. 168 і наст.

³⁸¹⁾ Мазепа, I, стор. 63.

³⁸²⁾ Мицюк, там таки, стор. 25.

³⁸³⁾ Христюк, що оповідає про всякі дрібниці "лівих" оборонців нібито соціалізму й комунізму, не задіє ні словом про Махна.

³⁸⁴⁾ Шуць був убитий в бою з більшовиками в 1921 р.

³⁸⁵⁾ Мелешко, там таки.

³⁸⁶⁾ Мелешко, там таки.

³⁸⁷⁾ Мелешко, там таки.

³⁸⁸⁾ Мицюк, там таки, стор. 26.

³⁸⁹⁾ Мицюк, там таки, стор. 26.

³⁹⁰⁾ Найвіродостойніший свідок, Ф. Мелешко, у своїх цитованих тут спогадах, не згадує про таку подробицю нічого, а коли він згадує цілу масу всяких дрібниць, то напевно був би не поминув і тієї.

³⁹¹⁾ Про жінок у службі Махнового загону гляди в його цитованій книжці, стор. 158.

³⁹²⁾ Насвітлення в цім аспекті в Мелешка, там таки.

³⁹³⁾ Архів Радянської України, там таки, стор. 118-120.

³⁹⁴⁾ Гляди Капустянський, перша частина, стор. 43 і наст.

³⁹⁵⁾ Характеристика Мельника, як військовика, в Капустянського, частина перша, стор. 44 і наст.

³⁹⁶⁾ Це ствердження в Капустянського, там таки, стор. 45.

³⁹⁷⁾ Архів Рад. України, там таки, стор. 100.

³⁹⁸) Там таки, стор. 101.

^{398**}) Там таки стор. 101.

³⁹⁹) Там таки, стор. 101.

⁴⁰⁰) Там таки, стор. 105.

⁴⁰¹) Там таки, стор. 106.

⁴⁰²) Там таки, стор. 106.

⁴⁰³) Там таки, стор. 107.

⁴⁰⁴) Там таки, стор. 107.

⁴⁰⁵) Там таки, стор. 107-108.

⁴⁰⁶) Там таки, стор. 109.

⁴⁰⁷) Там таки, стор. 113.

^{407*}) Там таки, стор. 115.

⁴⁰⁸) Там таки, стор. 116.

^{408*}) Про участь у виборчій кампанії маємо, на жаль, мало згадок у спогадах, отже також мало згадок про виборчу кампанію большевиків. Проте, з фактів, наведених у В. Андрієвського (там таки, стор. 110), видно, що большевицька партія кинула була великі суми грошей на цю виборчу кампанію.

⁴⁰⁹) Христюк, IV, стор. 57 і наст., дає до зрозуміння, що большевики й інші "революційні селяни й робітники" ставилися до виборів пасивно і ніби навіть їх бойкотували. Це повна неправда, бо література спогадів це виразно перечить.

⁴¹⁰) А. В. Лихолат, Разгром националистической Директории на Украине. Госполитиздат, Москва, 1949, стор. 43-44.

Тут варто зазначити, що цей урядовий історик без сорому виставляє неправдиве твердження, що "головними організаторами погромів були Петлюра, Винниченко і їхні отамани." (Там таки, стор. 75).

^{410A}) І. Мазепа: Підстави нашого відродження. Частина перша. Причини нашої бездержавности. Друга частина: Проблема відродженої України. Історично-Політична Бібліотека, Прометей, 1959.

МЕЦЕНАТИ-ДОБРОДІИ ВИДАННЯ ЦЬОГО ТОМУ

Видання цього тому історії України в добі Директорії УНР уможливили своїми високими жертвами окремі громадянки і громадяни, яким за це належить тривале загальне признання. Ось вони:

ІВАН КАЛМУК, народжений 1 липня 1893 р. в Дорошові, пов. Львів; до ЗДА прибув в 1912 р.; власник ресторану в Нью Йорку. Увесь час був активним членом громади в суспільно-політичних і братських організаціях, спомагаючи фінансово їхню освітню діяльність (співорганізатор «Гайдамаків», а згодом Української Федерації Соціалістичної Партії ЗДА, член «Оборони України» і «Української Вільної Громади»). Підтримував видатно окремі наукові видання.

КСЕНЯ КАЛМУК, дружина Івана Калмука, нар. 2 червня 1897 р. в Торках, пов. Перемишль. До ЗДА прибула в 1914 р. Брала разом з подругом участь у громадській праці. Активно працювала в жіночій русі і багато енергії та фінансової підтримки вклала в організацію Жіночого Товариства ім. Лесі Українки і була його першою передсідницею; це товариство у визначній спосіб помагало матеріально Союзові Українських Жіночих Громад у Західній Україні і його журналові та взагалі українському громадсько-визвольному рухові в краю.

ВАСИЛЬ ДРОБОТІЙ, нар. у Богутині 14 січня 1891 р.; виріс у Нішу, пов. Зборів, де брав активну участь у національній русі. До ЗДА прибув 1914 р. насамперед до Істону, Па., де провадив споживчу крамницю і одночасно з дружиною Настунею брав активну участь у національно-громадським і церковним житті. Після депресії перенісся до Нью Йорку, де включився в організації, що активно помагали визвольному змаганням і боротьбі в краю; зокрема був співосновником ОДВУ і при тому сам

і вся його родина були дійсними членами центральної «Просвіти» і «Рідної Школи» у Львові; в 1939 р. став членом-основником Української Народної Ради в ЗДА.

НАСТУНЯ ДРОБОТІЙ, з роду Стахових, нар. в 1893 р. в Ніщу, пов. Зборів; до ЗДА прибула в 1913 р. Дружина Василя Дроботія разом з ним активно працювала в громадській русі, виховавши сина Степана, пізнішого редактора англomовного органу Українського Робітничого Союзу «Українське Життя». Відійшла у вічність 28 липня 1960 р.

ДМИТРО ТКАЧУК, нар. 27 жовтня 1918 р. в Шешорах, пов. Косів. Ще в краю був активним в рядах УСРП і «Каменярів та брав визначну участь у культурній організації Гуцульщини. Прибув спершу, в 1949 році, до Канади, і там був передовим членом ОДУМ, «Української Робітничої Організації» і інших демократичних організацій. До ЗДА переїхав у 1955 і тут став у перших рядах «Української Вільної Громади», працюючи на терені Філадельфії в цілім демократичній русі.

ВАСИЛЬ ТКАЧУК, нар. 27 січня 1912 р. в Шешорах, пов. Косів. Діяв активно в краю в рядах «Каменярів» і в просвітній русі. До ЗДА прибув 1950 р. і в Філадельфії включився в організаційне життя, як активний і жертвенний член.

СТЕПАН ОЛЕКСЮК, нар. 17 січня 1894 р. в Шешорах, пов. Косів. Був активним і провідним членом організації УСРП, «Каменярів», «Просвіти» і в кооперативній русі. В 1950 р. прибув до Філадельфії, де зразу став у рядах активних членів «Української Вільної Громади» і інших демократичних об'єднань.

ПАРАНЯ ОЛЕКСЮК, дружина Степана Олексюка, нар. 25 вересня 1898 в Шешорах, повіт Косів. Була активною організаторкою Жіночої Громади і співпрацювала з чоловіком у всіх організаціях. До ЗДА прибула в 1950 і разом діє в демократичній русі Філадельфії.

МИКОЛА КРАВЧУК, нар. 15 грудня 1890 р. в Малишівцях, пов. Тернопіль. Діяв активно в громадській

русі вже в краю. До ЗДА прибув в 1913 р. і працював як власник ресторану в Нью Йорку. Постійно належав до активних членів різних національних українських організацій і спомігав їх матеріально. Видатно допомагає будові українського шкільництва, а також у церковних і інших культурних справах.

ВАРВАРА КРАВЧУК, дружина Миколи, нар. в Івачеві Горішнім, пов. Тернопіль. Прибула до ЗДА в 1913 р. і разом з подругом бере участь у громадській і церковній житті, виховала сина і 3 внуків.

ГРИГОРІЙ БОЄЧКО, нар. в 1898 р. в Сівці Войнилівській, пов. Калуш. До ЗДА прибув в 1912 р. Осів у Нью Йорку, де активно бере участь в театральній групі і хорі при церкві св. Юра, в Товаристві ім. М. Драгоманова (відділ «Оборони України») та в Товаристві ім. Шевченка (відділ УРСоюзу).

ІВАН РИБАК, нар. 1894 р. в Ляшках Горішніх, пов. Бібрка. До ЗДА прибув в 1910 р. Зразу працював як залізничник, а потім як провідник-столяр, врешті від 1918 р. став власником великого будівничого підприємства і його провадить аж до тепер. Від 1912 р. був активним членом усіх національних організацій у Нью Йорку, підтримуючи їх працею і жертвами. Виховав двох синів і дочку та 11 внуків.

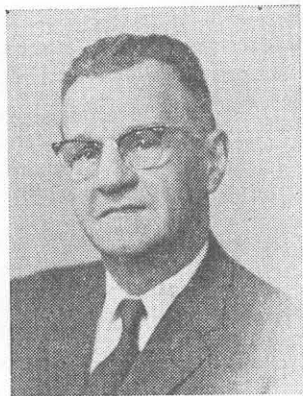
МИХАЙЛО БЕЛЦІВ, нар. 11 вересня 1898 р. в Підкамені, пов. Рогатин. До ЗДА прибув 1913 р. Ввесь час активний у всіх демократичних організаціях в Нью Йорку, зокрема був активний в «Обороні України» і в інших організаціях. Помагав організувати підтримку землякам у краю в їхній освітній праці. Багато часу, енергії і жертв присвятив в розбудові церкви в своїй парафії.

ТЕОДОР ВИСЛОЦЬКИЙ, нар. 15 травня 1892 р. в Новім Санчі, до ЗДА прибув 1909 р. Належить до батьків УРСоюзу (від 1912 р.), працював як друкар і тепер є власником друкарні. Діяв як активний член демократичних організацій («Оборона України» і ін.) та як видавець («Вільне Слово» і ін.). Довголітній головний радний УРСоюзу.

Ксеня і Іван Калмук

Григорій Босчко

Іван Рибак

Насгуня і Василь Дроботій

Варвара і Микола Кравчук

Сидять: Параня і Степан Олексюк
Стоять: Дмитро і Василь Ткачук

Теодор Вислоцький

ПОКАЗНИК ІМЕН

- Авдієнко, Михайло 131
 Ангел, от. 74
 Агапієв, ген. 214
 Андрієвський, проф. Панас 16, 17, 31, 41, 43, 139
 Андрієвський, проф. Віктор 166, 207, 210-212, 218, 229-231, 234
 Андрусяк, проф. др. Микола 210
 Андрух, сот. Іван 17
 Антонов-Овсенко, Владімір 11, 90-91, 94, 95, 96, 100, 101, 105, 113, 114, 132, 144, 145, 166, 167, 205, 217, 219-221, 223, 226, 231
 Аркас, пол. Микола 185, 197
 Бачинський, д-р Лев 44, 45, 50, 53, 54, 57, 208, 209, 211, 212
 Безпалко, Осип 46, 212
 Белців, Михайло 237
 Бергман 122
 Біденко, от. 159, 194
 Босчко, Григорій 236, 237
 Божко, от. Юхим 172, 178
 Болбочан, пол. Петро 64, 70, 95, 108, 160, 162, 163-166, 220, 221, 229, 230
 Бондаренко, от. 192
 Бубнов, Андрей 167
 Бурчинський, О. 45
 Василевський, інж. І. 215
 Вашингтон, Джордж 71
 Вилсон, Вудров 16
 Винниченко, Володимир 9, 16, 20, 31, 35, 36, 38, 41, 43, 54, 55, 57, 65, 67, 68, 110, 120, 125, 136, 139, 140, 146, 147, 152, 161, 162, 164, 180, 187, 201, 205-209, 213, 214, 220-228, 230, 234
 Вислоцький, Теодор 237, 240
 Витвицький, д-р Степан 45, 52
 Вірченко 195
 Вітик, Семен 46, 212
 Вітовський, полк. Дмитро 45
 Восьний 85
 Волинець, от. Ананій 81, 82, 170, 216, 231
 Володимир Великий 54
 Волосенко, інж. Павло 166, 231
 Волох, от. Омелян 110, 165, 185, 216
 Ворошілов, Кліментій 233
 Герасименко, К. 232
 Голубович, інж. Всеволод 18, 161
 Голубович, д-р Сидір 54, 201
 Горобець, Микола 178
 Греків, ген. Олександр 75, 105, 193, 202, 220, 221
 Григорієв, от. Матвій 64, 68, 70, 74, 105, 115, 159, 174, 178, 179, 182, 185, 215, 216
 Григорієв, проф. Никифор 18
 Грищенко, сот. 78, 80
 Грушевський, проф. Михайло 18, 47, 49, 201, 205, 207, 210
 Гулій, от. Андрій 185, 186
 Дамокль 15
 Данченко, Олександр 65, 75, 155, 158, 216
 Дашкевич, ген. д-р Роман 17

Денікін, ген. Антон 106, 107, 109, 110, 111, 149, 151, 164, 179
Деревенко-Галата, матрос 170
Донцов, д-р Дмитро 205, 215
Дорошенко, гетьман Петро 54
Дорошенко, проф. Дмитро 215
Драгоманів, проф. Світозор 71, 215
Драгомірецький, Антін 131, 228
Дроботій, Василь 235, 239
Дроботій, Настуня 236, 239
Епштайн, Яків 100, 114, 115, 167
Єфремів, акад. Сергій 26, 27
Затонський, Володимир 100, 219
Зелений (Терпило), от. Данило 64, 65, 68, 70, 74, 115, 154, 155-159, 214, 215, 216, 228
Іванченко, полк. 83
Калмук, Іван 235, 238
Калмук, Ксеня 235, 238
Кандиба 83
Капустянський, ген. Микола 65, 66, 110, 111, 112, 203, 214, 220, 221, 223
Квірінг, Емануїл 100
Кириєнко, полк. 187
Клемансо, Жорж 16
Ковалевський, Микола 47
Когут, д-р Осип 214
Козир-Зірка, от. 71, 75, 105, 159, 231
Колодій, от. 82, 193
Колчак, адм. Олександр 107
Кошовалець, полк. Євген 17, 19, 29, 31, 39, 64, 65, 85, 156, 186, 203, 206-208, 213, 214, 221, 228, 229
Кордюк, д-р Богдан 213
Косціор, Стан. 100, 167
Коцюбинський, Юрко 131, 132, 223
Кравчук. Варвара 237, 239

Кравчук. Микола 236, 239
Крезуб, сот. Антін 157, 214, 228, 229
Кузьменківна (Махнова), Галина 176
Левицький, ген. 85
Левицький, д-р Дмитро 41, 43, 45
Левицький, д-р Кость 206
Лебедев, от. 192
Ленін (Ульянов), Владімір 10, 90, 93, 94, 95, 132, 135, 180, 218
Лизанівський, Іван 18, 205
Лизогуб, Федір 161
Липинський, В'ячеслав 205, 213, 215
Ліхолат, А. В. 89, 95, 167, 198, 214, 216, 218, 219, 228, 231, 234
Лойд Джорж 16
Ляхович, от. Євген 159
Мазела, гетьман Іван 54
Мазена, проф. Ісаак 17, 31, 33, 37, 39, 64, 112, 134, 136, 164, 178, 181, 188, 206-208, 210, 212, 222, 223, 229, 230
Мазуренко, Семен 121, 125, 130, 147, 149, 151
Мазуренко, Юрко 121, 123, 125, 128, 129, 223, 224
Макаренко, Андрій 16, 31, 41, 73, 139, 209
Макаренко, Олександр 31, 38
Макух, д-р Іван 206, 212
Малоліток, Захар (от. Сатана) 172, 178
Мальчик, курінний Федір 196
Мануїльський, Дмитро 100, 121, 132, 148, 149
Матуляк, сот. 84-85
Мартос, Борис 17, 164, 220, 222, 229-231

Масарик, Тома 31
Матчак, сот. Михайло 17, 30
Махно, Нестор 74, 115, 172-183, 215, 231-233
Медисон, Дж. 19
Медведев, Євген 68
Мелешко, Фотій 231-233
Мельник, полк. Андрій 17, 23, 28-31, 150, 186, 188, 203, 206, 233
Мельник, полковий 196
Мигаль, Іван 46
Мирон, І. 45
Мицюк, проф. Олександр 58, 164, 181, 210, 212, 222, 229, 230, 233
Міхновський, адв. Микола 215
Модрич-Верган, Василь 6
Морозовський, губ. ком. 82
Мудрий, Василь 77-78, 216
Мушлін 170
Назарук, д-р Осип 27, 31, 36, 39, 76, 206, 207, 216, 231
Наливайко 194
Олександрович, д-р 215
Олексюк, Параня 236, 240
Олексюк, Степан, 236, 240
Олесницький, д-р Ярослав 54
Ольшевський 83
Олянчин 80
Осацький, ген. Олександр 16, 75, 108, 109, 188, 191, 202
Оскілко, от. Володимир 75, 82, 83-85, 107, 108, 185, 187, 189, 190, 193, 205, 214, 216, 220, 229
Павленко, от. Омелянович М. 185, 187, 221
Палієнко, от. 84, 85, 159, 231
Панейко, д-р Василь 211
Патрус, Іван 46
Петлюра, Симон 16, 24, 29, 31, 35, 37, 38, 41, 43, 48, 64, 65, 67,

73, 75, 76, 77, 79, 82, 83-85, 108-110, 112, 113, 120, 139, 146, 147, 161, 162, 164, 165, 185, 186-189, 190, 191, 194-197, 202, 205, 208, 209, 213, 214, 221, 228, 234
Петлюра, Ольга 205
Петренко, Назар 118
Петренко, д-р Ол. 215
Петрів, ген. Всеволод 161, 229
Петрушевич, д-р Євген 41, 54, 201, 205
Пілуцький, Юзеф 33, 76
Пісоцький (Річицький), Андрій 131, 134
Поліщук, полк. 185, 196
Порш, адв. Микола 18, 37
Полоз, Мих. 122
Пузинський, полк. 193, 194, 195
П'ятаков, Георгій 94, 100-101, 103, 106, 116, 117, 118, 121, 123, 128, 131, 132, 149, 168, 219, 221
Рабін 84, 85
Раковський, Христіян 59, 121, 128, 129, 132, 223, 224
Рафес, Мойсей 114, 121-122, 125, 221, 222
Романенко, матрос 170
Романченко, І. 37
Рибак Іван 236, 238
Рибалка, І. К. 89, 90, 92, 96, 135, 217, 218, 224
Савицький, муляр 170-171
Самокиш, сот. СС 173
Святополк-Мірський, кн. 10
Селезіон, Павло 231
Семесенко, от. 75, 160, 191
Середа, полк. Михайло 215, 229, 231
Сергєєв (Артьом), Фіодор 100
Симоненко, от. 194, 196, 197
Сінклер, от. 186, 188, 189, 203

Сняк 25	Часник, Іван 18
Скоморовський 83	Черчил, Вінстон 16
Скоропадський, Павло 9, 31, 72, 161, 213	Честяков, ген. 85
Скрипник, Микола 68, 100	Чехівський, Володимир 16, 36, 40, 45, 109, 110, 120-126, 129, 130, 135, 136, 139, 141, 144, 146, 147, 162, 201, 223, 227
Соколовський 83	Чиж, сот. Ярослав 17, 218
Сталін (Джугашвілі), Йосіф 89, 90, 100, 215, 218, 219	Чічерін, Георгій 128, 129, 131, 134, 135, 139, 144, 146, 224, 226
Старух, Тимотей 46	Чмола, полк. Іван 53
Стахів, д-р Матвій 207, 212-219, 226, 231	Чубатий, проф. д-р Микола 209
Стелура 24, 77, 79, 81	Чудновський, Г. 119
Столицький, Л. 119	Шаповал, Микита 17, 18, 31, 37, 58, 59, 210, 215, 229
Сумневич, Федір 85	Шаповал, полк. Олександр 80, 108, 185, 186, 187
Сунко, полк. Роман 185	Швець, проф. Федір 16, 31, 37, 41, 43, 52, 55, 139, 161
Тарський 100	Шекерія-Доників Петро 46, 210, 211, 212
Ткачук, Василь 236, 240	Шинкар 162, 163
Ткачук, Дмитро 236, 240	Шмігельський, Андрій 46
Трав'яно 156, 158	Шуренюк, старш. 194
Троцький, Лев 215	Шусь, Федір 182
Тютюник, ген. Василь 191, 194, 203	Щорс 93
Тютюник, от. Юрко 159	Юрійв, сот. Іван 209, 210, 212
Удовиченко, ген. Олександр 105, 112, 220, 221	Яворський, Матвій 11, 92, 93, 114, 115, 167, 205, 217, 218, 220, 221, 226, 231
Феденко, д-р Панас 31, 206-208, 210, 212, 221, 223, 227, 231, 232	Янко, О. 31, 37, 38
Харченко, полк. 79, 83	Яросевич, д-р Роман 46
Хмельницький, гет. Богдан 52, 54	Ярослав Мудрий 54
Хоменко, полк. 195	Ярослав, Юрій 8, 125, 147, 148, 225
Христюк, Павло 152, 207, 208, 213, 221-230, 233	Ярославич, Сидір 212, 223
Цегельський, д-р Лонгин 41, 43, 45, 54, 55, 211	Ясинський 79
Хрущов, Нікіта 89	
Чайківський, підполк. Юліян 17, 23, 28, 31, 36	

ЗМІСТ

Частина Перша: Завершення соборних державних змагань

стор.

Розділ Перший: На переломі 1918-1919 років

Драматичні історичні події	9
Герої цієї історичної драми в Україні	15
Підrivна акція ворогів і боротьба проти неї	21
Інші московські провокації	25

Розділ Другий: Спроба реорганізації начальної влади

Проект Стрільцької Ради	29
Державна нарада залишила все по старому	35

Розділ Третій: Об'єднання в одне соборне тіло

Передвступний договір у Хвастові з 1 грудня	41
Ратифікаційна постанова УНРади з 3 січня	44
Духова й збройна демонстрація єдності Соборної України	46
Універсал Соборности 22 січня	53
Значіння Універсалу Соборности	57

Частина Друга: Друга війна Советської Росії проти України

Розділ Перший: Внутрішні труднощі організації оборони України

"Отаманщина" та в чім бачать її причини різні автори	63
Дійсні причини "отаманщини"	64
Основний корінь "отаманщини"	68
Бунти різних отаманів	77

Розділ Другий: Напад Советської Росії на Україну

Зарані приготована агресія була маскована тільки до часу	88
Підготовка агресії спізнилася	91

Порозуміння большевиків з німецьким військом	93
Новий зразок агресії	95
Москва ламає свої договірні зобов'язання	96
"Советський Уряд України" утворила чужа партія	97
Інвазію переводила тільки регулярна армія Советської Росії	101
Велика перевага інвазійної советської армії	102

Розділ Третій: Оборона УНР проти інвазії

Військовий потенціал України і її реальна мілітарна сила	104
Оборона Армії УНР і її стратегічний план	106
Ніяких партійно-большевицьких повстань не було	113

Розділ Четвертий: Українська влада з'ясовує становище Сов. Росії до України

Довга дипломатична спроба Уряду УНР знайти мирне співіснування	117
Постанова вислати мирову делегацію	121
Офіційна відповідь Совнаркому Росії	126
Офіційна відповідь Директорії	135
Цинічна дипломатія Москви	141
Відповідь Совнаркому повна неправди й жорстокості	144
Мирові переговори України й Сов. Росії	146

Розділ П'ятий: Анархічні бунти і большевицькі революти

Бунти отаманів проти УНР	153
Бунт Зеленого	154
Бунт Другої Дніпровської Дивізії	158
Справа полк. Болбочана	160
Слаба організація большевиків в Україні	166
Махнова анархія у спілці з большевиками	172

Розділ Шостий: Організація дальшої оборони і труднощі на фронті

Новий поділ фронтового командування	184
Внаслідок поразки — упадок духа на фронті	190
Загальний огляд цього періоду	200
Примітки	205
Меценати-добродії видання цієї книжки	235
Показник імен і прізвищ	241

ДОТЕПЕРІШНІ ВИДАННЯ

Українська Наукова Історична Бібліотека до тепер видала такі книжки:

1. **СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ.** Вивчення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.

2. **ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ.** Написав Д-р М. Стахів. Сторін 60.

3. **ДОМАШНІЙ ВОРОГ.** Як боротися проти ворожої підірвної акції? Написав Никон Паливайко. Стор 72.

4, 5 і 6. **ПЕГЕЛЬНА МАШИНА В РОТТЕРДАМІ.** Історія убивства полк. Євгена Кошовальця. Частина Перша, Друга й Третя. Написав Ярослав Кутько.

Разом ці три частини сторін 160.

7 і 8. **УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЙ ЛЮД У БОРОТБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВУ.** Дві частини. Написав Мар'ян Зореславич.

9 - 10. **ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ.** Історія поліційної провокації Р. Барановського в українській підпіллі. Написав Я. Кутько. Сторін 92.

11 - 12 - 13. **ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР З 1654 РОКУ.** Правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін. Написав Д-р Софрат Іваніцький.

14 - 15. **УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СОЦІОЛОГІЧНИМ НАСВІТЛЕННІ.** Написав Д-р Матвій Стахів.

16 - 17. **ЗВІДКИ ВЗЯЛАСЯ СОВЕТСЬКА ВЛАДА В УКРАЇНІ ТА ХТО ЇЇ БУДУВАВ?** — Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над країною. Написав Д-р М. Стахів. Частина перша. (вичерпана).

18, 19, 20, 21. ПЕРША СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Написав Д-р М. Стахів. Частина друга. (випчерпана).

22. ЛЮДСЬКА І ГРОМАДСЬКА ПІДНІСТЬ І. ФРАНКА. Написав Мит. Стріблянський.

23 - 28. ДРУГА СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Написав Д-р М. Стахів. Частина третя.

Кожне ЧИСЛО коштує по 50 центів.

Крім цього в Українській Науковій Історичній Бібліотечі можна замовити ще історичну працю Д-ра Матвія Стахова — "ЗАХІДНЯ УКРАЇНА" — П'ять книжок коштує \$11.10.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ ТАКІ ПОМИЛКИ ДРУКУ:

Ст. 27 рядок 11 згори — замість "рога, який прецінь дбав на" має бути: рога та який дбав

Ст. 29 рядок здолу — замість "Єврена" має бути: Євгена

Ст. 34 рядок 1 здолу — замість "ду Стану, зложеноу" має бути: ду Стану і Регенційну Раду, зложеноу

Ст. 179 рядок 7 згори — замість "диспотії" має бути: деспотії

ВАЖЛИВІШІ ПУБЛІКАЦІЇ ТОГО САМОГО АВТОРА:

1. **Історія світової війни в рр. 1914 — 1918.** Частина перша: Причини світової війни. Народний Університет Самоосвіти у Львові, ч. 17. Частина друга: Як провадилася світова війна. ч. 19. Львів, 1931.

2. **Нарис історії революційного руху в Росії.** Частина перша: Царі і люди. Видання Народного Університету Самоосвіти ч. 24. Частина друга: Як дійшли більшовики до влади. ч. 29. Львів, 1932.

3. **Народини нового людства.** Доба абсолютизму і перші революції. Видання Народного Університету Самоосвіти. ч. 44 — 45. Львів, 1933.

4. **Про державу.** Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 69 — 70. Львів, 1935.

5. **Влада народу.** Розвиток демократії в новіших часах. Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 65. Львів, 1935.

6. **Історія українського політичного руху.** Частина перша: Над берегом пропасти (до смерті Т. Шевченка). Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 99 — 100. Львів, 1938. Частина друга: На хвилях революції (Революція в Австрії та її вплив на політичне відродження українського народу). Ч. 102 — 103. Львів, 1938. Частина третя: На переломі (1860 — 1870 рр.). Ч. 105. Львів, 1938. Частина четверта: Пробудження народних мас. Ч. 110 — 111. Львів, 1939. Частина п'ята: Народні маси в русі. Ч. 116 — 117. Львів, 1939.

7. **Проти хвиль.** Нарис історії українського соціалістичного руху на західних землях. Видання Української Соціалістично-Радикальної Парламентарної Репрезентації. Львів, 1932.

8. **Вплив хмельниччини на формуцію української нації.** Записки Наукового Товариства імені Шевченка, том 156.

9. **Зміна назви держави, як вислід розвитку держави.** Науковий Збірник Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948.

10. **Гетьманський режим в 1918 р. та його державно-правна якість.** Українська Науково-Історична бібліотека. Скрантон, 1951.

11. **Українські політичні партії у соціологічній наслідності.** Те саме видавництво. Скрантон, 1954.

12. **Нарис історії воєнної агресії Сов. Росії та конституційного розвитку советської влади над Україною.** Частина перша: Звідки взялася советська влада в Україні і хто її будував. Скрантон, 1955. Частина друга: Перша советська республіка в Україні. Скрантон, 1956. Частина третя: Друга советська республіка в Україні. Скрантон, 1957. Частина четверта: Третя советська республіка в Україні. В друку.

13. **Нова Україна в Америці.** Нарис історії суспільно-політичного руху в ЗДА. Видання "Ювілейна книга Українського Робітничого Союзу", Скрантон, 1960.

14. **Західня Україна.** Томи I. і II.: Політика Польщі, Росії і Заходу в 1772 — 1918. Видання: Національно-Освітня Бібліотека УРСюзу. Скрантон, 1958. Томи III. — VI.: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 — 1923. Скрантон 1959 — 1961.

15. **Soviet Statehood of Ukraine from Sociological Aspect.** Published by Ukrainian Congress Committee of America, New York 1961.